

HAK-İŞ ULUSLARARASI
EMEK ve TOPLUM DERGİSİ

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi / Cilt 8 / Sayı 22 / Yıl 8 / 2019 (3) ISSN 2147-3668

Hak-İş International Journal of Labour and Society E-ISSN 2587-103X

HAK-İŞ KONFEDERASYONU

Tunus Caddesi No: 37 Kavaklıdere 06680 Ankara
Tel +90 312 417 80 02 - 417 79 00 Faks: +90 312 425 05 52
www.hakis.org.tr

22

Can Aktan | Osman Berke Duvan | Şebnem Kirazoğlu
Ersan Bocutoğlu | Halim Baş | Deniz Boz Eravcı
Adnan Küçükali | Mehmet Balıkçılar

22

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi
HAK-İŞ International Journal of Labour and Society

Cilt: 8, Yıl: 8, Sayı: 22
2019/3

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi
HAK-İŞ International Journal of Labour and Society
Cilt: 8, Yıl: 8, Sayı: 22 / 2019 (3) /ISSN: 2147-3668/E-ISSN:2587-103X

Sahibi / Owner

HAK-İŞ Konfederasyonu Adına Genel Başkan: Mahmut Arslan

Editör / Editor: Dr. Osman Yıldız

Editör Yardımcısı / Assistant Editor: Prof. Dr. Hasan Bozgeyikli

Yayın Danışmanı / Publishing Consultant: Yahya Düzenli

Akademik Danışman / Academic Advisor: Prof. Dr. Mehmet Karataş

Genel Yayın Yönetmeni / Genaral Director: Emir Osmanoğlu

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor: Av. Hüseyin Öz

Yayın ve Hakem Kurulu / Editorial Board*

Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal, Kocaeli Üniversitesi • Prof. Dr. Adnan Mahiroğulları, Cumhuriyet Üniversitesi • Doç. Dr. Ahmet Özcan, Çankırı Karatekin Üniversitesi • Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Taç, Çankırı Karatekin Üniversitesi • Prof. Dr. Aşkın Keser, Uludağ Üniversitesi • Prof. Dr. Banu Uçkan, Anadolu Üniversitesi • Prof. Dr. Burhanettin Duran, İbn Hladun Üniversitesi • Doç. Dr. Bünyamin Bacak, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi • Prof. Dr. Cengiz Anık, Marmara Üniversitesi • Doç. Dr. Emel İslamoğlu, Sakarya Üniversitesi • Prof. Dr. Erdal Karagöl, AYBÜ • Prof. Dr. Erdiç Yazıcı, Ankara HBVÜ • Prof. Dr. Faruk Sapançalı, Dokuz Eylül Üniversitesi • Doç. Dr. Fatih Tayfur, ODTÜ • Prof. Dr. Fatmagül Berktaş, İstanbul Üniversitesi • Doç. Dr. İbrahim Yenen, Kastamonu Üniversitesi • Doç. Dr. İdris Demirel, Celal Bayar Üniversitesi • Doç. Dr. Mehmet Merve Özyayın, Ankara HBVÜ • Dr. Murat Yılmaz, • Doç. Dr. Mustafa Altunoğlu, Anadolu Üniversitesi • Dr. Öğr. Üyesi Münir Dedeoğlu, Karabük Üniversitesi • Dr. Öğr. Üyesi Nergis Dama, AYBÜ • Prof. Dr. Orçun İmga, Polis Akademisi • Doç. Dr. Osman Özkul, Sakarya Üniversitesi • Prof. Dr. Tekin Akgeyik, İstanbul Üniversitesi • Doç. Dr. Yavuz Bayram, Trabzon Üniversitesi • Prof. Dr. H. Yunus Taş, Yalova Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board*

Prof. Dr. Zakir Avşar, Ankara HBVÜ • Prof. Dr. Adem Esen, İstanbul Üniversitesi • Prof. Dr. Adem Sözüer, İstanbul Üniversitesi • Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu, Kırıkkale Üniversitesi • Prof. Dr. Alâttin Karaca, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi • Prof. Dr. Ali Şafak, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi • Prof. Dr. Alpay Hekimler, Namık Kemal Üniversitesi • Prof. Dr. Bilal Eryılmaz, İstanbul Medeniyet Ün. • Prof. Dr. Birol Akgün, AYBÜ • Prof. Dr. Celalettin Vatandaş, Karadeniz Teknik Üniversitesi • Prof. Dr. Fatih Uşan, AYBÜ • Prof. Dr. Fevzi Demir, Yaşar Üniversitesi • Prof. Dr. İbrahim Erol Kozak, Karatay Üniversitesi • Prof. Dr. İsmail Hakkı Genç, American University of Sharjah • Prof. Dr. Mehmet Karataş, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi • Prof. Dr. Necati Engeç, South Carolina State University • Prof. Dr. Refik Korkusuz, İstanbul Medeniyet Üniversitesi • Doç. Dr. Şennur Özdemir, Ankara Üniversitesi • Prof. Dr. Şükrü Karatepe, T.C. Cumhurbaşkanlığı • Prof. Dr. Vedat Bilgin, TC. Cumhurbaşkanlığı • Prof. Dr. Yasin Aktay, AYBÜ • Prof. Dr. Yavuz Atar, YÖK

*Soyadına göre alfabetik sırada *In alphabetical order by surname*

Baskı: Aralık 2019 / **Printed in:** December 2019

DergiPark: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/hakisderg/>

Web: www.hakisemekvetoplum.org.tr

HAK-İŞ Konfederasyonu (Yönetim Adresi)

Tunus Caddesi No: 37 Kavaklıdere/06680 Ankara

Tel: +90 312 417 80 02 Faks: +90 312 425 05 52

W: www.hakis.org.tr

E-mail: hakis@hakis.org.tr

Hazırlık ve İçerik Danışmanlığı

Preparation and Content Consultancy

ADAMOR Toplum Araştırmaları Merkezi

Tel: 0312 285 53 59/Faks: 0312 285 53 99

W: www.adamor.com.tr

E-mail: hakisdergi@gmail.com

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 4 ayda bir yayımlanan yaygın süreli hakemli bir dergidir.

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Yazıların tüm hakları dergiye aittir. **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, **ASOS (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi)**, **SOBİAD** ve **ARASTIRMAX Bilimsel Yayın İndeksi** tarafından taranmaktadır.

HAK-İŞ International Journal of Labour and Society is a peer-reviewed, triannual journal. The viewpoints expressed by the authors do not necessarily reflect the opinions, viewpoints and editorial policies of the journal. All copyrights reserved by the journal. **HAK-İŞ International Journal of Labour and Society** is indexed by **ASOS (Akademia Social Sciences Index)**, **SOBİAD** and **ARASTIRMAX**.

YAYIN İLKELERİ

- Çalışma hayatının önemli kurumlarından biri olan **HAK-İŞ Konfederasyonu** tarafından yayımlanan **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, gelen makalelerin herşeyden önce bilimsel yeterlilik kriterlerine uygun hazırlanmış olup olmadığına bakar.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi** aynı zamanda, hazırlanan makalelerde çalışma hayatı alanında faaliyet yürüten kurumlara ilişkin görüşlerin objektif olarak yansıtılmasına büyük önem vermektedir.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, disiplinlerarası bir yaklaşımla çalışma hayatı, toplum, siyaset, ekonomi ve sosyal politika kavramlarını merkez alarak hazırlanan çalışmaların yer aldığı hakemli bir dergidir. Dergi **dört aylık** olmak üzere yılda üç (3) kez yayımlanır.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nin yayım dili Türkçe'dir. Bununla birlikte, yaygın kullanıma sahip dillerde yazılmış makaleler de kabul edilir. Bu makaleler orijinal biçimleriyle ya da Türkçe'ye çevrilerek kullanılır.
- Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nde yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildirimler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir. İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgarî 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nde yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide, kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nde yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fizikî ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil olmak üzere, tüm yayım hakları **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'ne aittir. Kullanılan çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin hakları da **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'ne ve anlaşmalı olarak da çizer ve fotoğrafçılarına aittir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

235 • Takdim / Preface

237 • Editörden / Editorial

238 • Can Aktan

Devlet Felsefesi: Eleştirel Düşünceler

The Philosophy of State: Critiques

255 • Osman Berke Duvan

**Küresel Kriz Öncesi ve Sonrasında G-20 Ekonomilerinde Emek Verimliliği
Ve Emek Kullanımı**

*Labour Productivity and Labour Utilization in G-20 Economies in Pre-And Post-
Global Economic Crisis*

273 • Şebnem Kirazoğlu

**2008 Krizi ve Sonrasında Toplu Pazarlık: Almanya ve Yunanistan
Karşılaştırması**

Collective Bargaining in 2008 Crisis and After: Comparison of Germany and Greece

294 • Ersan Bocutoğlu

Yunanistan Borç Krizi ve Endüstri İlişkileri Sistemine Etkisi

Greece Sovereign Debt Crisis and its Impact on Industrial Relation System

309 • Halim Baş

**Türkiye’de Şartlı Nakit Transfer Uygulamalarında Bölgesel Farklılıkların
Arka Planı**

*Background of Regional Differences in Conditional Cash Transfers Applications in
Turkey*

330 • Deniz Boz Eravcı

**6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve İlgili Yönetmelikleri
Çerçevesinde İşverenin Yükümlülükleri**

*Obligations of The Employer in Accordance With The Occupational Health and
Safety Law No 6331 And Related Regulations*

356 • Adnan Küçükali • Mehmet Balıkçılar

**Hendek Terörü Olaylarının Nusaybin’deki Küçük ve Orta Ölçekli
İşletmelere Etkisi**

The Effect of Ditch Terror Events on Small and Medium Enterprises in Nusaybin

TAKDİM

Türkiye zor bir coğrafyada olmasından dolayı çok kritik bir süreçten geçmektedir. Ortadoğu'nun yangın yerine dönme tehlikesi her geçen gün daha da yüksek bir risk olarak karşımızda durmaktadır. Biz Türkiye olarak üzerimize düşen sorumluluğun bilinciyle bu yangın yerinde öncelikle kendi vatandaşımızın geleceği ve refahı için hareket ederken aynı zamanda bölgeyi yeniden barış iklimine dönüştürecek akılcı stratejiler üretmeliyiz. Burada doğrudan diplomasinin araçlarının kullanılması elbette kaçınılmazdır ancak diplomasi araçlarını çeşitlendirme adına kültürel ve ekonomik araçları da aktif bir şekilde sahaya sürmeliyiz.

Biz konfederasyon olarak Türkiye'nin bölgede kalıcı barışın yeniden inşası faaliyetlerinde başarılı olması için kendi alanımızda faaliyetlerimizi bu misyonla yürütüyoruz. Emek sektörünün dayanışmacı ruhunu bölge ülkelerinin aralarındaki sorunları çözmeleri ve kalkınmada temel dinamikleri harekete geçirmeleri adına canlandırmaya çalışıyoruz. Bu bakımdan bölge devletlerinin demokrasi, eşitlik ve kalkınma odaklı ve adil bir perspektifle yeniden inşasının gerekli ve zorunlu olduğunu düşünüyoruz.

*

Biz Ortadoğu coğrafyasında yeni bir demokratik devlet felsefesinin inşasının gerekli olduğunu, bunun için de tarihsel bakiyemizi güncel bilgi ile harmanlamaya ihtiyaç duyulduğunu düşünüyoruz. Bu felsefenin ana kulvarını kendi tarihsel bakiyemizden, kültürümüzden ve medeniyetimizden

hareketle kurarken dünya perspektifi ve Batının tecrubesinden de yararlanabileceğini belirtmek gerekir. Ancak bu şekilde küresel sorunlara çözüm üretebiliriz. Yeni bir kölelik düzenine doğru giden ölçsüz kapitalist düzene bir cevap vermek zorundayız. Çok daha etkili, çok daha akılcı cevaplar bularak yapıcı ve olumlu bir gelişmeyi sağlamalıyız. Bunun için İLO, İTUC ve benzeri çalışma örgütleri ve sendikalarla işbirliği yaparak küresel düzeni etkileyen, emek verimliliği, sosyal adalet, hukuk ve özgürlüklerin güçlendirilmesi ve çalışma hayatının çalışanlar lehine düzenlenmesine katkıda bulunmalıyız.

*

Emeğin birleştirici günü 2020’de daha etkili bir şekilde hayata geçirme umuduyla derginin bu sayısında katkı sunan akademisyenlerimize ve araştırmacılarımıza teşekkür ediyorum.

Mahmut ARSLAN

Genel Başkan

HAK-İŞ Konfederasyonu

EDİTÖRDEN

Emek ve Toplum Dergisi emek savunusu ve mücadelesine ilişkin güçlü bir yayın periyodu olan 2019 yılını da bu sayımızla tamamlıyoruz. 22. Sayımızın içeriğinde küresel perspektiften yerel yaklaşımlara geniş ilgi alanının izlerini göreceksiniz. Her sayımızda ortalama sekiz ile on arasında makale yayınlayarak 2019 yılında toplam 25 adet makalenin okuyucularımızla buluşmasını sağladık.

*

Bildiğiniz gibi HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi hem basılı kopya ile hem de açık dergi (Open Journal) sistemi ile internet ortamından e-dergi olarak yayın yaparak ilgilenen bütün okuyucu kitlesinin çok kolay bir şekilde ulaşabildiği bir dergi. Emek ve Toplum Dergisi'nin DergiPark sistemi üzerinde bulunan <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hakisderg> adresinden dergide yayınlanan makalelerin bugüne kadar 497.412 defa indirildiği görülmektedir. Bu emek mücadelesi adına umut verici bir durumdur.

*

DergiPark'ın sunmuş olduğu platform üzerinden makalelerin hazırlık süreçlerinde tarafların çok şeffaf bir şekilde takip etmesine imkan sunulması kaliteli makale hedefine ulaşmada çok önemli bir aşama olduğunu düşünüyoruz. DergiPark üzerinden dergi ve makalelerin yayınlanması uluslararası bibliyometrik ölçümlerde üst sıralarda yer almayı da mutlaka kolaylaştıracaktır.

2020'nin daha başarılı bir yıl olması dileği ile bu sayımızda da katkısı olan yazarlarımıza teşekkür ediyoruz.

Dr. Osman Yıldız

Editör

DEVLET FELSEFESİ: ELEŞTİREL DÜŞÜNCELER

Coşkun Can Aktan¹

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4294-2314

Öz

Devlet felsefesi denildiğinde bundan devletin varlığını ve meşruiyetini sorgulayan düşünceler ve ideolojileri anlamak gerekir. Siyaset felsefesinin ana konusu da esasen devlet felsefesi üzerine kuruludur. Giriş niteliğindeki bu makalenin amacı sadece anti-devletçilik ideolojilerini incelemekten ibarettir. Anti-devletçilik, birey özgürlüklerinin korunması amacıyla yönelik olarak devletin varlığını ve gücünü sorgulayan ideolojileri ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Anti-devletçilik ideolojilerinin bir kısmı devleti tamamen reddederken (devletsiz toplum görüşü) diğer bir kısmı devletin görev ve fonksiyonlarının daraltılmasını savunur. Anti-devletçilik ideolojisi devletin meşruiyetini sorgular; devletin otorite ve yönetme konusunda meşru bir güç ve yetkisinin olmadığını savunur. Anti-devletçi düşünürlere göre bireylerinin yaşamlarının herhangi bir zorlayıcı otoriteden bağımsız olması önemlidir. Söz konusu ideolojinin muhtelif türlerinden söz edilebilir. Bunların başlıcaları sağ anarşizm, sol anarşizm, bireyci anarşizm, anarko-kapitalizm, kolektivist anarşizm, komünist anarşizm, karşılıklılık, anarko-sendikalizm, liberteryenizm ve minarşizm olarak sayılabilir. Bu çalışma içerisinde başlıca anti-devletçilik teorileri ve ideolojileri incelenmektedir. Çalışmamızda ayrıca anti-devletçilik ideolojileri ile liberal/liberteryen düşünce arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Anti-devletçilik, sağ anarşizm, sol anarşizm, bireyci anarşizm, anarko-kapitalizm, kolektivist anarşizm, komünist anarşizm, liberteryenizm, minarşizm*

Atıf için:

Coşkun, C. A. (2019). Devlet felsefesi: Eleştirel düşünceler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8, (22), 239-254.

---

¹ Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İzmir/Türkiye
E-posta: ccan.aktan@deu.edu.tr

THE PHILOSOPHY of STATE: CRITIQUES

ABSTRACT

The existence and legitimacy of state is the subject matter of political philosophy, that explores the various philosophies of state. This introductory paper aims to explore only philosophy of anti-statism and its various forms. The Anti-statism is a term used to describe opposition to the state and its power for the sake of individual liberties. It is an ideology that rejects the state completely (stateless society) or aims to reduce the size and scope of the state to a minimum. In brief, it is an opposition to state intervention into personal, social or economic affairs of individuals. Anti-statism ideology argues that there is no legitimate governmental authority. According to anti-statists individuals ought to be left alone without any governing power or governance. Antistatists believe that most economic and social problems are a result of too much government interference in the operation of the free market economy. There are many different forms of this ideology including left anarchism, right anarchism, individualist anarchism, collectivist anarchism, communist anarchism, mutualism, anarcho-syndicalism, libertarianism, minarchism etc. In this paper, we aim to explore anti-statism theories and ideologies in general. There will be also a comparison between liberal/libertarian thought with anti-statists ideologies.

Keywords: *Anti-statism, left anarchism, right anarchism, individualist anarchism, collectivist anarchism, communist anarchism, libertarianism, minarchism*

JEL Classification: *H00, H1, P5*

Giriş

Anti-devletçilik, devlete ve daha geniş bir anlamda her türlü zor kullanma güç ve otoritesine karşı olan ideolojilerin tümünü ifade eden ve kapsayan bir siyaset felsefesidir. Anti-devletçilik, bireylerin özel yaşam alanlarına, davranış ve eylemlerine, karar ve tercihlerine devlet tarafından karışılmasını genel prensip olarak reddeder. Bu felsefeyi kabul eden ve paylaşanlara göre bireyler başkalarının hak ve özgürlüklerini ihlal etmedikleri sürece özgürdürler ve özgür olmalıdırlar.

Anti-devletçilik denildiğinde yaygın olarak bundan anarşizm öğretileri anlaşılır. Anarşizm genel olarak “sağ anarşizm” ve “sol anarşizm” olarak iki kategoria toplanabilir. “Bireyci anarşizm” ya da “anarko-kapitalizm” gibi isimlerle de anılan sağ anarşizm özel mülkiyet ve rekabete dayalı bir piyasa ekonomisinin güvenlik, hukuk ve adalet dahil olmak üzere tüm mal ve hizmetleri sunabileceğini savunur. Sağ anarşizm, devleti gereksiz bir kötülük olarak tanımlar ve devletsiz toplum düzenini savunur. Sol anarşizm ise hem kamu mülkiyeti elinde bulduran devlet otoritesine hem de özel mülkiyete yer veren piyasa ekonomisine karşı çıkar, her ikisinin de sömürü düzeni olduğunu savunur. Kollektivist-komünist-sendikalist anarşizm vs. sol anarşizm içerisinde yer alan başlıca anarşist öğretilerdir.

Sağ ve sol anarşizmin her ikisi de esasen bireyin özgürlüklerinin korunmasını savunan ve devleti (otoriteyi) birey özgürlükleri açısından tehlikeli gören radikal özgürlük felsefeleridir. Anarşizmin toplumsal düzen tasarımı devlete yer yoktur; devletin görev ve fonksiyonlarının devlet-dışı organizasyonlar (sağ anarşizmde özel firmalar; sol anarşizmde ise gönüllü organizasyonlar ve komünler vs.) tarafından yerine getirilebileceği düşüncesi savunulur. Anarşizm dışında liberteryenizm adı verilen siyaset felsefesi de esasen devlet-karşıtı bir öğretilerdir. Liberteryenizmin radikal devlet-karşıtlığını ifade eden anarşizmden farkı minimal devlet fonksiyonlarına bir meşruiyet atfetmesi ve kabul etmesidir.

Bu yazının amacı yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız devlet karşıtı radikal sağ ve sol anarşist ideolojilerin ve ayrıca daha ılımlı bir devlet karşıtlığı fikriyatını benimseyen liberteryenizm’in görüşlerini özetlemektir.

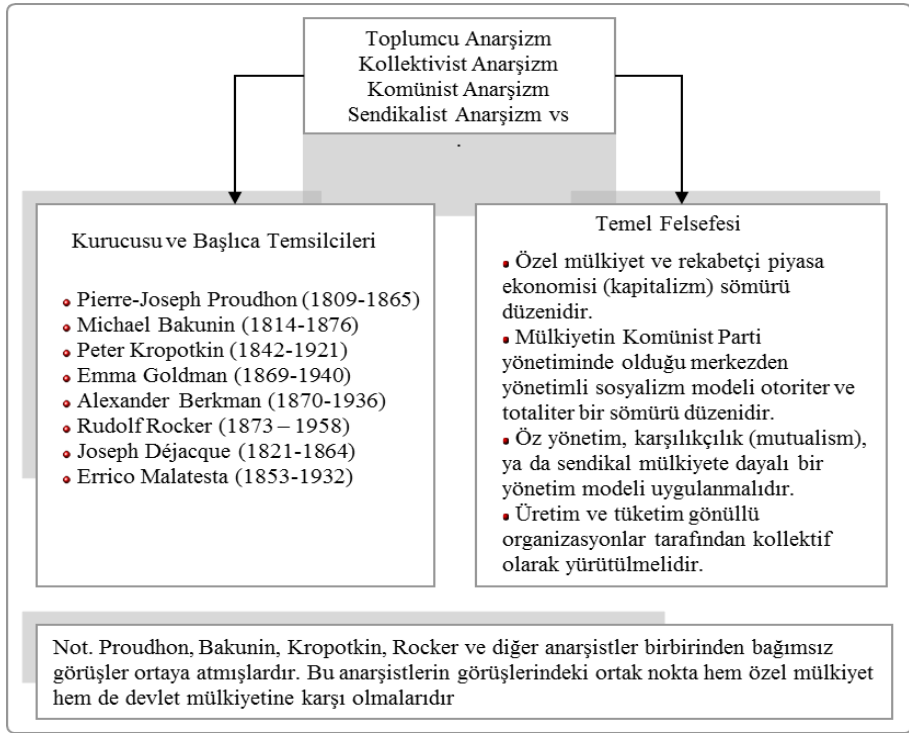
Anarşizm Öğretilerinde Devlet Karşıtlığı

Anarşizm halk dilinde genellikle “kaos”, “kargaşa”, “düzensizlik” vs. kelimeleri ile kötüleyici manada ele alınan ve açıklanan bir kavramdır. Oysa ki anarşizm felsefesinde savunulan “hiyerarşiye karşı bir anarşi” düşüncesidir. Eski Yunanca “anarchos” ve/veya “anarchia” kelimelerinden türetilmiş olan anarşi kelimesi etimolojik manada “otorite-karşıtlığı” demektir. Anarşizm her türlü otorite, baskı, zorlama, tahakküm karşıtı bir özgürlük felsefesidir. Anarşizm, her koşulda her türlü otoriteyi reddeden bir ideolojidir. Anarşizmin sadece devlet-

karşısı bir ideoloji olduğunu söylemek fevkalade yanlıştır. Anarşizm devlet otoritesine olduğu kadar özel mülkiyete dayalı bir ekonomik düzende parasal güç ve otoriteyi temsil eden burjuva hakimiyetine ve tahakkümüne de karşıdır. Anarşizm öğretileri esasen “*sol anarşizm*” ve “*sağ anarşizm*” olmak üzere iki grupta toplanabilir.

Devletin egemenliğini, otoritesini ve hegemonyasını eleştiren sol anarşizm içerisinde başlıca şu ideolojiler ya da öğretiler dikkati çeker: (Şekil-1)

- Karşılıklılık (mutualizm)
- Kollektivist anarşizm (anarko-kollektivizm)
- Komünist anarşizm (anarko-komünizm)
- Sendikalist anarşizm (anarko-sendikalizm)

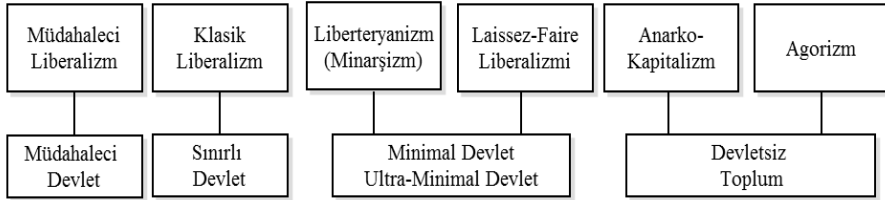
Şekil 1. Sol Anarşizm: Muhtelif İdeolojiler

Fransız Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865), Michael Bakunin (1814-1876) Peter Kropotkin (1842-1921) ve Rudolf Rocker (1873- 1958) gibi düşünürler sol anarşizmin öncüleri olarak kabul edilirler. Proudhon, Bakunin ve Kropotkin'in anarşizm düşüncesinde hem özel mülkiyet hem de devlet mülkiyeti (komünist parti yönetimindeki devlet mülkiyeti) karşıtlığı bir arada mevcuttur. Her üç düşünür de birbirlerinden farklı bir sosyal düzen tasarımı

önerseler de özünde özel mülkiyet ve rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisine şiddetle karşıdrlar.²

Sol anarşizm öğretisi özel mülkiyete karşı olması dolayısıyla “sosyalizm” düşüncesine yakın bir öğretiler; buna karşın sağ anarşizm ise özel mülkiyeti savunması sebebiyle “liberalizm” düşüncesine yakın bir noktadır.

Liberal düşünce spektrumunda devlete tümüyle karşı çıkan bireyci anarşizm öğretileri anarko-kapitalizm ve agorizmdir. Minimal ya da ultra-minimal devlet modelini savunan liberal düşünce “laissez faire liberalizmi” ya da “liberteryenizm”; Adam Smith’in öncülüğünü yaptığı 18. Yüzyıl liberal düşünce felsefesi ise “klasik liberalizm” olarak adlandırılır. Piyasa ekonomisi içerisinde devlet müdahaleciliğini savunan Keynezyen iktisadi düşünce ise “müdahaleci liberalizmi” savunmaktadır (Şekil-2).³

Şekil 2. Liberal Düşüncelerin Devlete Bakış Açısı: Bir Spektrum Denemesi

Yukarıdaki şekil içerisinde yer alan öğretilerden sadece devlet karşıtı olan yaklaşımların devlete bakış açılarını burada kısaca özetlemeye çalışalım (Şekil-3).

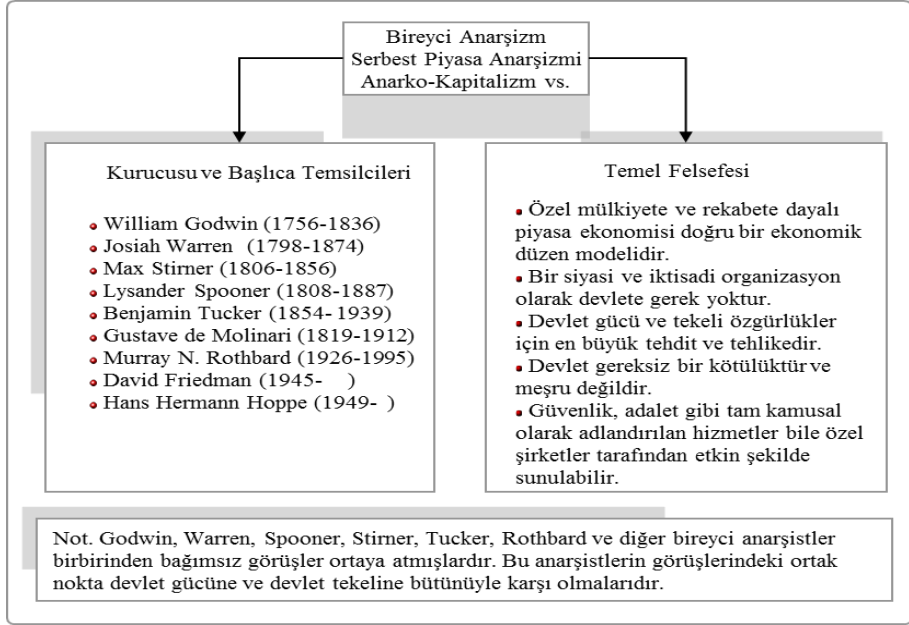
Bireyci anarşizm (anarko-kapitalizm) ve agorizm öğretileri devletsiz toplum düzenini savunan radikal ideolojilerdir. Felsefi anarşizm içerisinde birbirinden farklı bireyci anarşizm (individualist anarchism) görüşleri mevcuttur. İngiliz William Godwin’in (1756-1836) *Siyasal Adalet ve Siyasal Adaletin Evrensel Erdem ve Mutluluk Üzerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma* (1793) başlığını taşıyan kitabının anarşizm üzerine yazılmış ilk çalışma olduğu söylenebilir.⁴ Godwin’in dışında Avrupa’da anarşizm düşüncesine farklı bir perspektiften katkılar sunan diğer bir bireyci anarşist Alman Max Stirner (1806-1856) olmuştur. Amerika’da ise bireyci anarşizm felsefesinin ilk savunucuları

² Proudhon, Bakunin, Kropotkin gibi sol anarşizmin öncülerinin görüşleri için bkz: Pierre-Joseph Proudhon (2018). *Mülkiyet Nedir?* Çev: D. Çetinkasap, İstanbul: T. İş Bankası Yayınları.; P. A. Kropotkin, (1999). *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, Çev: M. Beyhan, Öteki Yayınları, Ankara.; P. Kropotkin, (2007). *Karşılıklı Yardımlaşma*, Çev: Sinan Altıparmak, İstanbul: Öteki Yayınevi.; P. Kropotkin, (2014). *Bilim ve Anarşizm*, Çev: Gaye Topuz, Hasan İlhan, Ankara: Alter Yayıncılık.; P. Kropotkin, (2015). *Anarşist Ahlak*, Çev: Işık Ergüden, İstanbul: Kaos Yayınları.; M. Bakunin, (2000). *Devlet ve Anarşi*, Çev: M. Uyrukulak. Öteki Yayınevi. Ankara.; M. Bakunin, (1998). *Tanrı ve Devlet* Çev: Remzi Çaybaşı. Belge Yayınları. İstanbul.

³ Bu konuda bkz. Coşkun Can Aktan, *Gerçek Liberalizm Nedir*, İzmir: T Yayınları, 1994.

⁴ Kitabın online tam metni için bkz: William Godwin, *An Enquiry Concerning Political Justice*, Vol. I. [1793] <https://oll.libertyfund.org/titles/godwin-an-enquiry-concerning-political-justice-vol-i>

arasında Josiah Warren (1798-1874), Lysander Spooner (1808-1887) ve Benjamin Tucker (1854- 1939) sayılabilir (Şekil-3).⁵

Şekil 3. Sağ Anarşizm: Muhtelif İdeolojiler

Bireyci anarşizm felsefesi devlet otoritesine ve kolektif mülkiyete tümüyle karşıdır ve özel mülkiyete dayalı serbest teşebbüs sistemini savunur. Bireyci anarşizmde tüm mal ve hizmetlerin özel teşebbüsler aracılığıyla sunulması görüşü hakimdir. Güvenlik, savunma, adalet ve yargı gibi hizmetlerin dahi özelleştirilmesi görüşünü savunan ve “devletsiz toplum”⁶ öngören bireyci anarşizme aynı zamanda “anarko-kapitalizm” (*anarcho-capitalism*) ya da “serbest piyasa anarşizmi” (*free-market anarchism*) adı da verilir.⁷

⁵ Bireyci anarşizmin öncüleri olan düşünürlerin eserleri için bkz. Max Stirner, (2013) *Biricik ve Mülkiyeti*, çev. S. T. Noyan, Kaos Yayınları, İstanbul, 2013; Benjamin R. Tucker (1972), *Individual Liberty: Selections from the Writings of Benjamin R. Tucker*, Revisionist Press; Benjamin R. Tucker (1893). *Instead of A Book, By a Man Too Busy to Write One; A Fragmentary Exposition of Philosophical Anarchism*, New York; Gustave Molinari De (1977). *The Production of Security*, Translation by J.Huston McCulloch; Lysander Spooner (1966), *No Treason: The Constitution of No Authority and A Letter to Thomas F. Bayard*, Larkspur, Col, Pine Tree Press; Lysander Spooner, (1972), *the Collected Works of Lysander Spooner* (Charles Shively, ed), Weston , Mass, M & S Press ; Lysander Spooner (2007), *Let's Abolish Government*, New York, Ludwig von Mises Institute.

⁶ Devletsiz toplum kavramı için bkz: Rothbard,1975; Chartier, 2012.

⁷ Lemieux, 1994. Bu kitap, anarko-kapitalizm öğretisini başlangıç düzeyine okumak için oldukça yararlı bir kaynaktır.

Anarko-kapitalizm, anarşizm ve kapitalizm arasında bir bağlantı kuran ve devlete karşı olan bir siyaset felsefesidir. Anarko-kapitalizmin belirgin özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- Anarko-kapitalizm, savunma, güvenlik, hukuk ve düzen, emniyet ve asayiş gibi geleneksel kamusal hizmetlerin pekâlâ özel kesim tarafından sunulabileceğini savunur.
- Anarko-kapitalizm, zorunlu vergilere karşıdır. Anarko-kapitalistlere göre vergi bir yasal haraç ya da yasal soygundan başka bir şey değildir.
- Anarko kapitalist toplumda devlet mülkiyeti diye şey kabul edilmez. Anarko-kapitalist düzende tüm özel mülkiyet özel kişi ve kuruluşların (firmaların) elindedir.
- Anarko kapitalistler devletin bireylerin özgür yaşamına müdahalesini tamamen eleştirirler. Devletin bireylerin inanç ve düşünce alanlarına müdahalesi asla kabul edilemez. Birey başkalarına zarar vermediği sürece istediğini yapmakta serbest olmalıdır.

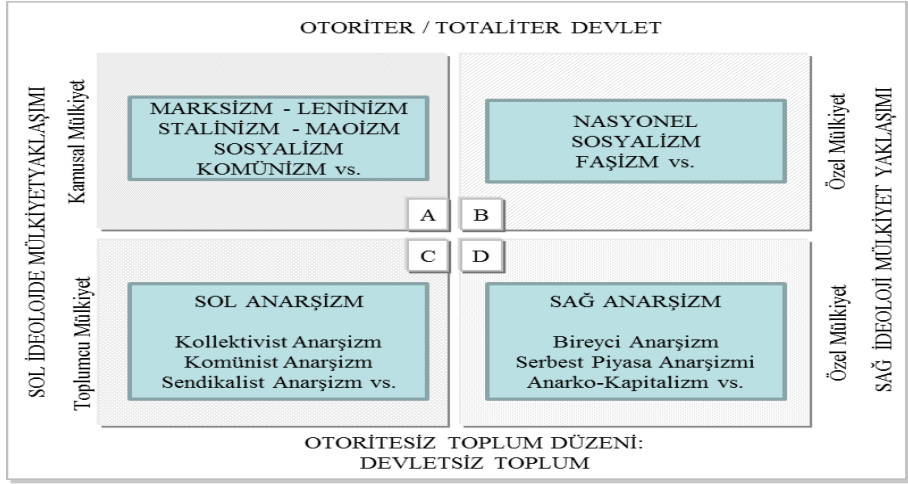
Anarko-kapitalizm ya da bireyci anarşizm birbiriyle iç içe geçmiş iki düşünceden beslenir. İlki, bireylerin sahip oldukları temel hak ve hürriyetlerinin her birinin diğerini bağlayacak şekilde özgür iradelerinin onayladığı iş birliğine dayalı devletsiz toplum fikridir. İkincisi ise, toplumsal hayatın adalet ve uyum içinde devamlılığının sağlanmasında serbest piyasanın temel role sahip olduğu düşüncesidir (Crocetta, 2007). Anarko-kapitalistlere göre devleti toplumsal düzen, barış ve uyumun sigortası olarak gören “sınırlı devlet” görüşü klasik liberalizmin içine düştüğü vahim bir hatadır. Devlete daha minimal fonksiyonlar yükleyen “minarşizm” ya da “minimal devlet liberteryenizmi” de çözüm değildir. Devlet faaliyetlerine izin veren bir ekonomik düzen modelinde devlet kaçınılmaz olarak büyür ve genişler; zamanla kontrol edilemez güce ve boyutlara ulaşır. Bu bakımdan sınırlı devlet ya da minimal devlet görüşleri liberalizmin temel değerleri olan mülkiyet hakkı, öz sahiplik ilkesi, sözleşme hürriyeti vb. ilkeleriyle çelişir. Öte yandan devlete daha fazla rol ve sorumluluklar yükleyen müdahaleci devlet düşüncesi de liberalizmi sosyalizme yaklaştırarak bu felsefenin sonunu hazırlamış olur.

Agorizm adı verilen bir diğer radikal sağ ideoloji de anarko-kapitalizm öğretisinde olduğu gibi devlet otoritesine tümüyle karşı olmuştur. Samuel Edward Konkin III (1947-2004) adında bir Amerikalı radikal sağcı *Yeni Liberteryen Manifesto* adını verdiği bildirisinde agorizm felsefesinin esaslarını açıklamaya çalışmıştır. Konkin, resmi devlet ekonomisi dışında bir “karşı ekonomi” (counter-economy) görüşünü savunmuş; informal ekonominin genişlemesinin devletin gücünü zayıflatacak bir adım olduğunu savunmuştur.⁸ Konkin,

⁸ Konkin görüşlerini New Libertarian Manifesto ve Agorist Primer adı verilen dökümanlarda sunmuştur. Agorist Enstitüsü adı verilen bir organizasyonun da kurucusudur. Bu konuda özet bilgiler için bkz.: Samuel Edward Konkin III, *New Libertarian Manifesto*, Koman Publishing, 1983. Tam metin download için:

“agora”⁹ kelimesinden esinlenerek devletin olmadığı bir toplumsal düzende bireylerin tıpkı eski Yunan’da olduğu gibi kendi kendilerini yönetebileceklerini savunur.¹⁰

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarda sol anarşizm ve sağ anarşizm öğretilerinin devlet felsefelerini özetlemiş bulunuyoruz. Şimdi sol ve sağ anarşizm öğretilerinin devlete bakış açısını bir matris üzerinde karşılaştırmalı olarak ortaya koymaya çalışalım. Matriste başlıca dört alan bulunmaktadır (Şekil-4):

Şekil 4. Sol ve Sağ Anarşizm: Otorite (Devlet) ve Mülkiyet Eksenleri

A alanında devletin tüm mülkiyete sahip olduğu ve özel mülkiyetin yasaklanmış olduğu bir otoriter / totaliter devlet modeli sözkonusudur. Marksist öğretilere dayalı sosyalizm ve komünizm devlet modelleri ve pratikteki uygulamaları (Leninizm, Stalinizm, Maoizm vs.) bu alana dahil edilebilir.

B alanın A alanından tek farkı devlet mülkiyeti yanında özel mülkiyete izin verilmiş olmasıdır. Bu alanda yine otoriter / totaliter bir devlet yapısı sözkonusudur; bireysel hak ve özgürlükler devlet baskısı altındadır. Alman nasyonal sosyalizmi ve İtalya’daki faşizm uygulamaları bu alana tarihsel örnekler olarak gösterilebilir.

A ve B alanı özgür toplumdan oldukça uzak baskıcı despotizm ya da tiranlık rejimleridir.

<http://agorism.info/docs/NewLibertarianManifesto.pdf> ; Samuel Edward Konkin III, An Agorist Primer, CA: Kopusco, 2008. Tam metin download için bkz: http://www.kopusco.com/pdf/An_Agorist_Primer_by_SEK3.pdf

⁹ Agora, eski Yunan’da bir sitenin yönetim ve ticaret işlerini görüşmek üzere yurttaşların toplandığı kent alanıdır.

¹⁰ Bize göre Konkin’in görüşleri felsefi ve bilimsel altyapı ya da temelden yoksun demagoji ve retorik söylemlerden oluşur. Bu bakımdan agorizm adı verilen ideolojiyi detaylı inceleme ve hatta liberteryen felsefe ile bağdaştırmak kanaatimizce yanlış olur. Konkin’in bize göre oldukça marjinal olan ve doğrusu liberal/liberteryen felsefe içerisinde de fazla bir yer bulamayan görüşlerine burada daha fazla yer ayırmanın anlamı yoktur.

C alanı devlet otoritesi ve hegemonyasına, dolayısıyla otoriter ve totaliter bir devlet yapısına karşı olan sol anarşizm modellerini içermektedir. Burada kolektivist anarşizm, komünist anarşizm, sendikalist anarşizm, karşılıklılık (mutualizm) vs. adı verilen anarşist teoriler geçerlidir. Bu alanın temel özelliği hem devlet mülkiyetine hem de özel mülkiyete karşı olmasıdır. Bu alanda üretim ve tüketim ilişkilerinin bireylerin oluşturduğu gönüllü organizasyonlar (komünler vs) tarafından yürütüldüğü öz yönetim modeli geçerlidir. Komünel toplumda ortak korunma, ortak çalışma, ortak yararlanma temeline dayalı yaşam sözkonusudur. Beraber çalışıp, elde ettikleri geliri paylaşmak üzere bir araya komünel toplum düşüncesinin farklı versiyonları Proudhon, Bakunin, Kropotkin gibi düşünürler tarafından savunulmuştur.

Son olarak D alanı sağ anarşizm öğretilerine yer vermektedir. Bireyci anarşizm ya da anarko-kapitalizm olarak adlandırılan bu sağ anarşist ideolojide devletsiz bir toplum düşüncesi savunulur. Bu alanda tüm iktisadi faaliyetlerin sahipliği ve yönetimi özel kesime aittir; devlet mülkiyeti ya da kolektif mülkiyet diye bir şey sözkonusu değildir.

Her ne kadar bireysel özgürlüklerin önemi üzerinde durmuş olsa da hem sağ hem de sol anarşist ideolojilerin tamamı bize göre aslında ütöpik bir toplumsal düzen tasarımlarıdır. A ve B alanları ise yakın tarihte yaşadığımız ve tanık olduğumuz baskıcı otoriter ve totaliter rejim uygulamalarıdır.

Laissez Faire Liberalizmi ve Devlet Karşıtlığı

18. Yüzyıl Fransız fizyokratları tarafından savunulan laissez faire liberalizmi¹¹ de esasen devlet-karşıtı bir liberal ideolojidir.

Liberalizmin bir doktrin olarak gelişmesinde Fizyokratizm'in önemli katkıları olmuştur. Fizyokrasi, Eski Yunanca kökenli "*Physis*" (*Doğa*) ve "*Kratos*" (*Güç*) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur ve "*doğanın egemenliği*" anlamına gelmektedir. Fizyokrasi, özetle ekonomik düzenin doğal yasalarla işlediğini savunan bir doktrindir. Bir başka ifadeyle Fizyokrasi, evrensel yaşa-

---

¹¹ *Laissez Faire liberalizmi, klasik liberalizmden ayrılır. Klasik liberalizm sadece Adam Smith'in görüşleri ile sınırlı değildir. Adam Smith dışında diğer klasik iktisatçıların da liberalizme önemli katkıları olmuştur. İngiliz klasik iktisatçılarından David Ricardo, Thomas Malthus ve John Stuart Mill'i; Fransız klasik iktisatçılarından Jean Babtiste Say ve Frederic Bastiat'ı liberalizme önemli katkılarda bulunmuş düşünürler arasında saymak gereklidir. Örneğin, John Stuart Mill'in Özgürlük Üstüne adlı eseri liberalizmin anıt kitapları arasında yer almaktadır. Mill bu eserinde özgürlük konusunda çok önemli görüşlerini açıklamaktadır. Jean Babtiste Say'de "her arz kendi talebini yaratır" şeklinde formüle ettiği Piyasalar Kanunu (Mahreçler Kanunu) ile piyasa ekonomisinin gücünü ortaya koymaya çalışmıştır. Say Kanunu olarak da bilinen bu düşünce piyasa ekonomisinde arz ve talep arasında meydana gelecek dengesizliklerin zaman içerisinde kendiliğinden ortadan kalkacağını ve ekonominin tabii işleyişine kavuşacağını savunmaktadır. Klasik liberaller esasen "iyimserler" ve "kötümserler / karamsarlar" olarak ikiye ayrılır. İyimser Klasik Liberaller (Jean Babtiste Say ve Frederic Bastiat) ekonomik düzenin doğal bir ahenk düzeni olduğunu ve bu ahengin devlet müdahalesiyle asla bozulmaması gerektiğini savunurlar. Bir başka ifadeyle Say ve Bastiat, Smith tarafından Görünmez El şeklinde ifade edilen doğal düzenin kendiliğinden ve ahenkli bir şekilde işleyeceği konusunda iyimserdirler. Bunun aksini savunan Thomas Malthus ve David Ricardo "karamsar" ya da "kötümser" klasik liberaller olarak bilinirler.*

mın insanların koyduğu yasalarla değil, doğanın koyduğu yasalarla yönetildiğini kabul eder. 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da ortaya çıkan bu iktisadi düşüncenin savunucuları (François Quesnay, A.R. Jacques Turgot, Etienne de Condillac, Sebastien Vauban, G.R. de Mirabeau, Mercier de la Rivere) ekonomik yaşamda esasen bir doğal düzen mevcut olduğunu ve devletin bu doğal düzenin işleyişine karışmamasını savunmuşlardır. Fizyokratların doğal düzen anlayışı R.L.V.d'Argenson tarafından "*Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler*" şeklinde ifade edilmiştir.¹²

Fizyokratların liberalizm anlayışını "*laissez faire liberalizmi*" olarak adlandırmak mümkündür (Aktan, 1994). Şekil-5 içerisinde laissez faire liberalizmini savunan başlıca düşünürler ve laissez faire liberalizminin genel prensipleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Laissez faire liberalizmi, fizyokratların dışında başka düşünürler tarafından da savunulmuştur. Örneğin Fransız düşünür Boisguilbert (1646-1714)'e göre doğal kanunlar ekonomik yaşamı düzenlemekte ve sürdürmekte yeterlidir. Boisguilbert, toplum yaşamında mübadele ve ticaretin doğal kanunlar olduğunu ve bunların tıpkı fizik kanunları gibi kendiliğinden işleyeceğini savunmuştur.

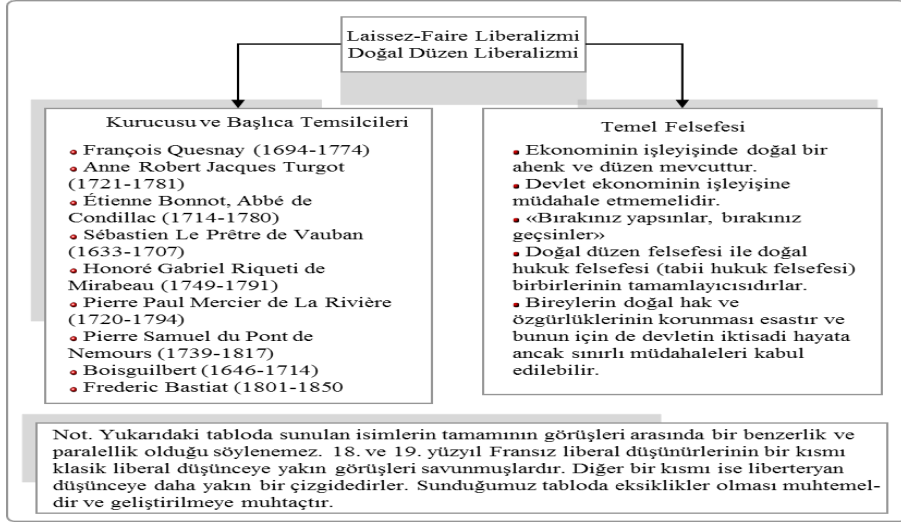
Laissez faire liberalizmini savunan bir diğer düşünür Fransız Frederic Bastiat (1801-1850)'dir. Bastiat, *İktisadi Ahenkler* adlı eserinde doğal ahenk düzeninden söz etmiştir. Bastiat'a göre toplumun düzenini sağlayan otomatik bir mekanizma mevcuttur. Bu mekanizmanın işleyişine müdahaleler yararlı değil, aksine zararlı sonuçlar ortaya çıkarır.¹³

Bastiat ile aynı yüzyılda yaşayan Herbert Spencer (1820-1902) de doğal düzeni savunan bir başka düşünürdür. 1862 yılında yayınlanan *İlk İlkeler* ve 1874 yılında yayınlanan *Devlete Karşı İnsan* adlı eserlerinde Spencer doğal evrim kanunlarını savunmakta, piyasa ekonomisinin tabii işleyişinin yararlarını anlatmakta ve devletin ekonomiye müdahalelerinin zamanla bireylerin hak ve özgürlüklerini sınırlandırarak onları köle durumuna düşüreceğini savunmaktadır. Herbert Spencer *Devlete Karşı İnsan* adını taşıyan eserinde klasik liberalizm öğretisine mensup düşünür ve iktisatçıların herhangi bir mahsur görmediği hatta destekledikleri devlet müdahalelerini şiddetle eleştirmiş; devletin eğitimden, genel sağlıktan, şehir planlaması, konut yapımı gibi konulardan bile elini ayağını çekmesi gerektiğini savunmuştur. Zira devlet hantal yapısı ve iş bilmezliği ile halkın yararını diyerek yaptığı işlerde bile halkı zarara uğratmaktadır. Hatta insanlığı ileriyeye götüren keşiflerin ve düşüncelerin hiçbirinin arkasında devlet yoktur.¹⁴

¹² "*Laissez Faire, Laissez Passer, Le monde ve de lui-même.*" "*Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler, Dünya kendi kendine gider.*" René Louis Voger d'Argenson

¹³ Bastiat'ın ekonomi alanındaki görüşleri için Türkçe'ye tercüme edilen şu iki kitaba müracaat edilebilir: Frederic Bastiat (2016), *Ekonomik Safsatalar*, Liber Plus Yayınları; Frederic Bastiat, (2017) *Ekonomi -Görülen ve Görülmeyen*, Liber Plus Yayınları.

¹⁴ *Bkz. Herbert Spencer (2016), Devlete Karşı İnsan, Litera Yayıncılık.*

Şekil 5. Laissez Faire Liberalizmi

Liberteryenizm’de Devlet Karşıtlığı: Minimal Devlet Felsefesi (Minarşizm)

Liberteryenizm, bireysel özgürlüklerin en güçlü biçimde korunması ve gözetilmesini savunan bir özgürlük felsefesidir.¹⁵ Bireyler, başkalarının özgürlük alanlarını sınırlandırmadıkları takdirde her türlü davranış ve eylemlerinde, karar ve tercihlerinde serbest olmalıdırlar. Liberteryenizmin temel amacı “pür özgürlük” tür.

Liberteryenizm bireylerin özgürlük alanını sınırlandıracak her türlü güç ve otoriteye karşıdır. Bu çerçevede devlet, sahip olduğu zorlama ve güç tekeli dolayısıyla bireysel özgürlüklerin önündeki en büyük tehdit ve tehlike olarak kabul edilir.

Klasik liberalizm öğretilerinde bireysel özgürlüklerin korunması ve gözetilmesi fevkalade önem taşır. Ancak klasik liberalizm “sınırlı devlet” felsefesini savunur ve devletin varlığını bireysel özgürlükler için tehlike olarak görmez. Liberteryenizm felsefesi ise klasik liberalizmden devlete bakış açısı yönünden ayrılır ve iki koldan oluşur:¹⁶

1. Minimal devlet liberteryenizmi (minarşizm¹⁷)

¹⁵ Liberteryenizm konusunda giriş niteliğinde temel bilgiler için bkz: Brennan, 2015. Ayrıca bkz. Barry, 2012; Boaz, 1997; Block, 2004. Gaus & Mack, 2004.

¹⁶ Bu aynı literatürde bazen kavram karmaşasına yol açmaktadır. Bu karşılıklı son vermek için klasik liberalizmi “sınırlı devlet” anlayışını benimseyen; liberteryenizmi ise “minimal devlet” anlayışını benimseyen bir özgürlük felsefesi olarak tanımlamak doğru olur. Her ikisi de devletin varlığını reddetmez ancak devleti kaçınılmaz ve gerekli bir kötülük olarak ele alır. Buna karşın anarko-kapitalizm bütünüyle devletin varlığına ve dolayısıyla meşruiyetine karşıdır. Kanaatimizce literatürdeki bu anlam karmaşasına son vermek için anarko-kapitalizmi liberteryen felsefeden tamamen ayırmak doğru olur. Ancak mevcut literatürde anarko-kapitalizm bazen ve belki de çoğunlukla liberteryenizm ile eş anlamlı kullanılmaktadır. Bu yaklaşım bize göre tamamen yanlıştır.

¹⁷ Minarşizm kavramı için bkz. Block, 2007; Narveson, 2003.

2. Devlete-hayır liberteryenizmi

Öncülüğünü Robert Nozick'in yaptığı minimal devlet liberteryenizminde sadece ve sadece bireylerarası sözleşmelerin korunması ve gözetilmesi, güvenlik hizmetlerinin sunulması vs. alanları ile daraltılmış bir minimal devlet anlayışı kabul edilir.¹⁸ Başka bir ifadeyle minimal devlet liberteryenizmi, klasik liberalizmden farklı olarak görev ve fonksiyonları daha da daraltılmış bir devleti savunur.

Devlete hayır liberteryenizmi ise devletin meşruiyetini tamamen reddeder ve devletsiz toplum düşüncesini savunur.

Devletin varlığını kabul eden liberteryen düşünürler klasik liberal düşünürlerden farklı olarak "sınırlı devlet"i değil, "minimal devlet"i, hatta "ultra-minimal devlet" adını verdikleri bir devlet modelini savunurlar. Buna karşın devletin varlığını tümenden reddeden liberteryenler olarak anarko-kapitalistler kamu güvenliğine ait hizmetlerin (ulusal savunma, adalet ve yargı, polis hizmetleri) dahi, devlet tarafından değil, rekabetçi bir piyasada özel kesim tarafından sunulması görüşünü benimserler.

Liberteryenizm'in temel özelliklerini kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Liberteryenizm her şeyden önce bireycidir. Liberteryenler, bireyi temel değer ve varlık olarak ele alırlar. Birey, sosyal düzenin temel kurucu unsurudur ve tüm sosyal olaylar ancak ve ancak bireylerin davranışlarından hareketle açıklanabilir ve yorumlanabilir. Liberalizmin temel ilkelelerinden birisi olan "*metodolojik bireycilik*" ilkesi liberteryen öğretinin de temel yapı taşıdır. "*Metodolojik bireycilik*" ilkesine göre karar ve tercihlerde bulunanlar "*sosyal varlıklar*" ya da "*sosyal kurumlar*" değil sadece ve sadece bireylerdir.
- Liberteryenizm bir özgürlük felsefesidir. Bireycilik ilkesini en başa yerleştiren liberteryenizm felsefesinde bireylerin temel hak ve özgürlükleri fevkalde önemli ve değerlidir.
- Liberteryenizm birey özgürlüğünü sınırlayacak her türlü zorlayıcı güce karşıdır. Zorlayıcı gücün en tehlikelisi devlettir. Bu nedenle liberteryenler genel olarak devlete karşıdır.¹⁹

Önceki açıklamalarımızda ifade ettiğimiz üzere liberteryenlerin bazıları devlet kurumuna tümüyle karşı çıkmakta ve devleti pür özgürlüğü zedeleyen

¹⁸ R. Nozick'in *Anarşi, Devlet ve Ütopya* kitabı minimal devlet liberteryenizminin temel kitabı olarak kabul edilir. Bkz. Nozick, 2006. *Literatürde Ayn Rand de minimal devlet liberteryenizminin öncü isimlerinden biri olarak kabul edilir. Ancak Nozick, Rand ile mukayese dahi edilmeyecek bir akademik-felsefi altyapıya sahiptir. Rand'in kapitalizme bakış açısını için bkz. Rand, 2004.*

¹⁹ Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere liberteryenizm genel olarak devlet karşıtı bir ideoloji olmakla beraber kendi içerisinde iki kolay ayrılır: Devleti tümüyle gayri-ahlaki bir kurum olarak gören ve ona karşı olanlar (bireyci anarşistler) ve minimal devlet fonksiyonları ile sınırlandırılmış bir devleti savunanlar (minarşistler).

ve sınırlayan bir kurum olarak görmektedirler. Liberteryenler “zorlama” (coercion) olgusuna hiçbir zaman meşruiyet kazandırılmayacağına ve insan ilişkilerinin gönüllülük ve rıza esasına dayalı olarak yürütülmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Anarko-kapitalist liberteryenlere göre devletin zor kullanma tekeline sahip olması çok tehlikeli sonuçlar ortaya çıkarabilir. Devlete bir defa zor kullanma tekelini verildiğinde bu kişilerin en temel hak ve özgürlüklerini sınırlandıracak bir veçhe kazanabilir. Anarko-kapitalist liberteryenler “zorlama” unsuru taşıyan bütün uygulamalara ve yasaklamalara karşıdır. Onlara göre baskı, otorite ve şiddet devletin doğal yapısında mevcuttur ve amacı muhtelif kurumları ve sınıfları (asker, polis, yargı, hukuk kuraları vs) kullanarak kendi gücünü meşrulaştırmaktır.

Devletin zor kullanma tekelini ona keyfi cezalandırma yetkisi de verebilir. Her ne kadar “hukuk devleti” ya da “hukukun üstünlüğü” gibi ilkelerden söz edilse bile devlet her zaman “hukuk devleti” olmaktan uzaklaşarak bir “kanun devleti”ne dönüşebilir. Kanun devletinde devlet kanunları kendisi koyar ve otoritesine karşı duran tüm muhalif kişileri ve kurumları cezalandırabilir. Özetle, devlet gücü yıkıcı ve tahrip edicidir.

Şekil 6. Devlet Karşıtı İdeolojilerin Bir Anatomisi

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarımız çerçevesinde şu tespiti burada yapabiliriz. Liberalizm; doğal hukuk felsefesi, bireycilik, rasyonalite, homo economicus, sınırlı devlet, piyasa ekonomisi gibi temel ilkeleri savunan bir düşüncedir. Liberteryenizm ise liberalizmden farklı olarak sınırlı devletten çok daha ötede yer alan bir “minimal devlet” ya da “ultra-minimal devlet” düşüncesini savunur. Öte yandan anarko-kapitalizm devletin meşruiyetini sorgulayan ve devletsiz toplum düşüncesini savunan bir düşüncedir. Liberteryenler minimal devlet düşüncesini savunurlar; onlara göre devlet gerekli bir kötülüktür. Anarko-kapitalistler ise devletsiz toplum fikriyatını savunurlar. Sadece bireyci anarşizm

(anarko-kapitalizm) değil kollektivist anarşizm de “devleti gereksiz bir kötülük” olarak ele alan ve reddeden öğretidir.²⁰ (Şekil-6)

Sonuç

Başlangıç bölümünde de ifade ettiğimiz üzere anti-devletçilik, devletin sahip olduğu her türlü güç ve otoriteye, tahakküme, baskı ve zorlamaya karşı olan ideolojilerin tamamını ifade eden bir siyaset felsefesidir. Anti-devletçilik, minimal devlet liberteryenizminde (minarşizm) olduğu gibi ılımlı bir devlet-karşıtlığı olabileceği gibi anarko-kapitalizmde savunulduğu üzere devlet otoritesini bütünüyle ve tamamen reddeden bir devlet-karşıtlığı da olabilir.

Kanaatimizce anarko-kapitalistlerin “devletsiz toplum” düşüncesini pratikte kolay uygulama imkânı bulabilecek bir toplumsal düzen tasarımı olarak kabul etmek fazlasıyla hayalcilik olur. Anarko-kapitalistlerin “devletsiz toplum” fikriyatı doğrusu bir ütopya ötesine geçmeyecek bir düşüncedir.

Siyaset felsefesinin kurucularından biri olarak kabul edilen Thomas Hobbes’un içine düştüğü yanlışın bir benzeri anarko-kapitalistler için de geçerlidir. Hobbes’in 1651’de yayınladığı Leviathan’daki “Devlet olmadan insanın yaşamı yalnız, fakir, mutsuz ve kısıdır” sözleri fevkalade doğru bir tespittir. Zira Hobbes’in deyimiyile “insan, insanın kurdudur (Homo homini lupus). Hobbes’in başlangıç noktasında bu doğru tespitleri yapmış olması onu yanlış bir sonuca ulaşmaktan alıkoyamamıştır. Hobbes’in ulaştığı sonuç mutlak güce sahip bir devlet (Leviathan) olmuştur (Hobbes, 1975, s.306):

“(Vatandaşları) yabancıların istilasından koruyabilmenin, birbirlerine zarar vermekten engellenin, kendi sanayilerini ve yeryüzünün meyvelerini güvence altına almanın yolu bütün gücü ve kudreti bir tek insan ya da insanların meclisine vermektir... (Toplumda yaşayan) insanlar birbirlerine ‘ben haklarımdan vazgeçiyorum ve tüm haklarımı bu insana ya da insanların meclisine veriyorum’ demelidirler. Böylece bütün güç ve kudret tek bir insanda toplanır. Bu DEVLET ya da Latince CIVITAS olarak adlandırılır. Bu büyük LEVIATHAN’ın doğması demektir.”

Anarko-kapitalistlerin Leviathan’a karşı çıkmalarının gerisinde yatan neden mutlak güç ve yetkilerle donatılmış bir devletin tehlikelerini anlamış olmalarıdır; ancak onlar “devletsiz toplum” düşüncesi ile bir hayalperestlik peşinde olma hata ve yanlışına düşmüşlerdir. İnsanın doğasındaki menfaat, çatışma, ihtiras vs. hiçbir zaman rıza ve gönüllülük temellerine dayalı bir sosyal düzende barış ve huzurun tesis edilmesini garanti edemez. İnsanların bir arada barış, huzur, güven, adalet içinde yaşayabilmeleri için hukuk ve düzenin sağlanması ön koşuldur. Bu asgari hizmetleri etkin biçimde sunacak bir minimal ya da sınırlı devlete ihtiyacımız olduğu aşıkardır.

²⁰ Devletin gerekli/gereksiz kötülük olduğu konusunda bir tartışma için bkz. Holcombe, 2004; Rothbard, 1975.

Anarko-kapitalistlerin hayalciliği onların devlet felsefesinin bütünüyle gereksiz ve önemsiz olduğu anlamına gelmez. Kanaatimizce anarko-kapitalistlerin devlet felsefesini şu açıdan önemsemek gerekir. Devlet özünde devasa bir organizasyondur; sahip olduğu “cebir” ve “tekel” gücü onu kaçınılmaz olarak tehlikeli kılabilir. Özgürlüklerin tarihi devlet gücünün ne derece kötüye kullanıldığını, su-iistimal ve istismar edildiğini gösteren sayısız örneklerle doludur. İnsanın yaşadığı ve dolayısıyla devlet adı verilen organizasyonun bulunduğu tüm yerleşim alanlarında bu ifadelerimizi doğrulayan sayısız tarihsel olgu ve kanıt söz konusudur. Bu açıdan anarko-kapitalistlerin “*devletsiz toplum*” düşüncesini bütünüyle “*fantastik ütopya*” olarak görmek ve değersiz ve önemsiz kabul ederek tamamen görmezden gelmek yanlış olur. Kaldı ki, bireyci anarşistlerin ütopyasında temel gaye özgürlüklerin korunması ve güvence altına alınması olmuştur.

Anarko-kapitalizm felsefesi sınırlandırılmayan ve kontrol edilmeyerek giderek büyüyen bir devletin (Leviathan) birey özgürlükleri için ne derece büyük bir tehdit ve tehlike olduğunu anlamamıza yardım olabilir ve bu açıdan önemli ve değerlidir. Bireyci anarşistlerin devletin meşruiyetine yönelik yaptığı eleştirilerin birey özgürlüklerinin korunması açısından önemli ve değerli olduğuna da şüphe yoktur. Ancak “*devletsiz toplum*” projesini savunan anarko-kapitalizm felsefesinin “*sınıfsız toplum*” düşüncesini kutsayan marksizm ya da komünizm felsefelerinden hiçbir farkı yoktur. Her ikisi de birbirinden farklı iki ütopyanın manifestosunu ilan etmişlerdir.

İdeal ya da mükemmel bir sosyal düzen tasarımı düşünmek ve bu uğurda hayaller kurmak hiçbir şekilde anlamsız ve değersiz bulunamaz. Ancak hayaller gerçeklere dönüştürebildiği ölçüde bir “ütopya” olmaktan çıkarlar ve imkânsızlık çemberinden kurtulup gerçeklikle buluşurlar. Anarşizm ve Leviathan arasında bir “sınırlı devlet” felsefesi bu gerçeklikle buluşmamızı sağlayabilir.²¹

Kaynakça

- Bakunin, M. (2000). *Devlet ve anarşi*, Çev: M. Uyrukulak. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Bakunin, M. (1998). *Tanrı ve devlet* Çev: Remzi Çaybaşı. İstanbul: Belge Yayınları.
- Barry, N. P. (1986). *On classical liberalism and libertarianism*. London: The Macmillan Press.
- Bastiat, F. (2016). *Ekonomik safsatalar*. İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- Bastiat, F. (2017). *Ekonomi -görülen ve görülmeyen*. İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- Block, W. (2004). *Radical libertarianism: Applying libertarian principles to dealing with the unjust government, Part I*. Reason Papers, Vol.27.
- Block, W. (2007). Anarchism and minarchism: No rapprochement possible: reply to Tibor Machan. *Journal of Libertarian Studies*, 21(1), 61-90.

²¹ Kanaatimizce Nobel ekonomi ödülü sahibi James M. Buchanan’ın Özgürlüğün Sınırları: Anarşi ve Leviathan Arasında başlığını taşıyan kitabı 18. Yüzyıl liberalizmini 20/21. Yüzyıla uyarlayan anıtsal bir eserdir. Bkz. J. M. Buchanan (1975). *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*, Chicago, The University of Chicago Press.

- Boaz, D. (1997). *Libertarianism: A primer*. New York: Free Press.
- Brennan, J. (2015). *Liberteryenizm*. Çev: A.Yayla. Ankara: Liberte.
- Buchanan, J. M. (1975). *The limits of liberty: Between anarchy and leviathan*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Chartier, G. (2012). *Anarchy and legal order: Law and politics for a stateless society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crocetta, R. M. (2007). Tarihsel ve entelektüel bağlam içinde Murray N. Rothbard'ın anarko-kapitalist siyasi teorisi. (Çev. M. Erdoğan). *Liberal Düşünce Dergisi*, 12(45), 201-220.
- Gaus, G. & Mack, E., (2004). Libertarianism and classical liberalism in *A Handbook of Political Theory*, G. Gaus and C. Kukathus (eds.), London: Routledge, pp. 115-129.
- Godwin, W. (1793). An enquiry concerning political justice, Vol. I. 01.10.2019 tarihinde <https://oll.libertyfund.org/titles/godwin-an-enquiry-con-cerning-political-justice-vol-i> adresinden erişilmiştir.
- Hobbes, T. (1975). Leviathan, in: M. Curtis (Ed.), *The Great Political Theories*, New York: Avon Book.
- Holcombe, R. G. (2004). Government: Unnecessary but Inevitable. *The Independent Review*, 8(3), 325-342.
- Konkin III, Samuel Edward. (1983). *New libertarian manifesto*. Koman Publishing.
- Konkin III, S.E. (2008). *An agorist primer*. CA: Kobupco.
- Kropotkin, P. A. (1999). *Çağdaş bilim ve anarşi*, Çev: M. Beyhan, Ankara: Öteki Yayınları.
- Kropotkin, P. (2007). *Karşılıklı yardımlaşma*, (çev: Sinan Altıparmak). İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Kropotkin, P. (2014). *Bilim ve anarşizm*, (çev: Gaye Topuz, Hasan İlhan). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Kropotkin, P. (2015). *Anarşist ahlak*, (çev: Işık Ergüden). İstanbul: Kaos Yayınları.
- Lemieux P. (1994). *Anarko-kapitalizm* (Çev: Çiğdem Geleğen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Molinari, De G. (1977). The production of security, Translation by J.Huston McCulloch, *Occasional Papers Series #2*, Richard M. Ebeling, ed. (New York: The Center for Libertarian Studies, May).
- Narveson, J. (1988). *The libertarian idea*. Philadelphia: Temple University Press.
- Narveson, J. (2003). Minarchism. *Etica & Politica / Ethics & Politics*, 2, 1-14. http://www.units.it/etica/2003_2/NARVESON.htm Erişim tarihi: 01.10.2019
- Nozick, R. (2006). *Anarşi, devlet ve ütopya*, 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Proudhon, P. J. (2018). *Mülkiyet nedir?* (Çev: D. Çetinkasap.) İstanbul: T. İş Bankası Yayınları.
- Rand, A. (2004). *Kapitalizm bilinmeyen ideal*. (Çev. Nejdet Kandemir), İstanbul: Plato Yayıncılık.
- Rothbard, M. N. (1975). Society without a State. *Libertarian Forum*, VII(1), 3-5.
- Spencer, H. (2016). *Devlete karşı insan*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Spooner, L. (1966). *No treason: The constitution of no authority and a letter to Thomas F. Bayard*, Larkspur. Col: Pine Tree Press.

- Spooner, L. (1972). *The collected works of Lysander Spooner* (Charles Shively, ed), (Weston, Mass, M. & S. Press, 1971). *Let's Abolish Government*, New York: Arno Press.
- Spooner, L. (2007). *Let's abolish government*. NewYork: Ludwig von Mises Institute.
- Stirner, M. (2013). *Biricik ve mülkiyeti*, çev. S. T. Noyan, İstanbul: Kaos Yayınları.
- Tucker, B. R. (1972). *Individual Liberty: Selections from the writings of Benjamin R. Tucker*. New York: Revisionist Press.
- Tucker, B. R. (1893). *Instead of a book: by a man too busy to write one: A fragmentary exposition of philosophical anarchism*. New York: Scholar's Choice.

KÜRESEL KRİZ ÖNCESİ VE SONRASINDA G-20 EKONOMİLERİNDE EMEK VERİMLİLİĞİ VE EMEK KULLANIMI

Osman Berke Duvan¹

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3711-8454

Öz

Ülkeler arasında yaşam standardı farklılıklarının en önemli belirleyicisi verimlilik düzeyidir. Küresel krizden önce pek çok gelişmiş ekonomide emek verimliliğindeki artış hız kesse de; verimlilik artışındaki yavaşlama, krizden sonra, daha çok dikkat çekmeye başlamıştır. Kriz sonrasında emek verimliliğindeki durağanlaşma sadece gelişmiş ekonomilerin sorunu mudur, yoksa gelişen ekonomiler de bu sorundan etkilenmekte midir? Bu çalışmada G-20 ekonomileri özelinde, bu soruya cevap aranmıştır. Çalışmada, sadece G-20'nin gelişmiş ekonomilerinde değil, gelişen ekonomilerinde de kriz sonrasında emek verimliliğinin yavaşladığı tespit edilmiştir. Yine, G-20'de çok sayıda gelişmiş ekonomide ve Türkiye gibi bazı gelişen ekonomilerde, krizden sonra, emek kullanımına hız verildiği tespit edilmiştir. Çalışmanın bir diğer bulgusu G-20'nin gelişmiş ekonomilerinde, demografik fırsat penceresinden büyümeye gelen katkının artık sona ermesidir. Ancak bu sadece gelişmiş ekonomilerin sorunu değildir. Çin ve Rusya gibi bazı gelişen G-20 ekonomilerinde de demografik fırsat penceresinin büyümeye sağladığı getiri artık sona ermiştir. Yine çalışmada, Türkiye'de de demografik getirinin sınırlarına yaklaşıldığı tespit edilmiştir. Önümüzdeki dönemde büyüme dinamikleri açısından, Türkiye'de kapanan demografik fırsat penceresinin çokça tartışılacak başlıklardan biri olacağı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Emek Verimliliği, Emek Kullanımı, Demografik Fırsat Penceresi, Ekonomik Büyüme, Büyümenin Kaynakları

Atf için:

Duvan, O. B. (2019). Küresel kriz öncesi ve sonrasında G-20 ekonomilerinde emek verimliliği ve emek kullanımı. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8, (22), 255-272.

---

¹ Dr, Başkent Üniversitesi, Ticaret Uzmanı, Ticaret Bakanlığı, Ankara /Türkiye
E-posta: berkeduvan@yahoo.com

LABOUR PRODUCTIVITY AND LABOUR UTILIZATION IN G-20 ECONOMIES IN PRE-AND POST-GLOBAL ECONOMIC CRISIS

ABSTRACT

The level of productivity is the main determinant of differences in standard of living between countries. Although labour productivity had already decelerated in many developed economies, productivity slowdown has been rising noticeably after global economic crisis. In this study, focusing on G-20 economies, tried to explore whether labour productivity slowdown is a matter only for developed economies or also is a problem for developing economies after the crisis. The study finds that labour productivity has been decelerating not only in developed G-20 economies, but also in developing G-20 economies after the global economic crisis. The study also reveals that after the crisis many high-income economies in G-20 and some developing economies such as Turkey accelerated labour utilization. Another finding, the contribution to growth that comes from demographic window of opportunity has already closed for developed G-20 economies. But this is the problem not only for developed economies. The demographic dividend has also ended in some developing G-20 economies such as China and Russia. The study also concluded that Turkey is also approaching the limits of demographic dividend. In the following period, this will be an important debate topic in Turkey, in terms of economic growth dynamics.

Keywords: *Labour Productivity, Labour Utilization, Demographic Window of Opportunity, Economic growth, Sources of Growth*

Giriş

Ülkeler ve bölgeler arasında, fert başına gelirle ifade edilen yaşam standardı farklılıklarının temel belirleyicisi verimliliktir. Krugman (1997, s.11), “Verimlilik her şey değildir, ancak uzun dönemde neredeyse her şeydir” derken, verimliliğin özellikle uzun dönemde ekonomiler için önemine işaret eder. Bir ülkenin yaşam koşullarını kalıcı şekilde iyileştirmesinin yegâne yolu, çalışan başına üretim miktarını artırabilmesidir.

Verimlilik artışı mevcut ürün ve hizmetlerin miktarını artırdığı gibi, emek ve sermayenin yeni üretim ve hizmet alanlarına yönlendirilmesine de imkân tanır. Verimlilik artışı aynı zamanda ülkelere; refah düzeyini yükseltmesi, yoksulluğu azaltması, sosyal güvenlik sistemini geliştirmesi için manevra imkânı sağlar. Tüm bunlara ilave olarak verimlilik, uluslararası rekabet gücünün de temel belirleyicisidir (Tang, Wang, 2004, s.422). Bu nedenle, verimliliğin önündeki engellerin kaldırılması ve kalıcı şekilde artırılması, ekonomi yönetimlerinin gündeminde önemli bir yer tutar.

Küresel krizin ardından, özellikle gelişmiş ekonomilerde, verimlilik artışında gözlenen belirgin yavaşlama yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Uluslararası kuruluşlar ve akademik çevreler, gelişmiş ekonomilerde verimlilik artışındaki yavaşlamanın yapısal mı yoksa krizin etkisiyle geçici mi olduğuna cevap aramaktadır.

OECD (2016, s.16) dünyanın gelişmiş ekonomilerinin (G-7) neredeyse tamamında emek verimliliğinin küresel krizden çok önce, 1990 sonlarından başlayarak yavaşlama eğiliminde olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Adler vd. (2017, s.21) küresel krizin verimlilik kaybına neden olmakla beraber, gelişmiş ekonomilerde verimlilikteki yavaşlamanın krizden önce başladığı sonucuna varmıştır. Aynı yazarlara göre verimlilikteki gerilemenin ardında, yenilikçiliğin ve bilgi-iletişim teknolojileri devriminin ivme kaybetmesi, yaşlanan nüfus, zayıflayan küresel ticaret gibi faktörler bulunmaktadır. Yine Cette, Fernald ve Mojon (2016, s.17) ABD’de ve bazı önemli AB ekonomilerinde verimliliğin küresel krizden önce gerilemeye başladığını teyit etmektedir. Aynı yazarlar işgücü ve ürün piyasalarındaki yapısal katılıkların, Euro’ya geçişle düşen faizlerin İspanya ve İtalya gibi ekonomilerde verimliliği düşük sektörlerle kaynakları yönlendirmesinin AB ekonomilerinde verimliliğin yavaşlamasında etkili olduğu sonucuna varmıştır.

Bulgular, gelişmiş ekonomilerde yapısal sorunlara bağlı olarak, küresel krizden çok önce verimlilik artışında sıkıntuların başladığını göstermektedir. Küresel kriz, zaten yavaşlayan verimlilik artışına ilave bir yük getirmiştir. Küresel krizin ardından verimlilikte giderek belirginleşen yavaşlama Uluslararası Para Fonu yönetimini de endişelendirmiştir. Lagarde (2017), “Zayıf verimlilikle geçecek bir başka on yılın bazı ülkelerde finansal ve sosyal dengeyi sarsacağı ve küresel yaşam standartlarına zarar vereceği” uyarısında bulunmuştur.

Gelişmiş ekonomilerde verimlilik artışında gözlenen yavaşlama, küresel büyümenin seyri açısından, kuşkusuz iyi haber değildir. Ancak, verimlilik ve dolayısıyla gelir artışındaki yavaşlama sadece gelişmiş ekonomilerin mi sorunudur? Yoksa, bu sorun gelişmekte olan ekonomilere de sıçrayarak, küresel bir sorun haline mi almaktadır? Gelişmekte olan ekonomiler gelişmiş ekonomilerle gelir ve emek verimliliğindeki mevcut makası kapatabilmekte midir, yoksa makas halen açılmakta mıdır? Bu çalışma, işte bu sorulara cevap aramakta, G-20 liginde bulunan gelişen ve gelişmiş ekonomilerde, küresel kriz öncesi ve sonrasında emek verimliliği ve emek kullanımındaki gelişmeleri incelemektedir.

Yöntem ve Kullanılan Veriler

Çalışmada G-20 ekonomileri iki alt gruba ayrılmıştır. İlk grupta G-20 içinde yer alan gelişen ekonomiler, ikinci grupta ise gelişmiş ekonomiler bulunmaktadır. Ekonomilerin gruplandırılmasında, Dünya Bankası'nın ülke ekonomilerini sınıflandırma kriterinden yararlanılmıştır.

Dünya Bankası ülke ekonomilerini, fert başına düşen cari milli gelire göre, "yüksek gelirli", "yüksek-orta gelirli", "düşük-orta gelirli" ve "düşük gelirli" ekonomiler olarak sınıflandırmaktadır. Bu çalışmada, G-20 içinde yer alan yüksek-orta gelirli ve düşük-orta gelirli ekonomiler "gelişen ekonomi", yüksek gelirli ekonomiler ise "gelişmiş ekonomi" olarak değerlendirilmiştir.

Dünya Bankası, Suudi Arabistan'ı yüksek gelirli ekonomiler arasında sınıflandırmaktadır. Ancak Suudi Arabistan ekonomisinin doğal kaynaklara bağımlı özel durumu dikkate alınarak, bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Dolayısıyla G-20 içinde yer alan on dokuz ülke ekonomisinin (AB Komisyonu yirminci üye olarak G-20 toplantılarına katılmaktadır) on sekizi çalışmanın ilgi alanındadır. Çalışmaya konu ekonomilerin tamamı, 2018 itibarıyla, dünya hasılasının (satın alma gücü paritesiyle) yüzde 72'sini oluşturmaktadır. Çalışmanın odaklandığı zaman aralığı, G-20'nin de kurulduğu yıl olan 1999 ile 2018 arasındaki son yirmi yıllık dönemdir. Bu çerçevede G-20 içindeki ekonomiler, çalışmada aşağıdaki şekilde (Tablo 1) tasnif edilmiştir.

Çalışmada G-20 ekonomilerine ait Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH), toplam nüfus, çalışma çağındaki nüfus (15-64 yaş arası nüfus) ve toplam istihdam verilerinden yararlanılmıştır. Tüm veriler, Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. Çalışmada, ülkelerin yaşam standardı ve ekonomik gelişimini takip etmek için fert başına GSYH rakamları (Y/N) kullanılırken; emek verimliliği çalışan başına GSYH (Y/L) düzeyiyle ölçülmüştür.

Emek verimliliğini ölçmek amacıyla kullanılan bir diğer gösterge ise çalışılan saat başına yaratılan gelir ya da katma değerdir. Çalışan başına GSYH düzeyi, emeğin ortalama çalışma süresindeki değişimleri, çalışanların birden fazla işte veya kendi hesabına çalışmasının etkilerini yansıtmamaktadır (OECD, 2001, s.40).

Tablo.1. G-20 Ülkelerinin Gelişmişlik Düzeyi

Ekonomiler	Dünya Bankası Sınıflaması	Çalışmadaki Sınıflaması
Arjantin	Yüksek-Orta Gelir	G-20 Gelişen
Brezilya	Yüksek-Orta Gelir	G-20 Gelişen
Çin	Yüksek-Orta Gelir	G-20 Gelişen
Endonezya	Düşük-Orta Gelir	G-20 Gelişen
Hindistan	Düşük-Orta Gelir	G-20 Gelişen
Meksika	Yüksek-Orta Gelir	G-20 Gelişen
Rusya	Yüksek-Orta Gelir	G-20 Gelişen
Türkiye	Yüksek-Orta Gelir	G-20 Gelişen
G. Afrika	Yüksek-Orta Gelir	G-20 Gelişen
Kanada	Yüksek Gelir	G-20 Gelişmiş
Almanya	Yüksek Gelir	G-20 Gelişmiş
Fransa	Yüksek Gelir	G-20 Gelişmiş
İngiltere	Yüksek Gelir	G-20 Gelişmiş
İtalya	Yüksek Gelir	G-20 Gelişmiş
Japonya	Yüksek Gelir	G-20 Gelişmiş
ABD	Yüksek Gelir	G-20 Gelişmiş
Kore	Yüksek Gelir	G-20 Gelişmiş
Avustralya	Yüksek Gelir	G-20 Gelişmiş

Kaynak: Dünya Bankası

Bununla beraber çalışan başına GSYH düzeyi gerek hesaplama gerekse veriye erişim kolaylığı gibi nedenlerle verimlilik analizlerinde en çok kullanılan göstergelerin başında gelir. Üretimde emek ve sermaye kullanımındaki etkinliği beraberce dikkate alan bir diğer verimlilik ölçütü ise toplam faktör verimliliğidir.

Çalışmada, 2011 sabit “Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP)” ile GSYH rakamları kullanılmıştır. Böylece, ülkeler arasındaki fiyat farklılıkları kontrol altına alınarak, zaman içinde ekonomik büyüklüklerin daha doğru mukayesesi mümkün kılınmıştır².

Ülkelerin yaşam düzeyindeki gelişmeyi gösteren fert başına gelirdeki artış, emek verimliliği ve emek kullanımındaki artışlardan kaynaklanır (OECD, 2018, s.36). Fert başına gelirdeki değişime emek verimliliğindeki ve emek kullanımındaki değişimlerin katkısını hesaplayabilmek için aşağıdaki ayrıştırma işlemine başvurulmuştur:

$$\Delta \left(\frac{Y_i}{N_i} \right) = \Delta \left(\frac{Y_i}{L_i} \right) * \Delta \left(\frac{L_i}{N_i} \right) \quad (1)$$

Söz konusu eşitlikte (*i*) ülke adını, *Y* ülkedeki sabit SAGP ile GSYH 'yı, *N* ülkenin nüfusunu, *L* ise ülkedeki istihdam düzeyini temsil ederken; $\Delta(Y/N)$ kişi başına gelirdeki değişimi, $\Delta(Y/L)$ emek verimliliğindeki değişimi, $\Delta(L/N)$ ise emek kullanımındaki değişimi ifade etmektedir.

² 2011 Sabit SAGP ile GSYH yapılan analizlerin benzerleri cari SAGP ile GSYH ile de gerçekleştirilmiş; çalışmadaki analiz ve yorumlara dayanak teşkil eden bulgu ve eğilimlerin büyük ölçüde değişmediği gözlenmiştir.

Ülkenin demografik yapısı, o ülkenin çalışan sayısının toplam nüfusa oranını, yani emek kullanımını belirleyen en önemli faktördür. Az gelişmiş ülkelerde çocuk işçiliği, gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfusun istihdamda daha uzun seneler kalması söz konusu olsa da çocuk ve yaşlıların işgücüne katılımı normal şartlarda sınırlıdır. Bu nedenle, çalışma çağındaki nüfus 15 ve 64 yaş arası nüfus olarak tanımlanmış ve analizlerde kullanılmıştır. Çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payının artması ekonomiler için demografik bir hediyedir. Bu demografik hediyein ekonomik büyüme üzerinde etkisi pek çok durumda sanılandan büyük olabilir (Weil, D.N., 2005, s.145).

Emek kullanımındaki artışa, istihdamdaki artışın doğrudan katkısıyla, demografik yapının katkılarını ayırıştırabilmek için (1) numaralı eşitlikteki emek kullanımı aşağıdaki şekle dönüştürülmüştür:

$$\Delta \left(\frac{L_i}{N_i} \right) = \Delta \left(\frac{L_i}{N_i^{15-64}} \right) * \Delta \left(\frac{N_i^{15-64}}{N_i} \right) \quad (2)$$

(2) numaralı eşitliğin sağındaki ilk terim istihdam oranındaki değişimi, ikinci terim ise çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfusa oranındaki değişimi yani demografik hediyein büyümeye sağladığı katkıyı göstermektedir. Böylece kişi başına gelir artışına emek verimliliğinin, istihdamın ve demografik yapının sunduğu katkıları belirlemek mümkün olmaktadır.

$$\Delta \left(\frac{Y_i}{N_i} \right) = \Delta \left(\frac{L_i}{N_i} \right) * \Delta \left(\frac{L_i}{N_i^{15-64}} \right) * \Delta \left(\frac{N_i^{15-64}}{N_i} \right) \quad (3)$$

G-20 ekonomilerinde fert başına gelirdeki değişmeye kaynaklık eden faktörlerin katkıları hesaplanırken (3) numaralı eşitlikten yararlanılmıştır.

Temel Bulgular

Gelişen Ekonomilerin Gelişmiş Ekonomilerin Gelir Düzeyine Yakınsaması
2008-2009 yıllarında küresel sistemin merkezinde çıkan kriz, özellikle gelişmiş ekonomileri sarsmıştır. G-20'nin gelişmiş ekonomileri küresel krizden daralarak çıkarken, G-20'nin gelişen ekonomileri krizi nispeten az hasarla atlattır. Başta, ABD olmak üzere, gelişmiş ekonomiler olağanüstü parasal ve genişlemeci mali tedbirler uygulayarak büyüme patikasına yeniden dönebilmiştir. Ancak G-20'nin hem gelişmiş hem de gelişen ekonomilerinin krizden sonra yakaladığı büyüme hızları, kriz öncesi performanslarının gerisindedir. Summers (2015, s.279), ABD başta olmak üzere, gelişmiş ekonomilerde büyümenin bir türlü potansiyeline yaklaşmamasını “uzun dönemli durgunluk (secular stagnation)” kavramıyla açıklamıştır.

Tablo.2. G-20 Ekonomilerinde Büyüme Performansı

	1999-2002	2003-2007	2008-2009	2010-2014	2015-2018
G-20 Gelişen	5.0	8.2	5.1	6.5	5.3
G-20 Gelişen (Çin Hariç)	3.3	6.2	2.1	4.9	3.9
G-20 Gelişmiş	2.6	2.5	-1.6	1.9	2.0
G-20 Toplam	3.4	4.8	1.4	4.2	3.7

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Gelişen ekonomilerde fert başına gelirin, gelişmiş ekonomilerden daha hızlı artarak bu ekonomilerin gelir seviyesine zamanla yaklaşması olarak adlandırılan yakınsama hipotezi ekonomi yazınının çokça ilgisini çekmiş konulardan biridir.³ Gelişmiş ekonomilerde kriz sonrasında yaşanan durgunluk, gelişen ekonomilerin bu gruba yaklaşması için bir fırsat tanımış mıdır? Tanıdıysa, gelişen ekonomiler bu fırsattan ne kadar yararlanabilmiştir.

Tablo.3. G-20'nin Gelişen Ekonomilerinde Fert Başına Gelir (ABD=100 İken, 2011 SAGP ile)

Yıllar	Arlantın	Brezilya	Çin	Endonezya	Hindistan	Meksika	Rusya	Türkiye	G. Afrika
1999	34.4	25.0	7.7	12.7	6.0	35.2	29.0	29.8	21.3
2000	32.8	25.0	8.1	12.7	5.9	35.3	31.1	30.4	21.2
2001	31.0	25.0	8.7	13.0	6.1	34.7	32.8	28.1	21.5
2002	27.1	25.2	9.3	13.3	6.2	33.9	34.2	29.3	21.9
2003	28.6	24.7	10.0	13.5	6.4	33.3	36.2	29.9	21.8
2004	30.0	25.1	10.7	13.6	6.7	33.2	37.8	31.4	21.9
2005	31.5	24.9	11.5	13.8	6.9	32.6	39.4	32.9	22.2
2006	33.1	25.2	12.7	14.1	7.2	33.0	42.0	34.2	22.7
2007	35.4	26.2	14.3	14.7	7.6	33.0	45.2	35.2	23.4
2008	36.9	27.6	15.7	15.5	7.8	33.2	48.1	35.4	24.1
2009	35.6	28.2	17.7	16.6	8.5	32.1	45.9	34.5	24.2
2010	38.2	29.5	19.2	17.1	9.0	32.7	47.1	36.3	24.2
2011	39.7	30.2	20.8	17.8	9.3	33.1	48.7	39.4	24.4
2012	38.3	30.0	22.0	18.3	9.5	33.4	49.7	40.0	24.2
2013	38.3	30.3	23.3	18.8	9.9	33.0	49.9	42.2	24.1
2014	36.4	29.7	24.4	19.2	10.3	32.9	49.3	42.9	23.8
2015	36.2	27.8	25.4	19.5	10.8	32.9	47.1	43.8	23.2
2016	34.8	26.5	26.8	20.0	11.5	33.2	46.8	44.1	22.8
2017	34.8	26.1	28.0	20.5	12.0	33.0	46.8	45.9	22.5
2018	32.8	25.7	29.1	20.8	12.4	32.5	46.8	45.4	21.8

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

G-20'nin gelişen ve gelişmiş ekonomilerinde hayat standardını gösteren fert başına gelirin, teknolojik sınır kabul edilen ABD'deki fert başına gelire zaman içinde yaklaşıp yaklaşmadığını, yaklaştıysa bunun ne düzeyde olduğunu tespit edebilmek amacıyla Tablo.3 ve Tablo.4 oluşturulmuştur. Her iki tablo, ABD'deki fert başına gelir 100 iken ABD'ye oranla, G-20 ekonomilerinde fert başına gelirin ne olduğunu göstermektedir.

³ "Yakınsama hipotezi" ve "Yakınsamanın türleri" konusunda detaylı bir yazın taraması için bakınız İslam (2003).

Son 20 yılda, G-20'nin gelişen ve gelişmiş ekonomilerinde, ABD'ye yakınsama konusunda başarılı olabilen ekonomi sayısının son derece sınırlı olduğu dikkati çekmektedir. Bu dönemde, gelişen G-20 ekonomilerinden Arjantin, Brezilya, Meksika ve G. Afrika, ABD'ye yakınsama konusunda başarılı olamamıştır. Yine küresel krizin ardından, ABD'ye yakınsama konusunda, başarı gösterebilen G-20'nin gelişen ekonomileri yalnızca Çin, Endonezya, Hindistan ve Türkiye'dir.

Ancak G-20'nin gelişmiş ekonomilerinde daha farklı bir eğilim yaşanmaktadır. Pek çok gelişmiş G-20 ekonomisinde fert başına gelir son yirmi yılda ABD'ye yakınsamak bir yana, ABD'den uzaklaşmaktadır. Bu dönemde gelişmiş G-20 ekonomileri içinde Güney Kore ve kısmen Avustralya dışında fert başına gelirini ABD'den daha hızlı artırabilen ekonomi bulunmamaktadır. Kriz sonrasında gelişmiş G-20 ekonomileri içinde yakınsama anlamında en iyi performans Güney Kore'nindir.

Tablo.4. G-20'nin Gelişmiş Ekonomilerinde Fert Başına Gelir (ABD=100 İken, 2011 SAGP ile)

Yıllar	Kanada	Almanya	Fransa	İngiltere	İtalya	Japonya	G. Kore	Avustralya
1999	81.2	80.6	75.8	72.5	79.5	74.4	43.3	77.7
2000	82.2	80.5	76.0	72.6	80.0	74.2	45.5	77.5
2001	82.8	81.7	76.9	74.4	81.4	74.3	47.2	77.9
2002	83.6	81.0	76.6	75.3	80.8	73.6	50.0	79.4
2003	82.8	78.8	75.2	76.0	79.0	73.1	50.2	79.2
2004	82.2	77.5	74.7	75.2	77.5	72.7	51.0	79.3
2005	81.9	76.1	73.5	75.1	75.9	72.0	51.5	78.7
2006	81.7	77.6	73.4	75.0	75.8	71.7	52.9	78.3
2007	81.8	79.5	74.0	75.6	75.9	72.1	55.0	80.0
2008	82.6	81.4	74.6	75.6	75.4	72.1	56.8	82.2
2009	82.1	79.7	74.6	74.4	73.4	70.5	58.9	85.0
2010	82.3	81.7	74.4	73.8	73.2	72.3	61.3	83.9
2011	83.3	85.6	75.1	73.8	72.9	71.7	62.6	84.1
2012	82.6	84.6	73.8	73.3	69.6	71.8	62.8	84.6
2013	82.7	83.8	73.0	73.4	66.8	72.5	63.6	84.4
2014	82.8	83.8	72.1	73.8	65.2	71.7	64.2	83.9
2015	81.0	82.8	71.1	73.3	64.5	71.1	64.3	82.8
2016	80.3	83.3	71.0	73.5	64.8	71.1	65.3	83.2
2017	80.5	83.5	71.5	73.2	64.9	71.4	66.0	82.4
2018	79.1	82.5	71.0	72.1	64.2	70.6	66.0	81.6

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Kore'yi Almanya ve Avustralya izlemiştir. Kriz sonrasında, İtalya başta olmak üzere, gelişmiş diğer ekonomiler ABD karşısında zemin yitirmiştir. Son yirmi yılda, G-20'nin gelişen ekonomileri içinde hayat standardını istikrarlı şekilde artırarak, bir üst lige sıçrayan yegâne ekonomi, Güney Kore'dir. 1990 sonlarından itibaren gelirini ABD'den daha hızlı artırabilen diğer ekonomiler ise Çin,

Endonezya, Hindistan, Rusya ve Türkiye'dir. Rusya'nın 2014'te Kırım'ı ilhakının ardından bu ülkeye uygulanan yaptırımlar Rus ekonomisinde fert başına gelir artışını zayıflatmıştır. Son yirmi yılda G-20'nin gelişen ekonomilerinde sınırlı sayıda ekonomi refah düzeyini ABD'ye yaklaştırma konusunda başarı yakalamıştır. Bununla birlikte bu ligde yer alan ekonomiler henüz ABD'deki fert başına gelirin yarısına bile ulaşamamıştır.

Gelişen ve Gelişmiş Ekonomiler Arasında Verimlilikte Yakınsama

Ülkeler arasında gelir farklılıklarını belirleyen temel faktör verimlilik farkı olduğuna göre, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasında hayat standardı farklılıklarının ortadan kalkması veya azalması için her şeyden önce verimlilik farkının zamanla azalması gerekmektedir. G-20'nin gelişen ekonomileri ABD ile verimlilik farkını kapatmakta ne derecede başarılı olmaktadır? Yine gelişmiş ekonomiler arasındaki verimlilik farklarının seyri ne şeklindedir? Bu sorulara cevap bulmak için Tablo.5 ve Tablo.6 oluşturulmuştur.

Tablo.5. G-20'nin Gelişen Ekonomilerinde Emek Verimliliği (ABD=100 İken, 2011 SAGP ile)

Yıllar	Arjantin	Brezilya	Çin	Endonezya	Hindistan	Meksika	Rusya	Türkiye	G. Afrika
1999	43.9	31.0	6.7	14.3	7.5	43.7	32.8	44.6	40.2
2000	42.4	30.5	7.0	14.4	7.4	44.1	34.1	47.5	39.8
2001	40.7	29.8	7.5	14.7	7.5	43.0	35.4	44.4	40.0
2002	36.3	29.0	8.0	15.1	7.4	41.3	35.4	46.5	41.4
2003	35.9	28.2	8.5	15.3	7.6	40.7	37.2	48.3	41.3
2004	36.6	27.9	9.1	15.5	7.8	39.7	38.3	51.9	40.9
2005	37.9	27.7	9.9	16.3	8.2	38.8	39.4	54.5	40.1
2006	39.2	27.9	10.9	16.6	8.8	38.8	42.0	56.7	40.2
2007	41.6	28.8	12.3	16.7	9.5	38.4	44.0	58.1	40.8
2008	43.0	29.5	13.5	17.2	9.8	38.3	46.2	57.4	38.6
2009	39.7	29.0	14.6	17.4	10.5	35.7	43.1	54.0	39.0
2010	41.8	30.0	15.6	17.4	11.2	35.7	43.4	53.4	40.2
2011	43.1	30.8	16.9	17.9	11.8	35.9	44.9	55.4	40.5
2012	42.0	30.5	18.1	18.3	12.4	35.8	45.9	56.4	40.3
2013	42.4	30.7	19.3	19.1	12.9	35.4	46.8	58.9	39.9
2014	41.0	30.2	20.5	19.6	13.5	35.8	46.8	60.4	39.6
2015	41.0	28.8	21.7	20.2	14.2	35.5	45.2	61.2	38.2
2016	39.9	28.6	23.1	20.9	15.0	35.8	45.3	61.5	38.6
2017	40.3	28.6	24.5	21.2	15.6	35.6	46.0	63.4	38.0
2018	40.7	28.3	25.7	21.6	16.1	34.9	46.1	63.6	37.3

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Küresel krizin ardından ABD ile verimlilik açığını kapatan gelişen ekonomi sayısı sınırlıdır. Bu çerçevede Çin, Endonezya, Hindistan, Rusya ve Türkiye'de istihdam edilenlerin verimliliği ile ABD'de istihdam edilenlerin verimliliği arasındaki makas krizden sonra da kapanmaya devam etmiştir. Krizden sonra fert başına gelirini ABD'den daha hızlı artıran ekonomilerin aynı zamanda verimliliğini artıran ekonomiler olması şaşırtıcı değildir. Ayrıca bu ekonomilerin, küresel kriz öncesinde de verimlilik makasını kapatma konusunda başarılı olduğu dikkati çekmektedir. Buna karşın Arjantin, Brezilya, Meksika, Güney Afrika gerek kriz

öncesinde gerekse kriz sonrasında verimlilik farkını kapatma konusunda başarılı olamamıştır.

Tablo.6. G-20'nin Gelişmiş Ekonomilerinde Emek Verimliliği (ABD=100 İken, 2011 SAGP ile)

Yıllar	Kanada	Almanya	Fransa	İngiltere	İtalya	Japonya	G. Kore	Avustralya
1999	82.5	89.6	94.3	76.9	107.9	71.5	47.2	82.9
2000	82.7	89.3	93.1	76.8	107.9	71.9	48.2	82.1
2001	82.4	89.6	92.2	77.3	106.2	71.8	48.9	81.8
2002	81.1	88.0	90.2	76.9	102.1	71.1	49.9	81.7
2003	78.5	86.0	86.6	76.6	97.9	70.4	50.2	80.2
2004	77.5	85.8	86.9	75.6	93.8	70.0	50.3	79.8
2005	77.6	84.0	85.8	75.7	93.6	69.7	51.0	78.3
2006	77.5	84.7	86.6	76.1	93.3	69.7	52.6	77.5
2007	76.4	84.7	86.3	76.4	93.2	69.7	54.3	77.3
2008	76.1	84.7	85.5	75.3	92.2	69.2	55.8	78.2
2009	74.5	79.3	83.0	72.4	88.3	65.9	56.1	78.6
2010	73.4	79.3	81.9	71.1	88.1	66.8	57.3	76.1
2011	74.1	79.7	83.0	71.4	88.1	66.4	58.1	76.0
2012	74.2	79.1	82.6	71.2	85.9	67.3	58.2	77.9
2013	74.6	78.2	82.8	71.4	86.1	67.6	58.8	79.0
2014	75.7	78.5	83.5	71.3	85.7	66.8	59.0	79.8
2015	74.9	78.5	83.1	71.0	85.0	66.6	59.3	79.2
2016	75.5	79.2	83.7	71.6	84.7	66.7	60.6	80.4
2017	76.1	79.7	83.9	71.8	84.5	66.8	61.4	80.0
2018	75.2	79.4	83.4	70.7	83.5	66.5	61.6	79.6

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

G-20'nin gelişen ekonomileri içinde Türkiye'nin durumu dikkat çekicidir. İçinde bulunduğumuz grupta, verimlilik makasını kapatma konusunda en başarılı ekonominin Türkiye olduğu dikkati çekmektedir. Aynı gruptaki diğer ekonomilerde verimlilik düzeyi ABD'nin yarısına bile gelememişken, Türkiye'de çalışanların verimlilik düzeyi ABD'nin yüzde 64'üne yaklaşmıştır. Bu, kendi grubundaki en yüksek orandır. 2018 itibarıyla, aynı verimlilik düzeyi gelişmiş G-20 ekonomilerinden Güney Kore'de yüzde 62 iken, Japonya'da yüzde 66 civarındadır. Türkiye'de çalışanların verimliliği Asya'nın iki büyük ekonomisindeki çalışanların seviyesine ulaşmıştır⁴. Ancak bu iki ekonomi, yüksek gelirli ekonomiler ligindeyken Türkiye, Dünya Bankası sınıflamasına göre, üst-orta gelir grubundadır. Aradaki fark istihdam oranları arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Türkiye, G-20 içinde en düşük istihdam oranına sahipken, Asya ekonomileri oldukça yüksek istihdam oranlarına sahiptir (bakınız Tablo 10).

Küresel krizin ardından gelişmiş ekonomilerde de ABD ile verimlilik açığını kapatabilen ülke sayısı sınırlıdır. Kriz öncesiyle karşılaştırıldığında emek verimliliğini hissedilir şekilde artıran tek ekonomi Güney Kore'dir. Güney Kore'yi ise sadece Avustralya takip etmektedir. Krizden sonra G-20'nin diğer

⁴ Fert başına gelirden ABD'ye yakınsama konusunda daha sınırlı performans gösteren Türkiye'nin, emek verimliliğinde kayda değer bir performans göstermesi dikkat çekicidir. Bunun ardındaki nedenlerin detaylı bir şekilde incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Türkiye'de kayıt dışı istihdam oranının yüksekliği, özellikle 2011'den sonra Suriyeli çalışanların istihdam rakamlarında görünmemekle beraber GSYH 'ya katkı yapması, milli gelir revizyonlarının serilerde yarattığı kırılmalar bu performans farklılığında etkili olabilir.

gelişmiş ekonomilerinde ise emek verimliliğinin zayıfladığı görülmektedir. Ancak söz konusu ekonomilerde verimlilikteki zayıflamanın krizden çok önce başladığı da dikkati çekmektedir.

Kriz Öncesi ve Sonrasında Emek Verimliliği ve Kullanımındaki Değişim

Küresel krizden önce, 2003-2007 arasında, G-20'nin gelişen ekonomilerinin neredeyse tamamında fert başına gelir artışının itici gücü emek verimliliğindeki artış olmuştur. Buna istisna ekonomiler ise Meksika ve Güney Afrika'dır. Aynı dönemde gelişen ekonomilerin büyük bir kısmında emek kullanımının büyümeye katkısı son derece sınırlıdır (bakınız Tablo.7).

Krizin yaşandığı 2008-2009'da özellikle Meksika ve Türkiye'de emek verimliliği ciddi şekilde düşmüştür. Krizde, Arjantin ve Güney Afrika'da da emek verimliliği ciddi kayıplar yaşamıştır. Krizden sonraysa gelişen ekonomilerin verimlilik performanslarında durgunluk gözlenmektedir. G-20'nin tüm gelişen ekonomilerinde emek verimliliğindeki artış kriz öncesine göre (2003-2007) yavaşlamıştır. Hatta 2014-2018 arasında Brezilya ve Güney Afrika'da emek verimliliği yıllık ortalama yüzde 0,8 oranında gerilemiştir.

Krizden sonra, Türkiye'de de verimlilik artış hızı yavaşlamaktadır. Türkiye'de, 2003-2007 arasında, emek verimliliğinin yıllık ortalama artış hızı yüzde 6,4 iken; aynı artış hızı 2010-2014 döneminde yüzde 3,4'e, 2014-2018 arasında ise yüzde 2,3'e kadar düşmüştür.

G-20 ekonomilerinde, kriz sonrasında asıl dikkat çekici gelişme, emek kullanımındaki artışta gözlenmektedir. Birçok ekonomide küresel krizin ardından emek kullanımının büyümeye katkısı ciddi oranda artmıştır. Bu çerçevede Türkiye, G-20'nin tamamında dikkat çeken ekonomiler arasındadır. Türkiye'de emek kullanımının büyümeye katkısı uzun yıllar boyunca negatif seyrederken, küresel krizden sonra tablo değişmiştir. Türkiye'de 2010-2014 arasında emek kullanımı yıllık ortalama yüzde 2,4 artış göstermiştir. Emek kullanımı, 2015-2018 arasında, zayıflasa da ekonomik büyümeye halen pozitif katkı (yüzde 0,9) vermektedir.

Kriz sonrasında emek kullanımının büyümeyi desteklediği diğer gelişen ekonomiler Endonezya, Meksika, Brezilya ve sınırlı da olsa Rusya'dır. Krizin ardından Güney Afrika ve Arjantin'de büyümeye emek kullanımından gelen herhangi bir pozitif katkı yoktur. Yine 2015-2018 döneminde Brezilya'da da emek kullanımının büyümeye katkısı negatife dönmüştür.

G-20'nin gelişmiş ekonomilerine dönersek, kriz sonrasında bu ekonomilerde de verimlilik artışının zayıfladığı görülmektedir. Diğer çalışmaların bulgularına paralel olarak, başta ABD, İngiltere, Güney Kore, Japonya gibi gelişmiş ekonomilerde verimlilikteki yavaşlamanın krizden önce başladığı anlaşılmaktadır. Küresel krizin hemen ardından (2010-2014) Kanada, Fransa, Japonya ve Avustralya'da verimlilikteki toparlanma, ekonomik toparlanmaya destek vermiştir. Ancak son dönemde (2015-2018) söz konusu ekonomilerde verimlilikteki artışın yeniden zayıfladığı görülmektedir.

Tablo.7. G-20'nin Gelişen Ekonomilerinde Fert Başına Gelir Artışının Kaynakları (Yıllık Ortalama, Yüzde)

	Arjantin	Brezilya	Çin	Endonezya	Hindistan	Meksika	Rusya	Türkiye	G. Afrika
$\Delta(Y/N)$: Fert Başına Gelirdeki Değişim									
1999-2002	-6.0	0.9	7.6	2.0	3.5	0.4	7.0	-0.7	1.8
2003-2007	7.6	2.8	11.0	4.1	6.2	1.4	7.9	5.9	3.4
2008-2009	-2.0	1.5	9.0	3.9	3.9	-3.6	-1.5	-3.2	-0.6
2010-2014	1.8	2.4	8.1	4.4	5.3	1.9	2.8	5.9	1.0
2015-2018	-0.9	-2.0	6.2	3.8	6.4	1.4	0.3	3.1	-0.5
$\Delta(Y/N) = \Delta(Y/L) * \Delta(L/N)$									
$\Delta(Y/L)$: Emek Verimliliğindeki Değişim									
1999-2002	-4.0	-0.7	7.7	2.5	3.0	0.2	3.4	1.4	2.3
2003-2007	4.5	1.6	10.9	3.8	6.8	0.3	6.3	6.4	1.5
2008-2009	-2.0	0.7	9.3	2.3	5.7	-3.2	-0.7	-3.2	-2.0
2010-2014	1.8	2.0	8.3	3.6	6.3	1.1	2.8	3.4	1.5
2015-2018	0.8	-0.6	6.7	3.5	5.6	0.4	0.6	2.3	-0.5
$\Delta(L/N)$: Emek Kullanımındaki Değişim									
1999-2002	-2.1	1.6	-0.1	-0.4	0.5	0.1	3.4	-2.1	-0.4
2003-2007	3.0	1.2	0.1	0.3	-0.6	1.1	1.5	-0.5	1.9
2008-2009	0.0	0.7	-0.3	1.6	-1.7	-0.3	-0.9	0.1	1.4
2010-2014	0.0	0.5	-0.2	0.8	-1.0	0.8	0.1	2.4	-0.5
2015-2018	-1.6	-1.4	-0.5	0.3	0.8	1.0	-0.3	0.9	0.0

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır

Krizden çıkarken emek kullanımı, sadece gelişen ekonomilerde değil, gelişmiş ekonomilerde de gelir artışına destek vermiştir. ABD, İngiltere, Japonya, Güney Kore ve Almanya krizden çıkış sürecinde (2010-2014) emek kullanımıyla büyümeyi desteklemeye çalışırken, son yıllarda bu ekonomilere Fransa, İtalya ve Avustralya da katılmıştır. Almanya'da ise 2015-2018 döneminde emek kullanımının büyüme katkısı olmamıştır.

Küresel krizden çıkışta emek kullanımındaki artış, kriz esnasında yaşanan istihdam kayıplarının telafi edilmesi bakımından elbette olumludur. Ancak bunun sürdürülebilirliği her ekonomi için aynı değildir. Özellikle yaşanan ve demografik fırsat penceresi kapanan ekonomilerde emek kullanımının büyümeyi sonsuza dek sürüklemesi mümkün görünmemektedir (OECD 2017, s:19). Nitekim, krizden sonra, gelişmiş ekonomilerin büyümesinde yaşanan zayıflamanın nedenleri arasında demografik yapının da rol oynadığına dair çalışmaların sayısında son yıllarda artış gözlenmektedir.

Tablo.8. G-20'nin Gelişmiş Ekonomilerinde Fert Başına Gelir Artışının Kaynakları (Yıllık Ortalama, Yüzde)

	Kanada	Almanya	Fransa	İngiltere	İtalya	Japonya	ABD	Kore	Avustralya
$\Delta(Y/N)$: Fert Başına Gelirdeki Değişim									
1999-2002	2.8	1.5	1.9	2.6	1.7	0.5	1.8	7.2	2.5
2003-2007	1.6	1.7	1.3	2.1	0.7	1.6	2.0	4.0	2.2
2008-2009	-2.1	-2.1	-1.8	-3.1	-3.8	-3.3	-2.2	1.1	0.7
2010-2014	1.6	2.4	0.7	1.2	-1.0	1.7	1.4	3.1	1.1
2015-2018	0.5	1.3	1.3	1.1	1.3	1.3	1.7	2.4	1.0
$\Delta(Y/N) = \Delta(Y/L) * \Delta(L/N)$									
$\Delta(Y/L)$: Emek Verimliliğindeki Değişim									
1999-2002	1.6	1.2	0.9	2.0	0.2	1.5	2.2	5.1	1.9
2003-2007	0.6	1.0	0.9	1.6	-0.1	1.4	1.8	3.5	0.6
2008-2009	-1.0	-2.9	-1.6	-2.3	-2.3	-2.5	0.3	2.0	1.2
2010-2014	1.4	0.9	1.2	0.8	0.5	1.4	1.1	2.2	1.4
2015-2018	0.8	1.3	0.9	0.8	0.3	0.8	1.0	2.0	0.9
$\Delta(L/N)$: Emek Kullanımındaki Değişim									
1999-2002	1.1	0.4	1.0	0.6	1.6	-0.9	-0.4	2.0	0.6
2003-2007	1.0	0.7	0.5	0.5	0.8	0.2	0.3	0.5	1.5
2008-2009	-1.1	0.8	-0.3	-0.7	-1.5	-0.8	-2.6	-0.9	-0.5
2010-2014	0.1	1.5	-0.5	0.4	-1.5	0.3	0.3	1.0	-0.3
2015-2018	-0.3	0.0	0.4	0.4	1.0	0.5	0.7	0.4	0.1

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır

Kriz Sonrasında Demografik Yapının Büyüme Etkisi

Küresel krizden sonra gelişmiş ekonomilerin büyük kısmı emek kullanımına hız vermiştir. Diğer yandan G-20'nin gelişmiş ekonomilerinin tamamında çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payı gerilemektedir (bakınız Tablo.9). Demografik fırsat penceresi bu ekonomiler için kapanmış ve büyümeyi negatif etkilemeye başlamıştır. Dolayısıyla gelişmiş ekonomiler, doğrudan istihdam artışıyla emek kullanımını gerçekleştirmiştir. Nitekim, krizden sonra Almanya, Japonya, Fransa, İngiltere ve Güney Kore gibi ekonomilerde istihdam oranı rekor seviyelere çıkmıştır (bakınız Tablo.10).

Krizin ardından, istihdam edilenlerin oranı Türkiye'de de artmış olsa da G-20 içinde, Güney Afrika'nın ardından, en düşük istihdam oranı Türkiye'dedir. Türkiye'nin düşük istihdam oranı, demografik yapının sunduğu fırsatları, Türkiye'nin tam olarak kullanamadığını göstermektedir.

Tablo.9. Çalışma Çağındaki Nüfusun (15-64 Yaş) Toplam Nüfus İçinde Payı (Ortalama, Yüzde)

G-20 Gelişen	1999-2002	2003-2007	2008-2009	2010-2014	2015-2018
Arjantin	62.2	62.9	63.5	63.8	63.9
Brezilya	65.0	66.7	67.9	68.9	69.7
Çin	68.8	72.2	73.6	73.5	71.9
Endonezya	64.6	65.3	66.0	66.5	67.3
Hindistan	61.0	62.4	63.5	64.7	66.1
Meksika	60.9	62.4	63.7	65.0	66.4
Rusya	69.4	70.9	72.0	71.3	68.6
Türkiye	63.4	64.7	65.6	66.2	66.8
G. Afrika	62.5	63.9	64.6	65.2	65.6
G-20 Gelişmiş	1999-2002	2003-2007	2008-2009	2010-2014	2015-2018
Kanada	68.4	69.2	69.5	68.8	67.2
Almanya	67.7	66.7	66.1	65.9	65.5
Fransa	65.2	65.1	65.0	64.0	62.4
İngiltere	65.2	65.9	66.0	65.2	63.9
İtalya	67.4	66.4	65.8	64.9	63.6
Japonya	68.1	66.5	65.0	62.9	60.3
ABD	66.1	66.7	66.9	66.6	65.8
Kore	72.3	72.4	72.9	73.3	72.7
Avustralya	66.9	67.3	67.6	67.0	65.7

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak tarafımızca dönem ortalaması alınarak hesaplanmıştır.

Türkiye'nin demografik yapısında dikkat çekici bir diğer gelişme ise demografik fırsat penceresinin büyümeye sunduğu pozitif katkının giderek azalmasıdır. Ekonomik olarak aktif çağdaki nüfusun toplam nüfus içindeki payının artması potansiyel büyüme açısından kuşkusuz olumludur. Türkiye'de çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payı halen artmakla beraber, son dönemde söz konusu demografik getirinin sınırlarına yaklaşıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, 1999-2002 döneminde demografik yapıdan büyümeye gelen pozitif katkı yıllık ortalama 0,5 puandır. Bu doğrudan demografik yapının sunduğu bir hediyedir. Ancak bu hediyein katkısı kriz sonrasında yıllık ortalama 0,2 puana kadar inmiştir (bakınız Tablo.11).

Tablo.10. İstihdam Oranları (Ortalama, İstihdam/15-64 Yaş Arası Nüfus)

G-20 Gelişen	1999-2002	2003-2007	2008-2009	2010-2014	2015-2018
Arjantin	60.5	64.0	65.6	66.0	64.3
Brezilya	62.9	65.4	66.7	66.3	63.9
Çin	82.5	78.5	76.8	76.6	76.9
Endonezya	67.1	64.5	66.8	68.8	68.8
Hindistan	65.3	64.6	60.0	55.6	55.7
Meksika	65.1	65.4	65.7	65.9	67.1
Rusya	65.1	68.3	69.5	70.0	71.9
Türkiye	49.7	45.5	45.5	49.4	51.6
G. Afrika	41.8	41.9	45.8	42.8	43.4
G-20 Gelişmiş	1999-2002	2003-2007	2008-2009	2010-2014	2015-2018
Kanada	72.0	74.3	74.8	74.9	76.1
Almanya	65.8	66.6	70.6	74.8	76.9
Fransa	62.2	63.9	64.7	64.5	65.7
İngiltere	72.1	73.0	73.1	73.4	77.0
İtalya	55.2	59.5	59.5	57.2	57.8
Japonya	74.6	75.5	77.2	79.3	84.9
ABD	74.2	72.7	71.0	69.6	73.0
Kore	64.9	67.6	67.3	68.3	71.1
Avustralya	69.8	72.5	74.9	74.9	75.6

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak tarafımızca dönem ortalaması alınarak hesaplanmıştır.

Demografik fırsat penceresinin kapanmaya başlaması, özellikle orta ve uzun dönemde büyüme dinamiklerinin seyri açısından son derece önemlidir. Diğer taraftan, gelişen G-20 ekonomilerinden Çin ve Rusya'nın demografik yapının sunduğu getiriye kaybettiği görülmektedir. Her iki ekonomide de çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payı gerilemektedir.

Demografik yapıdaki farklılıklar sadece büyüme hızını değil, verimliliği de etkilemektedir. Çalışma çağındaki nüfusun yaş profiliyle ekonomilerin verimlilik düzeyi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Yaşla beraber çalışanın iş tecrübesi ve verimliliği artarken; istihdam edilenler içinde genç ve tecrübesiz çalışanların payı arttıkça verimlilik düzeyi de düşmektedir.

Vandenbroucke (2017, s.11), ABD ekonomisinde yeni milenyumla beraber emek verimliliğindeki düşüşü, 1946 ve 1957 yılları arasında bebek patlaması esnasında doğan tecrübeli kuşağın işgücünden çekilmesine bağlamaktadır.

Tablo.11. G-20'nin Gelişen Ekonomilerinde Demografik Yapının Büyümeye Katkısı (Yıllık Ortalama, Yüzde)

	Arjantin	Brezilya	Çin	Endonezya	Hindistan	Meksika	Rusya	Türkiye	G. Afrika
$\Delta(L/N) = \Delta(L/N15-64) * \Delta(N15-64/N)$									
$\Delta(L/N15-64)$: İstihdam Katısındaki Değişim									
1999-2002	-2.4	0.9	-1.0	-0.9	0.0	-0.4	2.7	-2.5	-1.1
2003-2007	2.7	0.6	-0.8	0.0	-1.1	0.6	1.0	-0.9	1.5
2008-2009	-0.3	0.3	-0.6	1.3	-2.2	-1.0	-1.2	-0.3	1.1
2010-2014	0.0	0.1	0.0	0.5	-1.5	0.2	0.6	2.1	-0.7
2015-2018	-1.7	-1.5	0.1	0.0	0.4	0.6	0.7	0.6	-0.1
$\Delta(N15-64/N)$: Demografik Yapı Katısındaki Değişim									
1999-2002	0.3	0.6	0.9	0.5	0.5	0.5	0.7	0.5	0.6
2003-2007	0.3	0.6	1.0	0.2	0.5	0.6	0.5	0.4	0.4
2008-2009	0.3	0.5	0.3	0.3	0.5	0.6	0.3	0.3	0.3
2010-2014	0.1	0.4	-0.2	0.2	0.5	0.6	-0.5	0.2	0.2
2015-2018	0.1	0.1	-0.6	0.3	0.4	0.3	-1.0	0.2	0.1

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Feyrer (2007, s.107), ülkeler arasında verimlilik farklarının açıklanmasında demografik yapıdaki farklılıkların önemli rol oynadığını ileri sürmektedir. Verimliliğin en yüksek olduğu yaş grubu 40'lı yaşlarken, yoksul ülkelerin çalışma çağındaki nüfusu içinde bu yaş grubundaki nüfus, zengin ülkelere göre çok daha azdır. Yine Liu ve Westelius (2016, s.10), Japonya'da çalışma çağındaki nüfusun yaş dağılımının bu ekonominin verimliliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Tablo.12. G-20'nin Gelişmiş Ekonomilerinde Demografik Yapının Büyüme Katkısı (Yıllık Ortalama, Yüzde)

	Kanada	Almanya	Fransa	İngiltere	İtalya	Japonya	ABD	Kore	Avust- ralya
$\Delta(L/N) = \Delta(L/N15-64) * \Delta(N15-64/N)$									
$\Delta(L/N15-64)$: İstihdam Katkısındaki Değişim									
1999-2002	0.8	0.6	1.1	0.4	1.9	-0.5	-0.6	1.8	0.5
2003-2007	0.8	1.0	0.5	0.3	1.2	0.8	0.1	0.5	1.4
2008-2009	-1.2	1.0	-0.2	-0.7	-1.3	-0.1	-2.6	-1.1	-0.5
2010-2014	0.5	1.5	0.0	0.8	-1.1	1.3	0.4	0.9	0.0
2015-2018	0.4	0.3	0.9	0.8	1.4	1.3	1.1	0.7	0.6
$\Delta(N15-64/N)$: Demografik Yapı Katkısındaki Değişim									
1999-2002	0.3	-0.2	0.0	0.2	-0.3	-0.4	0.3	0.2	0.1
2003-2007	0.2	-0.3	0.0	0.2	-0.3	-0.6	0.2	0.1	0.2
2008-2009	0.0	-0.2	-0.1	-0.1	-0.2	-0.8	0.0	0.3	0.0
2010-2014	-0.3	0.0	-0.6	-0.4	-0.5	-1.0	-0.2	0.1	-0.3
2015-2018	-0.6	-0.2	-0.5	-0.4	-0.4	-0.8	-0.4	-0.4	-0.5

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Summers (2015) tarafından gündeme getirilen “uzun dönemli durgunluk” tartışması da demografik yapının düşük büyüme üzerinde olası bir başka rolüne işaret etmektedir. Söz konusu tartışmanın ana fikri, tasarruf fazlası ve yetersiz yatırım talebine bağlı olarak reel nötr faiz oranının düşük seyretmesidir. Böyle bir durumda para politikası eliyle toplam talebi uyararak mümkün olamamaktadır. Demografik faktörlere bağlı olarak yatırım eğiliminin düşmesi ve tasarruf eğiliminin artması mümkündür. Örneğin yaşlanan ve nüfusu gerileyen bir ekonomide yatırım iştahının gerilemesi doğaldır. Bu bağlamda demografik faktörlerin büyüme ve verimlilik üzerindeki etkileri ve bu etkilerin hangi kanallar üzerinden kendisini gösterdiği ilerleyen dönemde yoğun bir çalışma gündemi oluşturacağına benzemektedir.

Tartışma ve Sonuç

Ülkeler arasında, fert başına gelirle ifade edilen yaşam standardı farklılıklarının en önemli belirleyicisi verimlilik düzeyidir. Bir ülkenin yaşam koşullarını kalıcı şekilde iyileştirmesinin yegâne yolu ise çalışan başına üretim miktarını artırabilmesinden geçmektedir.

Ekonomi yazınında, özellikle gelişmiş ekonomilerde, fert başına gelir artışının son yıllarda ivme kaybettiğine yönelik tespitlerin arttığı dikkati çekmektedir. Gelir artışındaki bu ivme kaybının ardında ise büyük ölçüde verimlilik artışında yaşanan yavaşlamanın bulunduğu iddia edilmektedir. Söz konusu çalışmaların bulgularından bunun kriz sonrasına özgü bir durum olmadığı, verimlilik artışındaki yavaşlamanın küresel krizden önce başladığı, krizin verimlilik artışı üzerinde ilave bir baskı yarattığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada Dünya Bankası verileri kullanılarak, küresel kriz öncesi ve sonrasında, G-20 ekonomileri özelinde, fert başına gelir artışı ve bu artışın

emek verimliliği ve emek kullanımı yönünden kaynakları ve gelişimi incelenmiştir. Çalışmada, ABD'ye yakınsama perspektifinden, G-20 ekonomilerinin fert başına gelir ve verimlilik performansı da değerlendirilmiştir.

G-20 ekonomilerinin gelir ve verimlilik performanslarının karşılaştırılmasında 2011 sabit SAGP ile GSYH verileri kullanılmış ve bu analizlerin bulguları yorumlanmıştır. Bununla beraber benzer analizler "cari SAGP" ile de yapılmış, elde edilen bulguların analiz sonuçlarında belirgin bir değişikliğe neden olmadığı tespit edilmiştir.

Bu çerçevede çalışmanın bulguları, ekonomi yazınındaki diğer çalışmaların bulgularıyla uyumludur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde gerek gelir gerekse emek verimliliği artışlarının, küresel krizden sonra hız kestiği görülmektedir. Bununla beraber emek verimliliğindeki ataletin ABD, İngiltere, Güney Kore ve Japonya gibi gelişmiş ekonomilerde krizden önce başladığı da dikkat çekmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgulardan, ABD'nin gelir ve emek verimliliği düzeyine yakınsama konusunda başarı yakalamış gelişen G-20 ekonomisi sayısının sınırlı olduğu görülmüştür. Yine elde edilen bulgulara göre Türkiye, ABD'ye hem gelir hem de verimlilik açısından yakınsama konusunda başarı yakalamış ekonomilerdendir. Ancak, fert başına gelirmede ABD'ye yakınsama konusunda daha sınırlı performans gösteren Türkiye'nin, emek verimliliğinde daha belirgin bir başarı göstermesi dikkat çekicidir. Eldeki bulgular, Türkiye'de emek verimliliği düzeyinin Güney Kore ve Japonya seviyelerine yaklaştığını göstermektedir. Bununla beraber, Türkiye'de istihdam oranı hem Güney Kore hem de Japonya'nın oldukça gerisindedir.

Diğer çalışmaların bulgularıyla uyumlu olarak bu çalışmada da hem gelişmiş hem de gelişen çok sayıda ekonominin, krizin ardından emek verimliliğindeki yavaşlamayı emek kullanımını (istihdamı) artırarak telafi etmeye çalıştığı görülmüştür. Ancak özellikle gelişmiş ekonomiler, küresel krizin ardından verimlilikte yaşadıkları kayıpları emek kullanımıyla telafi etmeye çalışsa da bunun sürdürülebilirliği kuşkuludur. Nitekim, bu ülkelerde yaşanan nüfus ve kapanan demografik fırsat penceresi nedeniyle emek kullanımını artırarak büyümenin sınırlarının son derece dar olduğu düşünülmektedir.

Krizin ardından Türkiye'de de gelir artışındaki yavaşlamanın emek kullanımını artırarak telafi edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın Türkiye açısından bir diğer önemli bulgusu ise çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payının, yani demografik yapının büyümeye doğrudan sağladığı katkının artık sonuna yaklaşmasıdır. Bu konuda, özellikle ileriye yönelik nüfus projeksiyonları kullanılarak daha detaylı analizler yapılmasına ihtiyaç vardır.

Demografik yapıdaki değişim ve bunun büyüme üzerindeki etkileri sadece Türkiye'de değil, dünyada da sıcak bir tartışma konusu olacağı benzetilmektedir. Nitekim, son dönemde ekonomi yazınında, bu konudaki çalışmaların arttığı görülmektedir. Gelişmiş ekonomilerde tecrübeli ve dolayısıyla

daha verimli çalışan işgücü, yerini daha tecrübesiz genç kuşaklara bırakmaktadır. Bu, verimlilik üzerinde kısa ve orta dönemde ilave bir baskı unsurudur. Yine yaşlı nüfusa sahip ekonomilerde tüketim ve yatırım eğilimi daha düşüktür. Bu, toplam talebi baskılayarak büyümeyi olumsuz etkileyebilmektedir.

Vatandaşlarının hayat standardını sürdürülebilir şekilde artırmayı amaçlayan ekonomi yönetimlerini gelecek dönemde zorlu bir politika gündemi beklemektedir. Verimlilik artışının önündeki yapısal ve döngüsel kısıtları tespit etmek ve bunlara çareler üretmek gerekecektir. Aksi halde uluslararası kuruluşların kaygılarının haklı çıkması ihtimali kuvvetlenecek, verimlilik kaybıyla geçecek bir diğer on yıl bazı ülkelerde ekonomik, sosyal ve finansal gerilimleri artırabilecektir.

Kaynakça

- Adler, G., Duval, R., Furceri D., Çelik, S., Koloskova, K., ve Poplawski-Riberio, M. (2017). *Gone with the headwinds: Global productivity*. IMF Discussion Note.
- Cette, G., Fernald, J. ve Mojon, B. (2016). The pre-great recession slowdown in productivity. *European Economic Review*, 88, 3-20
- Feyrer, J. (2007). Demographics and productivity. *The Review of Economics and Statistics*, 89(1), 100-109
- Islam, N. (2003). What have we learnt from the convergence debate? *Journal of Economic Surveys*, 17(3), 309-362
- Krugman, P., (1997). *The age of diminished expectations U.S. economic policy in the 1990s*. 2nd Printing. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press
- Lagarde, C, (2017). Reinvigorating productivity growth. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2017/04/03/sp040317-reinvigorating-productivity-growth>
- Liu, Y., Westelius N., (2016). *The impact of demographics on productivity and inflation in Japan*. IMF Working Paper. WP/16/237
- OECD. (2001). *Measuring productivity OECD manual*. Paris: OECD Publishing
- OECD. (2016). *Compendium of productivity indicators*. Paris: OECD Publishing
- OECD. (2017). *Compendium of productivity indicators*. Paris: OECD Publishing
- OECD. (2018). *Compendium of productivity indicators*. Paris: OECD Publishing
- Summers, L. (2015). Have we entered an age of secular stagnation? IMF fourteenth annual research conference in honor of Stanley Fischer. *IMF Economic Review*, 63(1), 277-280
- Tang, J., ve Wang, W. (2004). Sources of aggregate labour productivity growth in Canada and the United States. *The Canadian Journal of Economics*, 37(2), 421-444
- Vandenbroucke, G., (2017). Boomers have played a role in changes in productivity. *The Regional Economist*, Fourth Quarter. Federal Reserve Bank of St. Louis, 10-11
- Weil, D. N., (2005). *Economic growth*. 1st edition. U.S.: Pearson Education Inc.

2008 KRİZİ VE SONRASINDA TOPLU PAZARLIK: ALMANYA VE YUNANİSTAN KARŞILAŞTIRMASI

Şebnem Kirazoğlu¹

¹ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-7815-3267>

Öz

Ekonomik krizler çalışma ilişkilerini buldukları konjonktür içerisinde etkilemiş ve çalışma ilişkileri, krizlerin çözümüne aranan yanıtlarda en çok müdahaleye uğrayan alan olmuştur. 2008 krizi ile birlikte emek piyasasının temel taşlarından birini oluşturan toplu pazarlık, bu süreç içerisinde Avrupa Birliği ülkelerinde krize çözüm olarak aranan yanıtlar içerisinde kullanılan önemli bir araç olmuştur. Avrupa Birliği'nde krizin çalışma ilişkilerine ilişkin etkisi ile ilgili tek bir bakış açısı oluşturulamamaktadır. Kimi ülkeler krizden derinden etkilenerek yoğun işsizlik ile karşı karşıya kalırken kimi ülkelerde krizin etkisi alınan ulusal önlemler ile neredeyse yok sayılacak seviyededir. Krize AB'nin politikaları dâhilinde cevap arayan Yunanistan ve sosyal ortakların krize verdikleri yanıtlar, alınan ortak karar ve uzlaşma ile hareket eden Almanya arasında toplu pazarlık yapılarında farklılıklar mevcuttur. Bu makalede 2008 krizi ve sonrasında Almanya ve Yunanistan'da toplu pazarlık yapısında meydana gelen farklılıklar mukayeseli olarak ele alınmıştır. Yapılan araştırmalar ışığında Avrupa'da krize ortak bir tepkinin oluşturulamamasının yanı sıra toplu pazarlık yapısının âdem-i merkeziyete kaydığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 2008 krizi, Almanya, Yunanistan, toplu pazarlık

Atıf için:

Kirazoğlu, Ş. (2019). 2008 krizi ve sonrasında toplu pazarlık: Almanya ve Yunanistan karşılaştırması. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8, (22), 273-293.

---

¹ Öğretim Görevlisi, Doğu Üniversitesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı, İstanbul, Türkiye
E-posta: skirazoglu@dogus.edu.tr

COLLECTIVE BARGAINING IN 2008 CRISIS AND AFTER: COMPARISON OF GERMANY AND GREECE

Abstract

Economic crises have affected labor relations in their conjunctures and labor relations have been the most intervened field in the responses to the solution of crises. Collective bargaining, which became one of the cornerstones of the labor market with the 2008 crisis, has become an important tool used in the response to the crisis in European Union countries. There is no single perspective on the impact of the crisis on labor relations in the European Union. While some countries are deeply affected by the crisis and face intense unemployment, in some countries the impact of the crisis is almost negligible by national measures. There are differences in the collective bargaining structures between Greece and its social partners seeking answers to the crisis within the EU's policies, with the responses to the crisis, joint decisions and consensus. In this article, the differences that occurred in the collective bargaining structure of Germany and Greece after 2008 crisis are compared. In the light of the researches, it was observed that the collective bargaining structure shifted to decentralization as well as not creating a common reaction to the crisis in Europe.

Keywords: 2008 crisis, Germany, Greece, collective bargaining

Giriş

Çalışma ilişkileri ekonomik krizlere karşı her zaman hassas olmuştur. Değişen çalışma ilişkilerinde, krizin etki alanının geniş olmasındaki sebep kuşkusuz küreselleşmenin etkisidir. 2008 yılında küresel kriz ile başlayan finansal çöküş serbest piyasa ekonomisinin ilerleyişini yavaşlatmış, ABD'nin süper ekonomik güç statüsünü zedelemiştir. Kriz ile birlikte küresel güç ve denge unsurları dağınık bir hal alırken, krizden etkilenen ülkelerin toplu pazarlık yapılarında değişimler yaşanmıştır.

2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz bölgesel bir kriz olmamasına rağmen her ülkenin ulusal düzeyde aldığı önlemler, farklı toplu pazarlık yapılarını oluşturmuştur.

Krizin etkileri ilk önce şirket düzeyinde hissedilir. Dolayısıyla Avrupa'yı vuran 2008 krizinin etkileri ilk önce şirket seviyesinde küçülme, ücret düzenlemeleri ve iş kayıpları şeklinde gerçekleşmiştir. Sosyal ortakların arenası haline gelen şirket düzeyinde gerçekleştirilen pazarlıklarda ele alınan konular ve önlemler şirketlerin ekonomik durumlarına göre farklılık göstermektedir. En temelinden her ülkenin ekonomik alt yapısının farklı olması ve devlet müdahalesi veya sosyal ortakların iş birliğine dayanan önlemler ile krizin etkilerini önlemeye çalışması, krizin her ülkede aynı etkiyi yaratmadığını göstermektedir.

Emek piyasasının temel taşlarından toplu pazarlık, krizin başlangıcından bu yana tehdit altında kalan yapılardan biridir. 1980'lerden beri küreselleşme ile birlikte toplu pazarlığın dönüşümünde âdem-i merkeziyete doğru bir eğilim olduğu bilinmektedir. Ulusal toplu pazarlık sistemleri 2008 yılına kadar sabit kalsa da 2008 krizi ile birlikte bu durum değişikliğe uğramıştır.

Toplu pazarlığın bir endüstri demokrasisi olduğu kadar sosyoekonomik yönetim meselesi olduğunu ifade eden Traxler ve Brandl (2012) göre kriz dönemlerinde sürekli düzenlemelere maruz kalan çalışma ilişkilerinde toplu pazarlık sisteminin zayıflatılması ya da kapsamının erozyona uğramasının ekonomik performansı artırmayacağı gibi, gelir eşitsizliği ile birlikte toplumsal çatışmayı artırabileceği görüşü ifade edilmektedir. Bu çalışma toplu pazarlık yapısında yaşanan değişimi öncelikle krizin diğer krizlerden farkını anlayabilmek adına 2008 krizine ilişkin genel bilgileri içermektedir. 2008 krizinin endüstri ilişkileri üzerindeki etkisine kısaca değinilerek toplu pazarlık yapısında meydana gelen değişimlere odaklanmıştır. Toplu pazarlık yapısındaki değişimlerin ulusal politikalar çerçevesinde oluşturduğu farklılık ve benzerlikleri göstermek amacıyla iki Avrupa ülkesi üzerinden karşılaştırarak ele almaktadır. Kapitalizmin oluşturduğu krizler ile ilgili çıkardığı en radikal ders ise emek piyasasının dışındaki ekonomik konularda emeğe daha yüksek söz hakkının tanınması gerektiğidir.

2008 Krizinden Önce Toplu Pazarlık

Neoliberal düzen içerisinde işverenler ile çalışanlar arasında ilişkiyi düzenleyen kurumlar kökten değişim yaşamıştır. ABD’de düzenlenmiş kapitalist dönemin merkezi bir kurumu, II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan büyük şirketler ve sendikalar arasında istikrarlı bir toplu pazarlık şeklindeydi. ABD tarihinde ilk kez, ekonominin büyük bir bölümünde ücretler, saatler ve çalışma koşulları şirketler ve işçi sendikaları arasındaki müzakere ile belirlenmiştir. Bu büyük şirketlerin yanı sıra madencilik, inşaat, nakliye, güç, iletişim, toptan ve perakende ticaretin bazı bölümlerinde ve çeşitli hizmetlerde egemen olan üretim endüstrilerinin çoğunda gerçekleşti. Toplu pazarlık temel olarak büyük şirketler arasında yapılmakla birlikte, inşaat gibi küçük şirketlerin ağırlıklı olduğu bazı sektörlerde de rol oynamıştır (Kotz, 2015, s.26).

Toplu pazarlık sisteminin birçok büyük dönüşümü, kriz ve ekonomik kargaşa zamanlarında ya da sonrasında meydana gelmiştir. Örneğin; mevcut ekonomik krizden önce, 1970’lerin enflasyonist (petrol) şokları, ülkeler arasındaki hız ve şekil farklılıklarına rağmen, ulusal toplu pazarlık sistemlerinin ciddi dönüşümlerini tetiklemiştir (Brandl ve Traxler, 2011, s.1). Her ne kadar geçmişte yaşanan dönüşümler dışsal şoklar ya da krizler tarafından tetiklenmiş olsa da pazarlık sisteminin dönüşüm kaynakları, toplu pazarlığın ulusal sisteminden gelmekte ve ulusal değişim mantığını izlemektedir.

1980’lerden beri, ulusal toplu pazarlık sistemlerinin dönüşümünde âdem-i merkeziyete doğru bir eğilim olmuştur. Ulusal toplu pazarlık sistemlerinin temel özellikleri ve boyutları 2008 yılına kadar çoğu ülkede sabit kalmıştır (VanGyes ve Schulten, 2015, s.61). Ancak 2008 ekonomik krizin ortaya çıkmasından sonra bu durum değişerek toplu pazarlığın âdem-i merkezileştirilmesi süreci, dışarıdan gelen yardımlarla artan bir ivme ve güç kazanmıştır. Dış baskı özellikle hükümetlerin sistemlerini temelde reform yapmaya iten, aynı zamanda sosyal taraflar arasında serbest toplu pazarlığa doğrudan hükümet müdahalesini teşvik eden uluslararası örgütlerden görülebilmektedir (Molina, 2014, s.22).

AB’nin bütün Avrupa Birliği ülkelerinde ekonomik, bütçesel ve istihdam politikalarının koordinasyonunun güçlendirmek için kapsamlı bir önlem paketi sunulmasından bu yana ulusal toplu pazarlık sistemlerine artan baskılar olmuştur (European Commission, 2013). Yeni iktisadi yönetim rejiminin ardındaki düşünce, ülke içindeki ve ülkeler arasındaki her türlü makroekonomik dengesizliğin, ülkeye özgü tavsiyelerle sağlanması, zamanında tespit edilerek ele alınmasıdır. Çeşitli AB üye ülkeleri, toplu pazarlık süreçleri ve kurumların reformları dâhil olmak üzere istihdam ilişkileri sistemlerini değiştirmek için ülkeye özgü tavsiyeleri kabul ettiler ancak diğer birçok uluslararası örgütte olduğu gibi, Avrupa Birliği sadece tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu nedenle değişimin yardımcı aktörleri aslında ulusal hükümetler ve hatta bazen de ulusal sosyal taraflar gibi görünmektedir. Yine de Avrupa Birliği’nin

tavsiyelerine uyulmaması nihayetinde ulusal ülkeler için mali yaptırımlar anlamına gelmekte olup, emek piyasası ve özellikle ücret gelişmeleri ve toplu pazarlık sistemleri merkezi politika alanları olarak görülmektedir. Toplu pazarlık sistemlerinin reform baskısı doğrudan AB tarafından ulusal aktörlere yüklenmektedir (Brandl ve Bechter, 2018, s.5-6).

Avrupa Birliği'nde Toplu Pazarlık

Ülkelerin ulusal endüstri ilişkileri sistemlerinin temel özelliklerinden birini oluşturan toplu pazarlığın yapısı son 20 yıl içerisinde sanayileşmiş ülkelerde önemli değişikliklere uğramıştır. 1980'li yıllar çok işverenli pazarlığın gerileyerek âdem-i merkezileşmeye yönelik çalışma ilişkilerinin düzenlenmesinin başladığı yıllardır. Bu yıllarda çalışma ilişkilerinde yaşanan değişimin unsurları geleneksel çalışma ilişkilerinin dışında aranmakta ve dolayısıyla yeni bir yaklaşım olarak toplu pazarlığı yeniden oluşturmaya yönelik işletmenin yapısı, işletme politikası ve işletme stratejileri arasında bağ kurarak, özellikle büyük şirketlerin egemen olduğu bir sürece girilmiştir (Öksüzömer, 2000, s.37). İşletme düzeyinde önemli bir aktör olarak yönetimin verdiği kararlar dış gelişmelerden kaynaklanan (örneğin; rekabet, teknik yenilik gibi) nedenlerle işletmeler mevcut geleneksel toplu pazarlık yapısını istihdam ilişkisi için de düzenleyici çerçeve olarak gözden geçirmeye zorlamaktadır (Ruyssveldt, 1995, s.9-11).

Çoğu ülkede sanayi ilişkilerinin başlangıçta yerel veya sektörel bir temelde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu durum emek piyasasının temel hatlarını yansıtır. 20. yüzyıl içerisinde ise ulusal bir çerçeve içinde pekiştirildiğini görürüz. Her bir çalışma ilişkileri sistemi, her ülkede ekonomik yapının, politik geleneklerin ve sosyal pratiklerinin farklılığını yansıtan benzersiz özellikler taşımaktadır. Bu durum Avrupa çalışma ilişkileri modellerinin çeşitliliğine de yansımıştır. Çoğu Avrupa ülkesinde emek piyasasının sosyal olarak düzenlenmesi gerektiği kabul görmektedir. Toplu pazarlık ise çalışanlara ses vermek için tercih edilen bir mekanizma olarak ifade edilmektedir (Hyman, 1999, s.90-91).

Avrupa Birliği'nde Pazarlık Seviyeleri

1990'ların ikinci yarısından bu yana, sektörler arası, sektörel ve şirket düzeyinde pazarlık Avrupa Birliği çalışma ilişkilerinde önemli yer tutmaktadır. Başlangıçta AB kurumları tarafından teşvik edilen bu pazarlık biçimleri özerk biçimde ilerlemiştir. 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Avrupa'da "yeni" toplu pazarlık biçimi gelişmiştir. Bunlardan ilki Avrupa Topluluğu Kurumlarının sosyal alandaki "asgari gereklilikler" tanımına bağlı siyasal zorlukların üstesinden gelmek için Topluluk içinde sektörler arası diyaloga güvenebilecekleri Sosyal Politika Anlaşmasının maddeleridir (Ales, 2009, s.149). Avrupa analiz düzeyinde sosyal diyalogun gerçekleştiği üç seviye vardır. Birincisi, sosyal ortakların işverenler tarafında Business Europe,

Avrupa Kamu Teşebbüsleri Merkezi (CEEP), küçük işletmeler (European Association of Craft, Small and Medium-Sized Enterprises) ve çalışanlar tarafından Avrupa Sendikalar Komisyonu'nun (ETUC) olduğu sektörler arası seviyedir. Bu ortaklık düzeyinde ilerleyen sosyal diyalog sürecinde, Avrupa Komisyonu ile sosyal ortaklara, sosyal politika ve önerilen özel önlem konularında danışmanlık hizmeti verilmektedir. İkincisi, sosyal ortaklar ve diğerlerinin yanı sıra daha sonra üye devletlere uygulanacak bir direktife çevrilebilecek, belirli bir konuyu kapsayan Çerçeve Anlaşmalar ile yapılan pazarlıktır (Gennard, 2009, s.341). Bunlar, Konsey Direktifi tarafından uygulanan ebeveyn izni, yarı zamanlı çalışma ve belirli süreli sözleşmeler ile ilgili yapılan çerçeve sözleşmelerini temel alan pazarlıklardır (Ales, 2009, s.150). Üçüncü seviye ise şirket seviyesidir. Avrupa İş Konseyi Direktifi, Avrupa Birliği düzeyinde faaliyet gösteren, yani birden fazla üye devlette kurulu olan şirketleri tüm AB çalışanları ile toplu olarak görüşme amacıyla aynı zamanda çalışanların çıkarlarını etkileyen uluslararası nitelikli konularda bilgi ve danışma sağlayan Avrupa Çalışma Konseyleridir. Avrupa Çalışma Konseyi müzakere organları değil istişaredir ve sadece sendika çalışanlarını değil tüm çalışanların haklarını kapsamaktadır (Gennard, 2009, s.342).

2008 Krizi ve Toplu Pazarlıkta Dönüşüm

Ekonomik kriz, ana makroekonomik göstergelerin çoğunda veya hepsinde meydana gelen ani ve çoğu kez beklenmeyen bir bozulma ile ifade edilir. Bu göstergeler arasında GSYİH büyümesi, işsizlik seviyeleri, enflasyon oranları ve kamu borcu bulunmaktadır. Birkaç kıtada çok sayıda ülke tarafından aynı anda yaşandığı zaman, kriz uluslararasıdır. Dışsal şokların neden olduğu krizler incelendiğinde; 1973 ve 1979'daki iki ani petrol fiyat artışı ile yaşanan kriz, jeopolitik istikrarsızlık, finansal krizin birleşimi ile 1990'ların başında yaşanan kriz² ve son olarak ABD'de konut piyasasının çöküşünü izleyen finansal krizdir. Ekonomik kriz bir kereye mahsus bir olay değildir. İlk şoku genellikle birkaç "artçı şok" takip eder. En son kriz döneminde açıkça Amerikan konut krizinin dünya çapındaki bir durgunluğun ve nihayet bir egemen borç krizinin takip ettiği küresel bir finansal krize yol açtığı görülebilmektedir (Starke, Kaasch ve Hooren, 2013, s.5).

2008 Krizi: "Finansal Tsunami"

Tarihin ilk küresel ekonomik krizi 2006 yılında ortaya çıkan subprime mortgage kriziyle başlamış ve Lehman Brothers'ın 2008 yılında batması ile kriz küreselleşme sürecine girmiştir. Başlangıçta finansal kriz olarak ortaya çıkan

---

² 1989 Berlin duvarının yıkılışı, 1991 Sovyetler Birliğinde belirsizlik ile yaşanan kriz başlarda normal bir durgunluk süreci olarak belirtilse de Demir Perde'nin ve Körfez Savaşının düşmesi gibi uluslararası olaylardan etkilenmiştir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi, Starke, Kaasch, Hooren (2013). *The Welfare State as Crisis Manager Explaining the Diversity of Policy Responses to Economic Crisis*, Chapter 5

kriz daha sonraları reel sektöre yayılarak bir ekonomik krize dönüşmüştür (Eğilmez, 2013).

2008 yılında Wall Street'te yaşanan "finansal tsunami" pek çok geniş alana yayılarak küresel ekonomik aktiviteyi etkilemiştir. (Quinlan, 2011, s. X,40,62). Uluslararası ekonomik kriz ile birlikte eşzamanlı olarak yaşanan sorunlar, iç ekonomilerin birbirine bağımlılığı ve çeşitli alanlardaki politikaların küreselleşmesi göz önüne alındığında, ulusal krizler, uygun kriz yönetimi konusundaki ulus ötesi söylem zemininde giderek artmaktadır (Starke, Kaasch ve Hooren, 2013, s.8). Ulus ötesi söylemin etkisini analiz ederek, krize verilen yanıtları anlamak için "uluslararası iklim"i göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Starke, Kaasch ve Hooren, 2013, s.9)

2008 Krizi: Genel Olarak Uluslararası İklım

Uluslararası düzeyde krize ilişkin ilk girişimler, küresel finansal sistemini dengelemeye, finansal düzenlemelere ve kalkınma yardımlarının geleceğine odaklandı. Ancak, daha önceki uluslararası krizlerin hatırası (özellikle 1990'ların başında olanı) ve refah devleti için olası sonuçları kısa süre sonra ulusötesi tepkilere de yansımıştır. Birleşmiş Milletler sosyal kurumları (ILO,WHO), sağlık ve eğitim hizmetlerini keserek, sosyal korumayı azaltarak ve emek piyasalarını kaldırarak önceki krizlerde yapmış olduğu hataları yapmamak adına genişleyici sosyal politika önlemleri çağrısında bulunmuşlardır (Chan, 2008).

ILO, küresel gerilemeye cevaben, kapsamlı bir "küresel krize yönelik küresel politika paketi" sunmuştur. Bu pakette, finansal sektörün dengelenmesi, makroekonomik teşvik ve refah sistemleri ile çalışan haklarının güçlendirilmesi bir arada bulunmaktaydı. Daha sonra, ILO'nun Küresel İstihdam Eğilimleri Raporu, emek piyasası için yeterli kaynak ayrılmasını talep etti (ILO, 2009b, s.25-26). 2009'daki Uluslararası Çalışma Konferansında, ILO "Küresel İş Paketi" kavramını geliştirdi. Küresel İşler Paketi, ILO'nun İyi İş Gündemi'nin genel çerçevesi dâhilinde, mevcut işlerin daha kısa çalışma saatleri ile korunması, kısmi işsizlik ödeneği, eğitim ve gelişmiş sosyal koruma gibi sosyal koruma önlemlerini içeriyordu. Ayrıca, işsizlerin asgari işsizlik yardımları, iş güvencesi ve aktif emek piyasası politikaları ile korunması önerilmektedir (Starke, Kaasch, Hooren, 2013, s.127-128)

Sosyal politika büyük uluslararası etkinliklerde de tartışılmış ve G20 ülkelerinden uzmanlar Mart 2009'da "Londra İş Konferansı" nda, istihdam politikası hakkında en iyi uygulamaları paylaşmak için bir araya gelmişler ve istihdam politikalarını, ulusal krize yanıt için kilit unsur olduğunu belirtmişlerdir. G20 zirvesinde verilen kısa ve uzun vadeli tedbirler de olmak üzere dezavantajlı ve savunmasız grupları desteklemek için sosyal koruma politikaları ve emek piyasası politikalarını önermişlerdir (Starke, Kaasch ve Hooren, 2013, s.128).

Eylül 2009'da IMF ve OECD, gelişen istihdam krizine değinerek; ilk önceliğini, işini kaybedenler ve işe ihtiyacı olan diğer çalışanlar için gelir desteğinin yeterli ve erişilebilir olmasının sağlanması gerektiğini belirtmiştir. İşsizlik ödeneği süresinin geçici olarak uzatılması veya standart dışı işçilerin kapsamı bazı ülkelerde istenebilir, ancak yeni bir iş bulma teşviki, çalışma içi sosyal yardımların veya son başvuru yeri sosyal yardımının makul şekilde genişletilebileceği gibi, kısıtlı olmamalıdır. İkinci önceliğini ise, ihtiyaç duydukları yeniden istihdam yardımı ile artan sayıda iş arayanlara daha fazla iş imkânı sağlamak ve uzun vadeli işsizlik oluşumunu en aza indirmek için etkin aktif emek piyasası politikalarını yükseltmek olduğunu belirtmiştir (ILO, 2009).

Krizin Endüstri İlişkilerine Etkileri

2008'de başlayan küresel kriz, 1929'dan bu yana en kapsamlı krizlerden biri olmuştur. Mevcut kriz öncesinde 1970'lerin enflasyonist şokları talep-arz yanlı iktisadın değişmesi, savaş sonrası işçi ilişkilerini radikal bir şekilde değiştirdi, ancak ülkeler arasında hız ve şekil bakımından kayda değer farklılıklar olsa da tersine çalışma ilişkileri, bu politika değişikliğinin nasıl gerçekleştiğini etkileyerek, uluslararası farklılıklara yol açtı. AB ve avro bölgesi, kendi çatısı altında farklı ve zıt pazarlık yapıları nedeniyle özellikle kriz yönetiminde ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır (Brandl ve Traxler, 2011, Brandl ve Bechter 2018, s.4).

2008 finansal krizi istihdam ilişkileri çalışmalarında yeni değerlendirmelere dikkat çekmiştir. Serbest pazar ekonomisi ile kötüleşen çalışma şartları kalıcı bir talep krizini ortaya koymuştur. Batı Avrupa genelinde emek piyasası düzenlemesinin temel taşı olan çok işverenli pazarlık düzenlemelerinin devam ettirilebilirliği, krizin başlangıcından bu yana daha fazla tehdit altında kalmıştır. Halen, âdem-i merkeziyete yönelik süregelen baskı, sektörel anlaşmaların şirket düzeyinde uygulanabilir evrensel standartları belirleme kapasitesini aşındırmıştır (Brandl ve Bechter, 2018, s.13-15).

Krizin istihdam ve gelirler üzerinde yarattığı bir diğer etki ise iflas oranlarının hızla artmasıdır. Ekonomide yaşanan küçülme ile özellikle imalat sektöründe yaşanan yeniden yapılanma süreçleri emek piyasası üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur (Glassner ve Keune,2010, s.1).

Avrupa Birliği'nde endüstriyel ilişkiler sisteminin 2008 krizi ile nasıl başa çıktığı ve kolektif ilişkilerdeki yönelimi ve gelişimi izlemek adına 2010 Avrupa Endüstriyel İlişkiler raporu krizin ve resesyonun etkilerine yakından bakmaktadır. 2008 krizinin ilk ve en önemli etkisinin mali kökenlerine en duyarlı ülkelerde sosyal taraflar arasında gerginlik olarak kendisini göstermesidir. Krizin Avrupa'da yayılıp daha fazla üye ülkeyi etkilemeye başlaması, sosyal tarafların daha hızlı hareket etme ihtiyacını doğururken aynı zamanda işin korunması ve ekonomiyi canlandırmak konusunda uzlaşmaları da geliştirmiştir. Kriz ve sonrasında Avrupa Birliği'nde karşımıza çıkan görüntü tek bir resim ile ifade edilememektedir. Bazı ülkeler krizden çok etkilenip yoğun

işsizlik ile karşı karşıya kalırken bazı ülkelerde krizin etkisi hemen hemen yok gibiydi. Ülkelerin sosyal diyalog kurumlarının geleneksel rolü, taraflar arasında bir anlaşmanın, uzlaşmanın mümkün olup olmayacağını belirlemesi, uzlaşma ve anlaşma var ise bunun derecesinin ülkeler arasında ve sektörler arasında farklılıklar göstermesi gibi nedenler, krizden etkilenen ülkeler arasındaki farklılıkları açıklamaktadır (Avrupa End. Raporu, 2010).

2008 krizinden sonra değişen ve giderek daha katmanlı ve geçirgen (delikli) bir hal alan toplu pazarlık sistemlerini oluşturan toplu pazarlığın ise dört önemli boyutu bulunmaktadır. İlk boyutu birçok ülkede ekonomik krizin baş göstermesiyle birlikte başlatılan reformlarla şirketlerin toplu sözleşmeden vazgeçmesini ya da sapmasını daha kolay hale getirmesidir. Bu durum sadece ulusal sistemleri giderek daha fazla delikli ve geçirgen pazarlık sistemleri oluşturmakla kalmamış aynı zamanda farklı pazarlık katmanlarının sayısını ve rolünü de artırmıştır. İkinci boyutu toplu pazarlığın uzatma mekanizmasındaki değişiklikler ile ilgilidir. Şirket düzeyindeki anlaşmaların gerçekleştiği ülkelerde anlaşmaların uzatılmasının 2008 sonrası gittikçe zorlaşmasıdır. Üçüncü boyutu, bazı ülkelerde, sendikal olmayan temsilcilerin toplu pazarlıklara katılımını sağlayarak perforasyon artırılmıştır. Sendikalaşmayan organlara müzakere haklarının verilmesi sadece aktörlerin sayısını arttırmakla kalmamış, aynı zamanda alt düzey toplu iş sözleşmesi birimlerinin sayısında artışa ve başlangıçta anlaşmaya varılan anlaşmalardan kaynaklanan derogasyona yol açmıştır. Son boyutu ise toplu pazarlığın niteliğindeki değişikliklerle ilgili olarak daha üst düzey toplu sözleşmelerden vazgeçme pratiği üzerindeki etkisidir. Bazı ülkelerdeki düşük seviyeli anlaşmaların ücretten olumsuz bir şekilde sapmalarına izin verilmemiş ve çalışma koşulları daha üst düzeyde tutulmuştur. (Brandl ve Bechter, 2018, s.7-8) Yani bu dört boyuttaki değişiklikler ile ulusal toplu pazarlık sistemlerinin yapısında yüksek düzeydeki toplu sözleşmelerin sayısını azalmış fakat alt düzey anlaşmaların sayısını telafi edecek şekilde dönüşüme yol açmıştır. Ulusal sistemler giderek daha kırılğan bir toplu pazarlık sistemi oluşturarak dinamik olarak da istikrarsız hale gelmiştir.

Kriz ve Toplu Pazarlık: Yunanistan

Yunanistan'da toplu pazarlığın üç ana seviyesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki bütün ekonomiyi kapsayan ulusal seviye, ikincisi belirli endüstriyel sektörleri veya belirli meslekleri kapsayan endüstri ya da meslek seviyesi ve son olarak işletme seviyesidir (Fulton, 2015). Krizden önce, 2010 yılına kadar bu seviyeler 1990'ın ilk mevzuatına (1896/90 sayılı Kanun) göre gerçekleştirilmekteydi. Ulusal Genel Toplu İş Sözleşmesi (EGSSE), ulusal asgari ücret ve çalışma koşullarını belirler; sektörel veya mesleki temelli toplu sözleşmeler, ilgili sektörler ve meslekler için asgari ücret ve çalışma koşullarını belirler ve anlaşmalar şirket bazlı yapıldı. Ayrıca, ulusal ve sektörel düzeyde, sözleş-

meleri herkes için bağlayıcı kılan (işverenler, çalışanlar) bir uzatma mekanizması bulunmaktaydı. 2010 yılından sonra ise kurulu sisteme bir dizi yasa müdahalesi yapılarak radikal bir dönüşüm sağlandı. Bu değişiklikler toplu pazarlığın yerelleşmesini hedef alan dönüşümlerdir. Temel özellikleri, pazarlık seviyeleri arasındaki 'hijerarşik' ilişkiyi ortadan kaldırmak, sektörler arası ve sektörel pazarlığın önemini ve bağlayıcı özelliğini zayıflatmak, şirket bazlı toplu sözleşmelerin baskın hale getirilmesi ve uzatma mekanizmasının kaldırılmasıdır. Ücret pazarlığı kapsamına ilişkin ise ulusal bir veri bulunmamakta, toplu maaş pazarlık kapsamının uzatma mekanizmasının kaldırılması nedeniyle çok düşük sayılmaktadır (Georgiadou, 2018).

Yunanistan ekonomik kriz sırasında uluslararası örgütlerin temel direkleri sayılan kemer sıkma ve endüstri ilişkileri reformunun uygulandığı ülkelerden biridir. Toplu pazarlık düzeyini nasıl etkilediğine geçmeden önce Yunanistan'da krizin etkilerine bakmak gerek.

Yunan ekonomisi, küresel ekonomik krizin başlangıcında ikiz ticaret kriziyle (ticaret ve mali) karşı karşıya kaldı. Yunanistan, Euro Bölgesi'ne girdikten sonra ve küresel ekonomik kriz başlamadan önce yüksek bir büyüme göstermiştir. Bununla birlikte, bu "aşırı büyüme" dönemi aynı zamanda dış borçlanmanın artırılması için ihtiyaçlara neden olan yüksek cari işlemler açığının da yaşandığı bir dönemdi. Yunanistan ekonomisinin Euro Bölgesi'ne girmesinden sonra 2001 yılında gelişmesi, temel olarak ticarete konu olmayan mal ve hizmetlerin üretimine, yani uluslararası rekabete maruz kalmayan üretken sektörlerde yaşanmıştır. Ticarete konu olmayan sektörlerde gelirin artması yurtdışından ticarete konu olan malların talebini artırarak ticaret açığındaki dengeleri bozmuştur. Aynı zamanda ülke, yüksek devlet borcu ile karşı karşıya kalmıştır (Economakis, Frunzaru ve Zisimopoulos, 2016, s.56). Krizi aşmak adına kemer sıkma politikası ve reformlar uygulamaya konulmuştur.

2008 küresel kriz sonrasında kemer sıkma politikaları kendine yaygın bir şekilde uygulama alanı bulmuş politikalarlardır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde iktisadi büyüme ve ekonomik yapı noktasında kemer sıkma politikaları farklı sonuçlar doğurmaktadır (Beken, 2016, s.87)

Krizden çıkış stratejisi olarak kemer sıkma politikaları sadece Yunanistan'da uygulanmamıştır. Pek çok Avrupa ülkesinde harcama kesintileri ve vergi artışı yapılmıştır. Kemer sıkma politikaları doğrultusunda kimi ülkelerde istenilen sonuç elde edilemezken, kimi ülkelerde beklenen sonuçlar ortaya çıkmıştır. Her ülkenin kendine özgü ekonomik koşulları barındırması bu farklılığı ortaya koymaktadır. Örneğin finansal sistemin düzgün şekilde işlediği Almanya'da mali açıkların azaltılmasında başarıya ulaşılmışken, Yunanistan gibi finansmana ulaşımını kaybeden ülkeler ya da İtalya gibi yüksek risk primi olan ülkeler ya harcamalarını azaltmak ya da uluslararası örgütlerden yardım almak zorunda kalmışlardır (Beken, 2016, s.103).

Kemer sıkma politikası önlemlerinin uygulanması, ülkeye dayatılan ekonomik politikanın bir özelliğidir. Ancak, Yunanistan'da kemer sıkma politikası önlemleri hem özel hem de kamu sektörlerine odaklanmaktadır. Diğer

bir ifade ile kemer sıkma politikası önlemleri, kamu ve özel sektördeki ücret maliyetlerini doğrudan istihdamın azaltılması, kamu sektöründeki ücretlerin azaltılması ve özel sektördeki asgari ücretin azaltılması yoluyla gerçekleştirilmektedir. Öte yandan, Yunanistan, büyük bir işsizlik ve kamu borcu artışının eşlik ettiği derin bir depresyon biçiminde olan çok daha ciddi bir ikiz açık (ticaret ve mali) kriz ile değerlendirilmektedir (Economakis, Frunzaru ve Zisimopoulos, 2016, s.51).

2008 küresel krizi genelde tüm Avrupa ülkelerini etkilemekle birlikte özelde Yunanistan'ı derinden etkilemiş ve Yunanistan 2009 yılında borç krizine girmiştir. Krizi aşmak adına hem siyasal hem de ekonomik birçok görüşme yapılmış olup 2015 yılı başlarında yaşanan siyasal iktidar değişikliği ile birlikte seçimi kazanan Çipras, Troyka'nın dayatmış olduğu kemer sıkma şartlarını kabul etmeyince referanduma gidilmiştir. Referandum sonuçları itibariyle halkın %61 gibi büyük bir çoğunluğu Troyka'nın politikalarını kabul etmediğini göstermiştir (Kızıldere ve Büberkökü, 2017, s.123).

Toplu pazarlık sistemlerinin reform sürecinde Troyka, Yunanistan gibi ülkelerde yaygındır. Troyka örgütlerinden mali destek alan ülkeler için bu mali desteğin gerekliliği, ülkelerin iş gücü piyasası ve kurumları olmak üzere ulusal toplu pazarlık sistemlerinin bir dizi dönüşümünü içeren yapısal reformları hayata geçirmeleridir. Troyka örgütlerinin sıklıkla kullandığı reform planı, herkese uyar yaklaşımı ile âdem-i merkezîyetçilik mantığını izlemektedir (Van Gyes ve Schulten, 2015, s.81,107-108).

Ulusal toplu pazarlık sistemlerinde değişikliklere neden olan tek dış kaynak değildir. AB'nin bütün Avrupa Birliği üye ülkelerinde ekonomik, bütçesel ve istihdam güçlendirmek için kapsamlı bir önlem paketi sunmasından bu yana ulusal toplu pazarlık sistemlerine artan baskılar olmuştur.

Yunanistan'da ekonomik kriz, Avrupa Komisyonu, IMF ve ECB'den bir kurtarma paketine ve Troyka tarafından öngörülen üç memorandum (muh-tıra) imzalanmasına neden olduğu görülmektedir. Bu Yunanistan'da emek piyasasında hem özel hem de kamu sektörlerinde tam bir reformla sonuçlandı. Bu değişikliklerin bağlamı, ülkede son yirmi yılda meydana gelen, ancak kapsam ve yoğunluğunun daha büyük yaşandığı değişikliklerdir. Özel sektörde istihdam ilişkilerine yakınlaşma ve bozulma koşulları altında, öncelikle istihdamın daralması ve kamu sektöründeki istihdam ilişkilerinin kurallarının kaldırılması ile ilgili müdahalelerle belirtilmektedir. Kamu kesiminde istihdamın serbest bırakılması, esnek ve güvencesiz istihdamı artırarak, işten çıkarmaları kolaylaştırmış ve toplu iş sözleşmesini kaldırarak, özel sektörde yoğun istihdamın serbestleştirilmesi için uygun bir arka plan oluşturmuştur. Ekonomik kriz ve Yunanistan'a kredi desteğiyle ilgili yasaların geçirilmesi iş mevzuatında kapsamlı değişiklikler getirmiştir. Bu değişiklikler "esnek" iş sözleşmelerinde çarpıcı bir artışa yol açmıştır. Örneğin, Hellenik Çalışma Müfettişliği'nin (SEPE) son üç aylık raporuna (Ocak-Mart 2012) göre, 2012'nin ilk çeyreğinde, özel sektörde tam zamanlı işe alımlardan daha fazla yarı zamanlı istihdam ve iş rotasyonu anlaşmaları vardır. Ayrıca, birey-

sel iş sözleşmelerinde işletme düzeyinde anlaşmalar ve istihdam şartlarının ayarlanması sektörün zararına hızla artmaktadır. Yakın zamana kadar ilk sıradada yer alan geniş çaplı anlaşmalara bu değişikliklere, ücretlerin azalması ve sigortasız emeğin artması eşlik etmektedir (Stamati, 2013).

Kriz ve Toplu Pazarlık: Almanya

Alman finansal sistemi genellikle ABD'nin piyasaya dayalı sistemleri ile çelişen, banka tabanlı bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Bu banka temelli finansal sistem sosyal bilimciler tarafından "Model Almanya" olarak adlandırılmaktadır. Bu model, bankalar ve sanayi firmaları arasındaki uzun vadeli ilişkiler veya kısa vadeli karı maksimize etmeye yönelik olmaktan daha çok yenilikçiliğe odaklanan rekabetçi stratejilerinin temelini oluşturuyordu. 1970'lerde ve 1980'lerde Fordist birikim rejiminin tükenişinin belirginleştiği ve yeniden yapılanma baskısının arttığı durumlarda Almanya Anglo-Sakson ülkelerine kıyasla iyi görünmekteydi. Mart 1983'de Hristiyan Demokrat Şansöyle Helmut Kohl'un ilan ettiği "entellektüel ve ahlaki değişim", İngiltere'deki "Thatcherism" ya da ABD'deki "Reaga-nomics" gibi köklü değişimi hemen getirmemiştir (Panitch ve Konings, 2009, s.135).

1990'lı yılların başlarında yaşanan uluslararası olaylar Almanya lehine olmuştur. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin sona ermesi yeni ve belirsiz bir küresel ekonomik durum yarattı. Almanya bu olaylardan yararlanırken 1990-1991'de (kısa vadeli) bir 'yeniden birleşme patlaması' yaşamıştır. Alman ekonomisi 1991'de bir canlanma yaşarken, diğer ülkeler durgunluktan acı çekmiştir (Starke, Kaasch ve Hooren, 2013, s.93).

2008 krizi ise ABD subprime krizinden çıkan uluslararası bankacılık kriziydi. Hem Amerika Birleşik Devletleri hem de yabancı bankalar 2008'de uygulanan bonolara yatırım yapmıştı. Hükümetler uluslararası finansal sistemi kurtarmak için trilyonlarca dolar harcamış veya güvence altına almıştır. Lehman Brothers'ın 2008'de iflas etmesine yol açan karar paniği daha da arttırdı. Bankalar arası para piyasaları dondu ve dünya genelinde hisse senetleri düştü. Doğal olarak, bu gelişme emeklilik fonlarının değerini ve bireysel yaşlılık tasarruflarını etkiledi. 2008 krizi sırasında "pazar"da belirgin bir şekilde başarısızlık yaşandı. Bankaların ve şirketlerin kendilerini kurtarabilmeleri için yeterli mekanizmaları yoktu. Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya gibi büyük ekonomiler bile sadece bankalarını kurtarmakla kalmayıp, aynı zamanda otomotiv endüstrisi ve sübvansiyonlar için para kazandırarak, milyarlarca kamu altyapısı projesine ve emek piyasası faydalarını artırdı (Starke, Kaasch ve Hooren, 2013, s.1,125).

Bu noktada dikkate alınması gereken ülkeler arasındaki farklılıklardır. Örneğin, Almanya'nın sosyal politikasına yönelik ilk kriz yanıtları, dikkate değer bir şekilde kabul görmüş ve kısa süreli çalışma araçlarına odaklanmıştır. Söz konusu araç krizden önce de mevcuttu, ancak erişim kolaylaştırıldı ve

Hristiyan Demokratlar ve Sosyal Demokratlar'ın büyük koalisyonu tarafından kamu sübvansiyonları geçici olarak genişletildi. Alman ekonomisi nispeten hızlı ve güçlü bir iyileşme yaşadı. 2010 yılında, merkez sağ hükümeti, özellikle işsiz ebeveynler için ebeveyn izni, uzun vadeli işsizler için emeklilik primi ve orta sınıflı aileler için daha geniş bir tasarruf paketinin bir parçası olarak aile yardımı gibi bazı seçici artış kesintileri başlatmıştır (Starke, Kaasch ve Hooren, 2013, s.186).

Kriz devam ederken, birçok geçici değişiklik yaşanır, bunlar yenilenebilir ya da bazen kalıcı olabilirler. Temel sosyal politika değişikliği, ilkeli ve kalıcı bir değişiklik olarak yol bağımlılığı (path dependency) ile ilişkili olarak ilerler. Örneğin krizler sırasında hükümetler, toplam talebi artırmak ve maddi sıkıntılarla mücadele etmek amacıyla işsizlik yardımlarını artırmak isteyebilir. Hükümet ayrıca genel uygunluk mantığını değiştirmeden belirli faydalara erişimi kolaylaştırmak da isteyebilir. Bunun bir örneğini Alman hükümetinin 2008-2009 yıllarında, azami fayda süresini uzatarak ve kısa süreli çalışmalarda çalışanlara ödenecek işveren katkılarını azaltarak kısa süreli çalışma programlarına erişimi kolaylaştırmasında görmekteyiz. Bütün bunlar enstrümanı daha çekici hale getirmekte ve temel mantığı değiştirmeden sayısal genişlemeye yol açmaktadır (Starke, Kaasch ve Hooren, 2013, s.18).

Alman toplu pazarlık sistemi, her zaman sektör ve şirket düzeyinde düzenlemeler arasındaki oldukça farklı bir etkileşimle karakterize olmuştur. İşçi sendikaları ve işveren sendikaları, işgücü maliyetleri konusundaki rekabeti sınırlamak için sektörel düzeyde minimum koşullarla katılmaktadırlar. Yönetim ve iş konseyleri, şirket düzeyinde anlaşmalar yapar ve tipik olarak ek sosyal faydalar ile pazarlık eder (Schulten ve Bispinck, 2018, s.105). Hem işyeri hem de işkolu ya da sektörel düzeyde yapılan müzakereler ile Almanya düalist bir toplu pazarlık sistemi oluşturmaktadır. İşkolu düzeyinde yapılan toplu pazarlık çatışmacı iken işyeri ve işletme düzeyinde gerçekleştirilen toplu pazarlık verimlilik ile ilgilidir ve en nihayetinde pazarlığın doğası iş birliğine dayanmaktadır (Görmüş, 2012, s.36).

Âdem-i merkeziyetçilik eğilimi, Alman toplu pazarlık sistemini temelden değiştirmiştir. Âdem-i merkeziyetçilik farklı sektörlerde ve şirketlerde çeşitli gelişmelere neden olmakta ve genel resmi oldukça farklı kılmaktadır. Bir yandan, pazarlık kurumlarının yeni örgütlü âdem-i merkeziyet biçimleri kurdukları sektörler var. Burada sektörel pazarlık hâlâ baskındır ve istisnalar pazarlık kurumlarının sektörel düzeyde kontrolü altındadır. Metal endüstrisi ve daha pek çok kimya endüstrisi bunun en belirgin örnekleridir. Kimya endüstrisi, ideal türden bir yerleşmiş yönetim türüne yaklaşabilir, açılış maddelerinin kullanımı oldukça sınırlıdır ve sektördeki toplu pazarlığın istikrara kavuşturulmasında açıkça yardımcı olmuştur (Schulten ve Bispinck, 2018, s.142).

Almanya'da âdem-i merkeziyetçiliğe giden farklı yollar, farklı ekonomik koşulları, şirketlerin ve istihdamın farklı yapılarını ve en azından çeşitli sektörlerdeki farklı güç ilişkilerini yansıtmaktadır. Alman işçilerin çoğu, konum-

larını daha da zayıflatan âdem-i merkezîyetçilik ile karşı karşıyadır. Yöneticilerin büyük çoğunluğu, âdem-i merkezîyetçiliğin, yönetim ve çalışma konseylerinin konumunu güçlendirdiği, işletme durumunu daha iyi hesaba kattığı ve sendikanın işyerindeki gücünü zayıflattığı için, oldukça olumlu karşılamaktadır. Buna karşılık, iş konseylerinin çoğunluğu daha şüphelidir. Onlar için, pazarlığın merkezîleştirilmesinin ana kazanımı yönetimdir, yalnızca azınlık bir çalışma konseyi üyesi bu sürecin kendi konumlarını güçlendirdiğine inanmaktadır (Schulten ve Bispinck, 2018, s.143).

Son olarak, âdem-i merkezîyetçilik süreci, sektörel toplu sözleşmelerin etkinliğini ve temel işlevlerini ücretlerin ve diğer çalışma koşullarının rekabetten çekilmesi ile giderek zayıflatmıştır. Aynı zamanda, âdem-i merkezîyetçiliğin Alman pazarlık sistemini sağlamlaştırıp sağlamlaştırmadığı da şüphelidir. Bazı sektörlerde durum böyle olsa da genel olarak paralel bir âdem-i merkezîyetçilik eğilimi ve pazarlık kapsamının daha da düşmesi eğilimi vardır. Bu nedenle, Almanya'da toplu pazarlığın güçlendirilmesi konusundaki şu anki tartışma, âdem-i merkezîyetçilik değil, bir yandan sendika gücünün güçlendirilmesi ve bir yandan da pazarlık sistemi için siyasi desteğin artırılması (örneğin daha fazla uzatma yoluyla) ile ilgilidir (Schulten ve Bispinck, 2018, s.145).

2008 Krizinin Etkisi ve Krize Verilen Tepkiler: Almanya-Yunanistan

Krizin ilk ve en acil etkileri, değişen koşullara hızlı adaptasyonun gerekli olduğu şirket düzeyinde gerçekleşmiştir. Kriz öncesi sektörler arası ve sektörel toplu sözleşmelerin birkaç yıl sürdüğü yerlerde genellikle halen yürütülmekte olmasının yanı sıra sosyal tarafların rekabetçiliğini güçlendirmek ve istihdamı teşvik etmek için yenilikçi çözümler önerdiği çok sayıda sektörel ve sektörler arası anlaşmalar yapılmıştır. Şirket düzeyinde ücretin esnekleştirilmesine ilişkin anlaşmaların bir örneği İsveç ve Almanya'da bulunabilir. Örneğin, İsveç'in profesyonel teknik personel için ücret artışlarına ilişkin anlaşmaları, şirketin ekonomik durumuna göre ücretlerin kademeli olarak artmasına izin vermekte ve böylece sektörel anlaşmada belirlenen ücret artışlarından geçici bir sapmaya izin vermektedir. Almanya'da, 2008'in sonlarından bu yana, kamu sektöründe, tekstil endüstrisinde, bankacılık, inşaat ve perakende ticaretinde olduğu gibi, benzer anlaşmalar yapılmıştır. Buna bir diğer örnek Alman metal sektöründe yapılan pilot ücret anlaşmasıdır (Glassner ve Keune, 2010, s.13).

Almanya'nın Krize Tepkisi ve Toplu Pazarlık

Avrupa Birliği düzeyinde krize cevap olarak oluşturulan politikalar ve araçların Alman endüstri sistemi üzerinde belirleyici bir etkisi olmamıştır çünkü Alman endüstri sisteminde sosyal tarafların krize verdikleri tepkiler ve ekonomik gerileme ile baş etmek için denenmiş, test edilmiş mekanizmalar mevcuttur. Kriz Almanya'yı vurduğunda hükümet çözüm bulmak için sosyal ortaklar ile görüşme yapmıştır (Vogel, 2013).

Almanya’da yasalar çalışanların aleyhine istisnaları düzenlememektedir. “Uygunluk İlkesi” ne (Günstigkeitsprinzip) göre, sektörel sözleşmelerden şirket düzeyinde ayrılanlar genellikle bu çalışanları işe aldıklarında mümkündür. Pazarlık tarafları, belirli koşullar altında, toplu iş sözleşmelerinin kabul edilmiş standartlardan uzaklaşmasına izin veren sektörel toplu sözleşmelerde açılış maddelerini içerebilir ve açılış cümlesi, olası istisnaları ve prosedürleri belirler (Keune, 2010, s.3-4).

Belçika Fransa gibi ülkelerin çoğunda toplu iş sözleşmelerinin açılış maddelerinin son derece istikrarlı olan toplu pazarlık sistemleri üzerinde önemli bir etkisi olmamıştır. Ancak Almanya toplu sözleşmelerle 15 yıl süren uygulama ve tecrübe birikiminin, toplu pazarlığın temel yapısını değiştirdiği bir istisna olarak karşımıza çıkmaktadır. Pazarlık sorumluluklarının giderek artan bir kısmını şirket seviyesine kaydıran bir âdem-i merkezîyet süreci tetiklenmiştir. Bu durum hem işveren dernekleri hem de sendikalar açısından önemli bir düzenleyici yetki kaybına yol açmıştır. Bir zamanlar kolektif olarak mutabık kalınan standartlar, şirket düzeyinde yeniden müzakere nesnesi haline gelmiştir. İşverenlerin ve hükümetin bu türden âdem-i merkezîyetçiliğin baskısı, sendikaların direnme gücüne karşı daha güçlü olmuştur. Bu durum, toplu iş sözleşmelerinin azalan kapsamı ile birlikte, Alman toplu pazarlığını derinden etkilemiş ve yeniden şekillendirmiştir (Keune, 2010, s.9).

Kriz yıllarında Alman toplu pazarlık sistemini karakterize eden iki ana eğilim mevcuttur. Bunlardan ilki, kuruluş düzeyinde sosyal tarafların, çalışanların çalışma süresi hesaplarında biriken çalışma süresini azaltmak ya da kısa süreli çalışmalarla, maliyetleri düşürmeye ve esnekliği artırmaya çalışmasıdır. Bu durum sektörel bir toplu sözleşmeye bağlı işyerlerinde, açılış cümleleri kullanılarak mümkün kılınmıştır. Açılış maddeleri krizden önce zaten görüşülmüş maddeler olmakla birlikte kriz yıllarında işveren örgütleri ve sendikaları bu aracı özel olarak kullanabilmişlerdir. İkinci eğilim ise sendikaların ücret kısıtlamaları yapmaları ve kriz yıllarında imtiyazlarla ilgili müzakerelere girmeleridir. Örneğin yıllık toplu pazarlık raporları, toplu olarak kabul edilen ücretlerin 2008 yılında %2,9, 2009 yılında %2,6 ve 2010 yılında %1,8 oranında arttığını göstermektedir. Senelere göre daha yavaş ücret artışının, krizin etkisini açıkça yansıttığı söylenebilir (Vogel, 2013). Almanya’da toplu pazarlık, şirket anlaşmalarının yükselmesi ve sektörel anlaşmaların uzantılarının azalmasının göreceli önemi ile açıkça merkezden uzaklaşmaktadır (Keune, 2010, s.2).

Yunanistan’ın Krize Tepkisi ve Toplu Pazarlık

Maaş pazarlığının âdem-i merkezîyetçiliğinin ölçülmesinde ilk adım, pazarlığın en çok hangi düzeyde gerçekleştirileceğini belirlemektir. 2008 ekonomik durğunluğun başlarında merkezi ücret anlaşmaları Yunanistan’da sektörel ve işletme düzeyinde gerçekleştirilmekte ve minimum ücret artışını içermekteydi. Durgunluk dönemindeyse maaş pazarlığı Yunanistan’da 2010 yılında sona

erdi ve 2010 yılından bu yana imzalanan genel anlaşma sembolik olmakla birlikte asgari ücret konusunda hüküm içermemektedir. Almanya için ise hiçbir zaman merkezi ücret anlaşmaları olmamıştır (Visser, 2016a, s.15).

Yunanistan'da ise ekonomik kriz Troyka tarafından öngörülen kurtarma paketinin imzalanmasına neden olmuştur. Özel ve kamu sektöründe kemer sıkma politikası uygulanmış, bu politika gereğince ücret maliyetlerini doğrudan istihdamın azaltılması, kamu sektöründeki ücretlerin azaltılması ve özel sektördeki asgari ücretin azaltılması amaçlanmıştır. Asgari ücret oranında, ulusal toplu sözleşmenin rolünü geçersiz kılan yasama müdahalesi ile %22 (25 yaş altı için %32) oranında azalma yapılmıştır. Toplu sözleşmelerin sürelerinin dolması ya da sona ermesi durumunda yürürlükte kalma süreleri 6 ile 3 ay arasında kısaltılmıştır. Bu şekilde toplu sözleşmelerin içeriğinin düzenleyici gücü azaltılmaktadır (Stamati, 2013).

Krizle ilgili şirket düzeyinde toplu sözleşmeler genel bir ifade ile anlatılmak istenirse, sözleşmenin ağırlıklı olarak ilgilendiği konuları; istihdamın teşvik edilmesi ile çalışma süresinin esnek şekilde azaltılarak işlerin korunması, mesleki eğitimler ile işçilerin istihdam edilebilirliğini artırmak, iş organizasyonlarında değişikliklerin kolaylaştırılması, şirketin yeniden yapılandırma programlarına destek verilmesi ve sektörel ya da sektörler arası toplu iş sözleşmelerinde öngörülen muafiyet kurallarına (örneğin; açılış hükümleri) uygun olarak toplu pazarlık ücret oranlarından geçici sapmalar şeklinde sıralayabiliriz (Glassner ve Keune, 2010, s.1).

Bununla birlikte, Yunanistan örneğinde, âdem-i merkezîyetçilik süreci ile sektör düzeyinde toplu pazarlık tamamen baltalanmıştır. Bu gelişme, sektörel sendikaların zayıflamasına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Dahası mikro ve küçük işletmelerin egemen olduğu Yunan ekonomisinin istihdam yapısı, büyük ölçekli bir işletme düzeyinde toplu pazarlığın gelişmesini desteklememektedir. Aksine bu istihdam yapısı, özellikle sendika kurma yetkisinin olmadığı mikro ve küçük işletmelerde bireysel sözleşmelerin geniş kullanımı için önkoşullar yaratmakta ve dolayısıyla ortak direnişin kısıtlanmasına neden olmaktadır (Kennedy, 2016, s.5-6).

Yunanistan'da son yasal reformlar ile sendikalar yerine iş konseyleri ve sendika olmayan kuruluşlar üzerine müzakere hakkı tanınmıştır. Bu durum uluslararası danışmanlar tarafından teşvik edilen son hükümetlerin, sektörel pazarlık yerine girişimsel pazarlık için bastırdıklarını ve sendika tekelinin ücret pazarlığı üzerinden kaldırılmasının bu zorunluluğun bir parçası olduğu Visser (2016, s.19-20) tarafından ifade edilmektedir.

Yunanistan-Almanya Karşılaştırması

Kriz ve sonrasında Avrupa'nın krize verdiği cevaplar çok yönlüdür. Kriz ve sonrası gelişmeler ışığında ücret pazarlığının kurumlarda pazarlık kapsamının azaltılması ve ücret pazarlığının âdem-i merkezileşmesi gibi sonuçlara neden olduğunu görmekteyiz. Örneğin Almanya toplu pazarlık düzeyini şirket seviyesine kaydıran bir âdem-i merkezileşmeye yönelmiştir. Sendikalar, hükümetin ve işverenlerin âdem-i merkezileşme baskısıyla karşı karşıya kalmışlardır. Yunanistan gibi mali destek alan Troyka ülkeleri ise 2008 krizini, dış baskılar ve dışarıdan gelen yardımlarla çeşitli reformlar gerçekleştirmeye itilmiş ve bu reformlar toplu pazarlığın âdem-i merkezileştirilmesi yönünde ivme oluşturmuştur.

Kriz hem işverenleri hem de işçileri etkilemiş dolayısıyla işçi ve işveren arasındaki etkileşim de değişime uğramıştır. Bu değişimler işçi ve işveren arasındaki pazarlık, çatışma ya da iş birliği olarak tanımlanabilir. Krize verilen tepkiler, ülkelerin ulusal çalışma ilişkileri sistemlerinde ekonomik alt yapıları, sektör ya da şirketlerin ekonomik durumları veya devlet desteği ya da alınan dış destekler ile farklılıklar göstermektedir. Sendikal temsil yeteneğinin azalması pazarlık kapasitesinde daralmaya neden olmuştur. Almanya'da sendika yoğunluğunun 1990'ların başından bu yana düşüş yaşaması, sendika temsili açısından belirli kurallara tabi olmamasına rağmen pazarlık için yeterli kapasitede değildir. Çünkü Almanya toplu pazarlık sisteminde işçi ve işveren sendikaları işgücü maliyeti konusunda rekabeti düzenlemek (daha açıkça ifade ile kısıtlamak) için sektör düzeyinde yapılan pazarlık koşullarına minimum seviyede katılım göstermektedir. İşverenler açısından şirket düzeyinde gerçekleştirilen pazarlıklar çalışma konseyini konumunu güçlendirdiği için olumlu görülmektedir. Diğer yandan kriz ile birlikte ekonomik gerileme sonucu işsizliğin hızla artmasına yönelik ulusal hükümetlerin desteğinin bir örneği Almanya hükümetinin finanse ettiği özel kriz destek önlemlerinde görmekteyiz. Bu önlemler birçok çalışanın işsiz kalmasını geçici olarak önlemektedir. Alman çalışma ilişkileri krizi, daha çok sosyal ortaklıklar ile müzakere ederek aşmaya yönelik önlemler almıştır. Eurofound'un 2013 yılında yapmış olduğu değerlendirme de Almanya'da başarılı şekilde işleyen sosyal ortaklığa dikkat çekmektedir. Sosyal ortakların krizin etkilerini hafifletmeyi başardıklarını işbirlikçi çözüm arayışının krizden en çok etkilenen sektörlerde istihdam seviyelerini dengelemeye hizmet ettikleri ifade edilmiştir.

Toplu pazarlık sistemi değişen ekonomik ve piyasa koşullarına uyum sağlayan esnek bir yapıya sahiptir. Bunun örneklerini küreselleşme ile başlayan ve kriz zamanlarında toplu pazarlık sisteminin yapısında yaşanan değişimlerde izlemek mümkündür.

Yunanistan'da ise krizin başlangıcında yaşanan ticari ve mali kriz ile birlikte ticarete konu olmayan mal ve hizmet üretiminde gelirlerin artması ticaret açığındaki dengeleri bozmuş küresel ekonomik kriz ile birlikte çözüm için bir dizi yapısal reform hayata geçirmiştir. Hükümeti reform yapmaya iten nedenlerin

arasında dış baskılar da etkili olmuştur. Dışardan gelen yardımlar toplu pazarlığın âdem-i merkezileşmesine neden olurken diğer yandan toplu pazarlığa doğrudan devlet müdahalesini teşvik eden düzenlemeler yapılmıştır.

Pazarlık kapsamında büyük kayıplar yaşayan Yunanistan'da pazarlık kapsamındaki düşüş, ulusal sözleşmelerin sona ererek sektörel düzeyde yapılan anlaşmaların uzatılmasına ilişkin kural ve politikalarındaki değişmelerden kaynaklanmaktadır. Yunanistan'da 2010 yılında sona eren merkezi pazarlık (özellikle maaş pazarlığı) sonrasında işletme düzeyinde pazarlığın hüküm sürdüğu görölmektedir. 2010 yılından bu yana imzalanan anlaşmalar ise semboliktir.

Sonuç

Kriz zamanlarına ilişkin ilk düzenlemelerin uluslararası düzeyde öncelikli olarak küresel finansal sistemi dengelemeye yönelik planlara odaklandığı görölmektedir. Çalışma ilişkilerinde ise serbest pazar ekonomisinin hakimiyeti ile emek piyasasında görmekteyiz. Emek piyasasının düzenlenmesinde önemli bir unsur olan toplu pazarlık düzenlemeleri krizin başlangıcından itibaren önem arz etmektedir. Kriz zamanlarında âdem-i merkeziyete yönelik eğilimlerin artması özellikle dışarıdan gelen yardımlar ile birlikte yükselmiştir. Avrupa Birliği'nde krizin çalışma ilişkilerine ilişkin etkisi ile ilgili tek bir bakış açısı oluşturulamamaktadır. Kimi ölkeler krizden derinden etkilenmiş ve yoğun işsizlik ile karşı karşıya kalmıştır. Diğer yandan kimi ölkelerde krizin etkisi alınan ulusal önlemler ile neredeyse yok sayılacak seviyededir.

2008 krizinde Amerika'nın krize verdiği hızlı tepki Avrupa'da hemen gerçekleşmemiş ve krize karşı önlem almada, hepsi olmasa da çoğu Avrupa ülkesi hantal kalmıştır. Bu makale krize AB'nin politikaları dâhilinde cevap arayan Yunanistan ile sosyal ortakların krize verdikleri yanıtlar ile alınan ortak karar ve uzlaşma ile hareket eden Almanya arasında toplu pazarlık yapılarındaki farklılıkları göstermekte olup AB'de krize ortak bir tepkinin oluşturulmadığı görölmektedir. Toplu pazarlık yapısının daha geçirgen ve katmanlı hale gelmesi ile birlikte ölkelerin toplu sözleşmeden ya tamamen vazgeçilmesi ya da kriz ile birlikte tanınan özel haklar ile sözleşme üzerinde değişikliklerin yapılabilmesi kolaylaştırılmıştır. Özellikle şirket düzeyinde gerçekleştirilen anlaşmaların uzatılması 2008 krizinden sonra gittikçe zorlaşmıştır. Ulusal sistemler giderek daha kırılğan bir toplu pazarlık sistemi oluşturarak dinamik olarak da istikrarsız hale gelmiştir.

Kaynakça

- Ales, E. (2009). Transnational collective bargaining in Europe: The case for legislative action at EU level. *International Labour Review*, 148(1-2), 149-162.
- Beken, H.G. (2016). Kemer sıkma politikaları: Krizden çıkış stratejisi mi?”, *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, I (1), 87-122
- Brandl, B. ve Traxler, F. (2011). Labour relations, economic governance and the crisis: Turning the tide again?. *Labour History*, 52(1), 1-22
- Brandl, B. ve Benchter, B. (2018). *The hybridization of national collective bargaining systems: The impact of the economic crisis on the transformation of collective bargaining in the European Union*. Durham University Business School, UK
- Broughton, A. ve Welz, C. (2013). *Impact of the crisis on industrial relations. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*. Publications Office of the European Union, Luxembourg, www.eurofound.europa.eu
- Clauwaert, S. ve Schömann, I. (2012). *The crisis and national labour law reforms: A mapping exercise*. ETUI Working Paper
- Chan, M. (2008). *Impact on the global financial and economic crisis on health*. Statement by WHO Director-General Dr Margaret Chan. Geneva: WHO. 19.07.2019 tarihinde <https://www.who.int/mediacentre/news/statements/2008/s12/en/> adresinden erişilmiştir.
- Demir, M. (2018). *Çok düzeyli toplu pazarlık ve Türkiye’de uygulanabilirliği*. Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi, 1. Basım.
- Economakis, G., Frunzaru, V. ve Zisimopoulos, I. (2016). The economic crisis and industrial relations: Greece and Romania in comparison. *Journal of Economics and Business*, XIX(1), 51-77.
- European Commission. (2013). *Industrial relations in Europe Report 2012*. Brussels: European Commission
- Eğilmez, M. (2013). Küresel krizin neresindeyiz, kendime yazılar, 08.04.2019 tarihinde <http://www.mahfiegilmez.com/2013/04/kuresel-krizin-neresindeyiz.html> adresinden erişilmiştir.
- Fulton, L. (2015). *Trade Unions*, ETUI, 20.05.2019 tarihinde <https://www.worker-participation.eu/National-Industrial-Relations/Countries/Germany/Trade-Unions> adresinden erişilmiştir.
- Georgiadou, P.W. (2018). *Working life in Greece*. Yunanistan Genel Çalışma Konfederasyonu Çalışma Enstitüsü (INEGSEE), Eurofound, 20.05.2019 tarihinde <https://www.eurofound.europa.eu/country/greece-#collective-bargaining> adresinden erişilmiştir.
- Gennard, J. (2009). Development of Transnational Collective Bargaining in Europe. *Employee Relations*, 31(4), 341-346
- Glassner, V. ve Keune, M. (2010). *Negotiating the crisis? Collective bargaining in Europe during the economic downturn*. Geneva: Industrial and Employment Relations Department International Labour Office, Working Paper No:10
- Görmüş, A. (2012). Türkiye’de toplu pazarlık düzeyleri ve yeni gelişmeler. *Balkan Journal of Social Sciences*, 1(2), 1-11.

- Hyman, R. (1999). National industrial relations systems and transnational challenges: An essay in review. *European Journal of Industrial Relations*, 5(1), 89-110
- ILO (2009). *The financial and economic crisis: A decent work response*. Geneva: ILO
- ILO (2009b). *Global employment trends 2009*. Geneva: ILO.
- ILO (2015). 06.06.2019 tarihinde https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_415612/lang-en/index.htm adresinden erişilmiştir.
- ILO (2013). Collective Bargaining Essential to Overcome Global Income Inequalities (11.06.2019)
- Kennedy, G. (2016). Embedding neoliberalism in Greece: the transformation of collective bargaining and labour market policy in Greece during the Eurozone crisis. *Studies in Political Economy*, 97(3), 253-269
- Kızıldere, C. ve Büberkökü, Ö. (2017). Yunanistan borç krizi üzerine bir değerlendirme. *Akademik sosyal Araştırma Dergisi*, 5(40), 123-133
- Kotz, D. M. (2015). *The rise and fall of neoliberal capitalism*. Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, ISBN 978-0-674-72565-2
- Keune, M. (2010). *Derogation clauses on wages in sectoral collective agreements in seven European countries*. Dublin: Eurofound.
- Lehndorff, S. (2011). Before the crisis, in the crisis, and beyond: The upheaval of collective bargaining in Germany. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 17(3), 341-354
- Molina, O. (2014). Self-regulation and the state of industrial relations in Southern Europe: Back to the future? *European Journal of Industrial Relations*, 20(1), 21-36
- Öksüzömer, G. (2000). Endüstri ilişkilerinde değişimin yeni boyutları. *Sosyal siyaset Konferansları Dergisi*, 43-44, 31-47.
- Panitch, L. ve Konings, M. (2009). *American empire and the political economy of global finance*, Palgrave Macmillan, 1 st. Edition
- Ruyssveldt, J. V. (1995). *Growing Cross-national diversity or diversity tout court? An introduction to comparative employment relations. Comparative Industrial and Employment Relations*. Sage: London, 1-15
- Schulten, T. ve Bispinck, R. (2018). *Varieties of decentralisation in German collective bargaining, multi-employer bargaining under pressure decentralisation trends in five european countries*, Edited by Leonardi, S., Pederisini, R., ETUI
- Starke, P., Kaasch, A. ve Hooren, F. (2013). *The welfare state as crisis manager explaining the diversity of policy responses to economic crisis*. Palgrave Macmillan
- Stamati, A. (2013). *Greece: Impact of the crisis on industrial relations*, Eurofound, 11.06.2019 tarihinde <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2013/greece-impact-of-the-crisis-on-industrial-relations> adresinden erişilmiştir.

- Quinlan, J.P. (2011). "The begining of the end", *The last economic superpower the retreat of globalization, the end of American dominance, and what we can about it*. The MacGraw-Hill Companies
- Van Gyes, G. ve Schulten, T. (2015). *Wage bargaining under the new european economic governance: Alternative strategies for inclusive growth*. Brussels: ETUI.
- Visser, J. (2016). *Trade unions from a comparative perspective, comparative industrial and employment relations*. London:Sage Pub.,s37-67
- Visser, J. (2016a). What happened to collective bargaining during the great recession? *IZA Journal of Labor Policy*, 5(9), 2-35.
- Vogel, S. (2013). Germany: Impact of The Crisis On Industrial Relations, Eurofound, 11.06.2019 tarihinde <https://www.eurofound.euro-pa.eu/publications/report/2013/germany-impact-of-the-crisis-on-industrial-relations> adresinden erişilmiştir.
- Avrupa Endüstriyel İlişkiler Raporu (2010). 10.05.2019 tarihinde http://www.tepav.org.tr/upload/mce/genel/2012/2010_avrupa_endustriyel_iliskiler_raporu.pdf adresinden erişilmiştir.

YUNANİSTAN BORÇ KRİZİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİNE ETKİSİ

Ersan Bocutođlu¹

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5064-7254

Öz

2007 yılında ABD’de ortaya çıkan finansal kriz, kısa sürede 2008 Küresel Finansal Krizi haline dönüştü. Avro bölgesine ulaşan kriz, ekonomik durgunluğa ve borç krizine yol açtı. Avrupa ülkeleri krizden farklı şekillerde etkilendiler. Krizden minimum derecede etkilenen Almanya’nın yanında krizden ağır şekilde etkilenen Yunanistan da yer almaktaydı. Yunanistan borç krizinin üstesinden gelmek üzere Avrupa Komisyonu (EC), Avrupa Merkez Bankası (AMB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)’den oluşan Troyka ile anlaştı ve Troykanın dayattığı kemer sıkma politikasını uyguladı. Bu politika, Yunanistan endüstri ilişkileri sisteminde emsali görülmemiş değişikliklere yol açtı ve işçilerin endüstri ilişkileri sisteminin karar mekanizmasından tamamen tasfiyesi ile sonuçlandı. Yunan politikacıların krize karşı vaktinde tedbirler almamaları, borç krizinin doğurduğu yükün önemli bir kısmının Yunan işçi sınıfı üzerinde kalmasına yol açtı. Troykanın bütün bu destekler karşılığında Yunanistan’ın, içinde işçi temsilcilerinin yer almadığı bir endüstri ilişkileri sistemini kabul etmesi, ekonominin rekabet gücünün sadece işçilerin sistemden dışlanması yoluyla sağlanması göstermektedir ki bütün iktisadi krizlerin çözümünün, günün sonunda, işçinin omuzunda kalması bir evrensel liberal iktisat yasası haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: 2008 Küresel Finansal Kriz, Avrupa Borç Krizi, Troyka, Yunanistan Endüstri İlişkileri Sistemi

Atıf için:

Bocutoğlu, B. (2019). Yunanistan borç krizi ve endüstri ilişkileri sistemine etkisi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8, (22), 294-308.

---

¹ Prof. Dr. Ekonomi ve Finans Bölümü, İİBF; Avrasya Üniversitesi, Trabzon./Türkiye

E-posta: ebocutoğlu@avrasya.edu.tr

GREECE SOVEREIGN DEBT CRISIS AND ITS IMPACT ON INDUSTRIAL RELATION SYSTEM

ABSTRACT

The financial crisis emerged in the USA in 2007 turned rapidly into 2008 Global Financial Crisis. When it reached at Eurozone countries, it triggered economic recession and consequently sovereign debt crisis. European countries were affected differently from the global crisis. While Germany was affected minimally from the crisis, Greece was affected severely from the crisis in Eurozone and Greece maximally stood side by side in Eurozone. To overcome its debt crisis, Greece came to an agreement with Troika, consisting of European Commission, European Central Bank and International Monetary Fund, on the austerity measures imposed by the Troika and put such measures into effect. Austerity measures had created an unprecedented change on Greek industrial relation system and ended with the elimination of Greek working class from the decision-making mechanism of industrial relation system. The burden created by the crisis stayed on the shoulders of Greek working class because of that Greek politicians failed to take timely measures against the crisis. In return of full financial support of Troika, Greece's approval of an industrial relation system in which there is no active worker representation and ensuring competitive power of economy by excluding trade unions out of industrial relations system indicate that it is a universal liberal economics law that solution to all financial crisis remains on the shoulders of working class at the end of the day.

Keywords: 2008 Global Financial Crisis, European Sovereign Debt Crisis, Troika, Greek Industrial Relation System

Giriş

2008 Küresel Finansal Krizinin Avrupa'ya yansımāsından olumsuz etkilenen AB siyasi ve iktisadi sistemi, krizin etkilerini tamamen bertaraf edemeden Çin ve Hindistan gibi emek ve üretim maliyeti düşük ülkelerin rekabetiyle karşılaştı. Söz konusu rekabetin baskısı çeşitli Avrupa endüstrilerine tedrici olarak yayıldı, iktisadi ve finansal kriz Avro Bölgesinde egemen devlet borcu (sovereign state debt) krizine dönüştü. Bu durum mteşebbislik ve endüstri ilişkileri sisteminde beklenmeyen tahribata yol açtı.

Egemen devlet borcu, merkezi hükümetin borcu olup milli hükümet tarafından ülkenin büyüme ve kalkınmasını finanse etmek amacıyla, yabancı para cinsinden çıkarılan borç senetleri ile yapılan borçlanmadır. Borç senedini çıkarılan hükümetin istikrarı (borcunu geri ödemedeki güvenilirliği), ülkenin kredi derecelendirme kuruluşları tarafından belirlenen kredi derecesi ile tespit edilir. Ülkenin sahip olduğu kredi derecesi, söz konusu ülke borç senetlerine yatırım yapacak yatırımcıların borç verme riskini ölçmelerine ve bu senetlere yapacakları yatırımları değerlendirmelerine imkân verir. Egemen devlet borcuna hükümet borcu, kamu borcu ve milli borç adı da verilir (Chen, 2019). Bu makalede egemen devlet borcu, kısaca borç olarak zikredilecektir.

Yukarıda zikredilen süreci en ağır şekilde yaşayan Yunanistan, borç krizi nedeniyle, Avrupa Komisyonu (EC), Avrupa Merkez Bankası (AMB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'den oluşan ve kısaca Troyka olarak nitelenen kredi mekanizmasına başvurmak zorunda kaldı. Troyka, borç krizini ortadan kaldırmak amacıyla, Yunanistan'ın mali ve yapısal değişim programını yöneten ve bu bağlamda kamu finansmanı ve vergi idaresi, emek, emeklilik ve sosyal güvenlik meselelerinde radikal reformlar uygulayan bir yapıdır. Troykanın radikal reformları, Yunanistan endüstri ilişkileri sisteminin paydaşlarını, yani emek ve sermayeyi derinden etkiledi.

Bu makalenin amacı herhangi bir akademik derece elde etmeye yönelik olmayıp, 2008 Küresel Finansal Krizinin Avro bölgesinde ve bilhassa Yunanistan'da yol açtığı yıkımı, borç krizini ve bu krizin endüstri ilişkileri sistemine yaptığı tahribatı, Türk endüstri ilişkileri sisteminin birincil paydaşı olan işçi sendikaları ile paylaşmaktır. Makalede ilk olarak 2008 Küresel Finansal Krizinin sebepleri açıklanmakta, ikinci olarak Avrupa borç krizi ana hatları ile gözden geçirilmekte, üçüncü olarak Yunanistan borç krizi ve sebepleri üzerinde durulmakta, borç krizinin Yunanistan endüstri ilişkileri sistemine etkileri gözden geçirilmekte ve nihayet ulaşılan bulgular sonuç bölümünde verilmektedir.

2008 Küresel Finansal Krizi'nin Sebepleri

Burada 2008 Küresel Finansal Krizinin sebepleri konusundaki bazı görüşler özetlenecek ve krizin ortaya çıkış mekanizması gösterilmeye çalışılacaktır

(Bocutoğlu, 2014). 2008 Küresel Finansal Krizinin nedenleri R. Kuttner'e göre; konut kredilerinin spekülasyona dönüştürülmesine izin verilmesi, Moody's ve Standard and Poor's gibi regüle edilmemiş bazı kredi derecelendirme kuruluşlarının bono derecelendirmesi yapmasına izin verilmesi, eşik altı kredilerin denetlenmesinde zaaf gösterilmesi, aşırı kaldıraçın sınırlandırılmaması, çıkar çatışmalarını gözetim altında tutulamaması, hedge fonları ve girişim sermayesinin regülasyonunda başarısız olunması ve Glass-Steagall Yasası'nın yürürlükten kaldırılmasıdır (Kuttner, 2013, s.1-4).

N. Roubini ve S. Mihm'e göre; finansal yenilikler ve menkulkiymetleştirme, kredi derecelendirme kuruluşları, ahlaki tehlike, de-regülasyon, Glass-Steagall Yasasının yürürlükten kaldırılması ve gölge bankacılık sistemi, küresel finansman ve kaldıraç (Roubini ve Mihm, 2010, s.69-94), ABD Kongresi Finansal Krizi Araştırma Komisyonu'nda Komisyon Başkanı P. Angelides ile B. Born, B. Georgiou, H.H. Murren, B. Graham ve J. W. Thompson'a göre; finansal regülasyonlar ve rehberlikteki yaygın başarısızlıklar, sistemik önem taşıyan çoğu finansal kurumdaki anonim şirket idaresi ve risk yönetiminin başarısızlığı, aşırı borçlanma, riskli yatırımlar ve yetersiz şeffaflık, hükümetin krize hazırlıksız yakalanması ve krize karşı geliştirdiği tutarsız tedbirlerin finansal piyasalarda hüküm süren belirsizliği ve paniği arttırması, finansal piyasalardaki hesap verilebilirlik ve ahlak ilkelerinde sistemik çöküş, konut kredisi standartlarının ve kredi geri ödeme kanallarının çökmesi, tezgahüstü türev ürünler ve kredi derecelendirme kuruluşlarının başarısızlıklarıdır (The National Commission, 2011, s. xv-xxviii).

Komisyon Başkan Yardımcısı B. Thomas ile K. Hennessey, D. Holtz-Eakin ve P.J. Wallison'a göre; kredi balonu, konut balonu, geleneksel olmayan konut kredileri, kredi derecelendirme kuruluşları ve menkulkiymetleştirme, ölçüsüz risk alan finansal kurumlar, kaldıraç ve likidite riski, krizin diğer sektörlerle yayılma riski, genel şok, finansal şok ve panik ile iktisadi krize yol açan finansal krizdir (The National Commission, 2011, s.417-419).

Yukarıda sıralanan konut kredilerinin spekülasyona dönüştürülmesine izin verilmesi, Moody's ve Standard and Poor's gibi regülasyona tabi olmayan bazı kredi derecelendirme kuruluşlarının bono derecelendirmesi yapmasına izin verilmesi, eşik altı kredilerin denetlenmesinde zaaf gösterilmesi, aşırı kaldıraç sınırlamada başarısızlık, çıkar çatışmalarını gözetim altında tutmada başarısızlık, hedge fonları ve girişim sermayesinin regülasyonunda başarısızlık ve Glass-Steagall Yasası'nın yürürlükten kaldırılması, gölge bankacılık sistemi, finansal regülasyonlar ve rehberlikteki yaygın başarısızlıklar, sistemik önem taşıyan çoğu finansal kurumdaki anonim şirket idaresi ve risk yönetiminin başarısızlığı, konut kredisi standartlarının çökmesi gibi nedenlerin 'finansal piyasaların de-regülasyonu (ve regülatörlerin görevlerini yerine getirmemeleri)' başlığı altında toplanması şartı ile 2007 Küresel Finansal Krizinin ortaya çıkış mekanizması şöyle kurgulanabilir: ABD'deki de-regülasyona uğramış ve ahlaki tehlikeye batmış finansal piyasalarda, kredi ge-

nişlemesi ve aşırı kaldıraç kullanımı küresel finansman ile birleşerek, finansal yenilikler (finansal türev ürünler) aracılığı ile fiyat balonlarına yol açmıştır. Krizin yönü finansal piyasalardan reel sektöre doğru olup, Soros'un ifadesiyle kriz, dışsal şoklar tarafından değil, bilhassa finansal piyasaların içindeki dinamikler tarafından yaratılmıştır (Bakınız, Soros, 2014). Zayıf şirketlere yüksek kredi dereceleri veren kredi derecelendirme kuruluşları ile olup bitenleri halktan gizleyen medya da krizden sorumludur.

Finansal piyasaların küreselleşmesi ise krizin küresel ölçeğe aktarılmasına yol açmıştır. Nitekim 2008 Küresel Finansal Krizinin, Avro bölgesi ekonomilerini olumsuz yönde etkileyerek, Avrupa borç krizine yol açtığı görülmektedir.

Avrupa Borç Krizi

Avrupa borç krizini Kenny'nin makalesinden özetlemek mümkündür (Kenny,2019). Avrupa borç krizi ile son on yıllarda biriken kamu borcunu ödemek için Avrupa'nın yaptığı mücadele kastedilmektedir. Avro bölgesinin beş ülkesi, Yunanistan, Portekiz, İrlanda, İtalya ve İspanya çıkardıkları borç senetlerini ödeyecek büyüklükte üretim yapmakta zorlanmıştır. 2010 ve 2011'deki krizlerde bu beş ülke ödeme gücünü tehlikesi ile yüz yüze kalacak ilk ülkeler arasında görünmekte birlikte, krizin tüm dünyayı kapsayacak bir tehdit taşıdığı görülmektedir. İngiliz Merkez Bankasına göre söz konusu kriz 1930'lardan beri görülen en büyük krizdir.

Küresel ekonomi 2008 Küresel Finansal Krizinden bu yana düşük bir büyüme göstermiştir. Bu durum Avrupa ekonomilerine ve dünyadaki diğer ülkelere sürdürülemez maliye politikaları dayatmıştır. Yunanistan yıllardır büyük çabalar göstermekte fakat mali reformları gerçekleştirmekte başarısız olmaktadır. Düşük büyüme vergi gelirlerini azaltmakta ve sürdürülemez bütçe açıklarına yol açmaktadır. Gerçekten de Yunanistan'ın borçları, ülkenin bütün üretimini aşacak bir büyüklüğe ulaşmıştır. Ülkenin bu problemi gizlemesine artık imkân kalmamıştır. Borç verenlerin Yunan borç senetlerinden daha fazla getiri talep etmeleri ülkenin borç yükünü arttırmış, Avrupa Birliği ve Avrupa Merkez Bankası (AMB) tarafından kurtarılmaları bir gereklilik haline gelmiştir. Piyasalar, durumları Yunanistan'a benzeyen ülkeleri de dik-kate alarak, ağır borç yükü altındaki ülkelerdeki borç senedi faizlerini yükseltmiştir. Borç senetleri faizlerinin yükselme nedeni son derece basittir. Yatırımcılar, bir ülke borç senetlerine (bonolarına) yatırım yapmayı riskli görürlerse, bu riski kapatacak büyüklükte bir getiri artışı talep ederler. Bu düşünce tarzı kendi kendini besleyen bir kısır döngüye yol açar. Yatırımcının yüksek getiri talebi, krizdeki ülkenin borçlanma maliyetlerini yükseltir. Bu durum borç alan ülkede mali gerilime yol açar ve tekrar borç verenlerin getiri taleplerini yükseltir. Yatırımcı güveninin genel kaybı tipik olarak yatırım

araçlarının hızla elden çıkarılmasına, satılmasına, yol açar ki bu durum sadece ilgili ülkeyi değil, finansı zayıf olan diğer ülkeleri de etkiler. Bu duruma yayılma (contagion) denmektedir.

Kriz karşısında AB harekete geçti, ancak harekette bütün üye ülkelerin onayının alınması gerektiğinden gecikme yaşandı. Eylemin ilk adımı, Avrupa'nın problemlili olan bütün ekonomilerini kurtarmaktı. 2010 yılı Baharında AB ve IMF Yunanistan'a 163 milyar dolar destek vermesine rağmen, Yunanistan 2011 yılının ortalarında ikinci bir kurtarımla başvurusu yaptı ve 157 milyar dolar daha aldı. 2012 Mart ayında, Yunanistan ve kreditorleri bir sonraki kurtarma talebine altlık oluşturacak bir yeniden borç yapılandırması için anlaştılar. İrlanda ve Portekiz de benzer şekilde 2010 ve 2011'de kurtarma desteği aldı. Avro bölgesi devletleri, finansal sıkıntı içinde bulunan üyelerine cankurtaran desteği vermek üzere Avrupa Finansal İstikrar Desteği adlı bir mekanizma oluşturdu.

Olaylara karışan AMB, 2011 yılı Ağustos ayında, gerektiğinde hükümet bonolarını satın alacağını ve bu yolla İtalya ve İspanya gibi ülkelerin altından kalkamayacağı borç faizi artışlarının önleneyeğini açıkladı. 2011 Aralık ayında AMB, bölge ülkelerinin sorunlu bankalarına, Uzun Dönemli Yeniden Finans Operasyonu adı altında, aşırı düşük faizli 639 milyar dolar kredi verdi ve 2012 yılında tekrar kredi açtı. Çok sayıda finansal kurumun, 2012 yılında ödenmesi gereken, kredi borcu vardı, bu nedenle aldıkları kredileri, kendi müşterilerine kredi vermek yerine rezervlerinde tuttular. Müşterilere verilen kredilerin düşüklüğü, ekonomik büyümeyi yavaşlattı ve krizi derinleştirdi. Sonuç olarak AMB, bu potansiyel meselede ön almak üzere, bankaların bilançolarını güçlendirme yollarını aradı. Avrupa politika yapımcılarının eylemleri finansal piyasaların istikrarında kısa dönemde faydalı oldu ise de, alınan tedbir doğru çözümün ileriye doğru ertelenmesi olarak algılandığı için eleştiriye uğradı. İlave olarak bir başka büyük sorun ortaya çıktı. Yunanistan gibi küçük ülkelerin AMB tarafından kurtarılması problem yaratmazken, İtalya ve İspanya gibi ülkelerin kurtarılması ciddi bir mesele haline geldi. Bu ülkelerin bozuk finansal durumu finansal piyasalarda 2010, 2011 ve 2012 yıllarının temel sorunu olarak kaldı.

2012 yılında, kriz tepe noktasına ulaştı ve AMB, Avro bölgesini bir arada tutmak için ne yapılması gerekirse yapılacağını açıkladı. Açıklama, sorunlu Avrupa ülkelerinin bono fiyatlarının yükselmesine ve faiz oranlarının düşmesine yol açtı. AMB'nin açıklaması problemi çözmedi ama Avro bölgesinin küçük ülkelerinin bonolarını satın alan yatırımcıları rahatlattı. Bugün Avrupa borçlarının faizi çok düşük seviyelere inmiş bulunmaktadır. 2010-2012 yıllarının yüksek getirileri, yatırımcıları İspanya ve İtalya gibi ülkelere çekti ve bono fiyatlarının yükselmesine ve bono faizlerinin düşmesine yol açtı. Bu durum bölge ülkelerinin bono piyasalarına yatırım yapan yatırımcılara risk almada daha büyük rahatlatma getirmekle birlikte kriz, çok düşük iktisadi büyüme ve Avrupa'nın deflasyona (negatif enflasyona) düşme riski ile hala varlığını sürdürmektedir. AMB duruma faiz oranlarını düşürerek karşılık verdi

ve tıpkı ABD’de olduğu gibi bir finansal rahatlatma (financial easing) operasyonunun başlatılacağı algısına yol açtı.

2011 yılının ikinci yarısında pozisyonlarını küçülmüş olsalar da Avrupa bankaları bölgenin kamu borçlarını elinde tutan en büyük finansal kurumlar haline geldiği için, belirli büyüklükte bir varlığı, ellerinde bulundurdukları borç stokunun belirli bir oranı olarak bilançolarında tutmak zorundaydılar. Eğer bir ülke borcunu ödeyemezse, ülke bonolarının değeri düşer. Bankaların bilançolarında yer alan varlıkların adedinde keskin azalmalar meydana gelir ve banka muhtemelen iflas eder.

Küresel finansal sistemdeki artan bağlantılar nedeniyle, banka başarısızlığı boşlukta durmaz, yıkıcı bir yayılma veya domino etkisi ile bütün finansal sisteme sirayet eder. Bunun en güzel örneği ABD finansal sisteminde görülmektedir. Küçük finansal kurumların birbiri ardına çökmesi, netice olarak Lehman Brothers’ın iflasına, diğerlerinin hükümetçe kurtarılmasına veya zorla ele geçirilmesine yol açmıştır. Avrupa hükümetleri, kendi finansal sorunları ile boğuşmaya başladığından beri, ABD ile karşılaştırıldığında, hükümetlerin krizle mücadelede pek dar bir manevra alanına sahip oldukları görülmektedir. Krizin yayılma ihtimali, Avrupa borç krizini 2010-2012 döneminde küresel finansal piyasaların merkezine oturttu. 2008-2009 piyasa karmaşasının yarattığı hatıralar taze iken, Avrupa dışındaki kötü haberlere karşı yatırımcının tepkisi yumuşak idi: “Riskli olanı sat, finansal bakımdan en sağlam ülkelerin hükümet bonolarını al”. Kriz tepedeyken Avrupa bankaları ve Avrupa pazarları çok kötü bir performans gösterdi. Etkilenen ülkelerin bono piyasaları da, yükselen faizler bono fiyatlarının düşmesi anlamına geldiğinden, kötü bir performans gösterdiler. Aynı zamanda ABD Hazine Bonolarının faizleri de yatırımcının kendini güvene alma güdüsü nedeniyle tarihi olarak dibe vurdu. AMB’nin Avro bölgesini korumaya alacağı açıklaması, dünya ölçeğinde piyasaları coşturdu. Ancak bu coşkunun devamı için Avro bölgesinde sürdürülebilir bir büyüme gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Krizin siyasi sonuçları çok büyüktü. Etkilenen ülkelerde, gelirler ile harcamalar arasındaki farkı azaltmak amacıyla uygulanacak olan kemer sıkma politikalarına yönelim, Yunanistan ve İspanya’da halkın protestoları ve İtalya ve Portekiz’de iktidardaki partilerin seçimleri kaybetmeleri ile sonuçlandı. Ulusal düzeyde kriz, finansal bakımdan Almanya gibi sağlam ülkeler ile Yunanistan gibi zayıf ülkeler arasında gerilime yol açtı. Almanya, Yunanistan ve krizden etkilenen diğer ülkeleri, mali yardım alabilmeleri için bütçelerinde reform yapmaya zorladı, bu durum gerilimi AB içinde daha da yükseltti. Uzun tartışmalardan sonra, Yunanistan netice olarak harcamaları kısma ve vergileri yükseltme konusunda kreditorleri ile anlaştı. Bununla birlikte, yükün önemli kısmı omuzlarına bindiği için Almanya’nın, krize çözüm konusunda gönülsüz davrandığını belirtmek gerekir.

Gerilim, bir veya birkaç ülkenin Avro (ortak para birimi) bölgesinden ayrılma ihtimalini doğurdu. Avrodan ayrılmak ülkelere kendi bağımsız para politikalarını izleme ve AB’nin ortak politikasının dışına çıkma imkânı veriyor

idiyse de, küresel ekonomi ve finansal piyasalar bakımından emsali görülmemiş negatif sonuçlar doğurabilirdi. Almanya'nın bölgenin küçük ülkelerine dayattığı, vergilerin arttırılması ve harcamaların kısılması tabanlı kemer sıkma politikası, kamu harcamalarının kısılmasının düşük büyümeye yol açması anlamına geldiğinden, problematik bir öneri olarak algılandı. Bu durumda yüksek borçlu ülkelerin içinde buldukları çukurdan çıkmaları çok zor olacaktı. Kamu harcamalarının kısılması büyük ölçekli halk protestolarına yol açtı ve politika yapımcılarının krizi çözmek üzere gerekli bütün adımları atmalarını daha da güçleştirdi. Bölge 2012'de, alınan bu politika önlemleri ve işadamları ve yatırımcıların genel güven kaybı nedeniyle, durgunluğa girdi.

Finansal piyasaları arasındaki sıkı örgülü bağ, Yunanistan'daki veya daha küçük Avrupa ülkelerinden birindeki krizin bütün sistemin krizi haline dönüşmesine yol açmaktadır. Avrupa borç krizi sadece Avrupa'nın finansal piyasalarını değil fakat aynı zamanda ABD hükümet bütçesini de etkilemektedir. IMF sermayesinin %40'ı ABD'den gelmektedir. Bu nedenle IMF çok sayıda kurtarma faaliyetini üstlendiğinde, yük ABD vergi ödeyenlerinin üstünde kalmakta, ABD'nin borç yükü giderek artmaktadır. Bunun anlamı Yunanistan ve Avrupa'nın mali bakımdan zayıf ülkelerinin durumu, ABD politika yapımcıları için potansiyel bir uyarı işlevi görmektedir.

Yunanistan Borç Krizi ve Sebepleri

Yunanistan borç krizi ve sebepleri bu hususta hazırlanmış bir doktora tezi üzerinden açık bir şekilde izlenebilir (Etmektzoglou,2013, s.21-43). Avro bölgesinin bazı üye ülkeleri, miktar olarak yüksek ve sürdürülemez boyutta kamu borç seviyelerine sahip oldukları için, Avro bölgesindeki mevcut sosyoekonomik durum, ciddi bir borç krizi ile nitelenmektedir. Avro bölgesinde makul sayılan kamu borcu oranı, ilgili ülkenin GSYİH'sının %3'üdür. Avro bölgesi 2010 yılından beri borç krizi ile yüz yüze olup, Yunanistan, İrlanda ve Portekiz bu limiti aşmıştır. 2010 yılında Yunanistan kamu borcunun GSYİH'sına oranı %146 olup Avro bölgesinin yürürlükteki mevzuatını ihlal etmektedir. Yunanistan, İrlanda ve Portekiz krizi aşmak için Troykaya başvurmuş olup kriz İspanya ve İtalya'ya yayılmıştır.

Yunanistan, bölgedeki en yüksek kamu borcu ve bütçe açığına sahip ülke olması hasebiyle, Avro bölgesi borç krizinin tam merkezinde yer almaktadır. Maruz kaldığı baskıları hafifletmek için mali yardım almak üzere diğer Avro bölgesi ülkelere ve IMF'ye başvurmuştur. 2010 yılından itibaren IMF, AB, Avrupa Merkez Bankası (AMB) ve Yunan hükümeti, krize karşı önemli tedbirler aldılar. 2011 yılında Avrupa liderleri toplantısında, Yunan bonolarını elinde bulunduranlar, kısa dönemde Yunanistan'ın durumunun iyileşmesine katkı yapmak üzere yatırımlarındaki bazı kayıpları kabul ettiklerini açıkladılar. Avrupa Komisyonuna göre, emek piyasalarının zayıflaması, giderek artan belirsizlik ortamında borç krizinin yol açtığı kötüleşen iktisadi faaliyetlerin

sonucudur. Borç krizi Avro bölgesi ülkelerine yayılmış, 2011 yılının ikinci yarısından itibaren belirsizlik ekonominin bütününe hâkim olmuş; yatırım ve tüketim kararlarını olumsuz yönde etkileyerek parasal birlikte başından beri emek piyasasında en yüksek işsizlik oranının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 1980'li yılların ilk yarısından bu yana tedricen gelişen Yunanistan borç krizi, taşıdığı ciddiyet itibariyle; parasal birlik, AB entegrasyonu projesi, kamu finansmanı ve kamu finansmanının sürdürülebilirliği sorunlarını gündeme taşımıştır. Özel olarak Yunanistan ve genel olarak AB, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde, endüstri ilişkileri alanındaki en büyük gerilemeyi yaşamaktadır.

AB bir taraftan da Çin ve Hindistan gibi ülkelerin rekabetinden kaynaklanan bir uluslararası krizin etkisi altındadır. Söz konusu rekabeti göğüslemek amacıyla, AB, endüstri ilişkileri sistemini ileri seviyede deregüle etmeyi, bu yolla emek maliyetlerini düşürmeyi ve rekabet gücünü arttırmayı düşünmektedir. Bu bağlamda ücret politikası ve toplu pazarlık sisteminin bağımsızlığını sınırlandırma ve emek faktörünün gücünü kırma politikaları gündeme gelmiştir. Portekiz, İrlanda, Yunanistan ve İspanya gibi Avro bölgesinin çevre ülkelerinde (bu ülkelere kısaca PIGS denilmektedir) çok güçlü bir şekilde hissedilmek üzere, kriz etkilerini bütün Avro bölgesine yaymıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki, son yıllarda üretimin küresel ölçekte batıdan doğuya kayması, tedrici olarak Avrupa sanayisini kaçınılmaz olarak krize sokmuş, kriz süratle borç krizine dönüşmüş ve Avro bölgesi endüstri ilişkileri sistemi üzerinde yıkıcı tesirler doğurmuştur.

Yunanistan borç krizinin çeşitli sebepleri vardır. İlk sebep, 2000'li yıllarda ucuz sermayeye kolay ulaşım imkânlarına sahip olan Yunanistan'ın, 2002'de Avrupa para birimine (Avroya) geçince, sağladığı ucuz finansmanı ekonominin rekabet gücünü arttırıcı sektörlere yatırmada kullanamamasıdır. Bu arada, AB bünyesinde üye ülkelerin kamu borçlarına sınırlandırma getiren kuralların işletilmediği hususunun da altı çizilmelidir. Yunanistan'ın AB standartları üzerinde kamu borçlanmasına gittiği açıkça görüldüğü halde, AB otoriteleri durumu toleransla karşılamıştır. 2008 Küresel Finansal Krizi, Yunan kamu maliyesini baskı altına aldı ve arka arkaya açıklanan ürkütücü kamu borcu istatistikleri Yunanistan'ın borçlanma maliyetlerini arttırdı. 2010 yılı başlarına kadar, Yunanistan iflas riski ile karşı karşıya kaldı. Bunun üzerine devreye giren AB, AMB ve IMF (Troyka), radikal iktisadi reformlar ve radikal endüstri ilişkileri düzenlemeleri karşılığında, bir mali yardım paketi hazırlanması hususunda Yunan Hükümeti ile anlaştı. Bu birinci gurup tedbirler Yunanistan'ın iflasını geçici olarak önledi, ancak ekonomi ciddi şekilde daraldı ve ülke tekrar iflasa yöneldi. (Bu makalenin yazarı 2010 yılında Yunanistan'da bulunduğu sırada, daralmanın etkilerini bizzat müşahade etme imkânı bulmuştur.) Avrupa liderleri 2011 yılında uygulanmak üzere, ikinci bir ekonomik yardım paketi açıkladı. İkinci anlaşma, Yunan bonolarının değerini düşürdü, finansal yardım karşılığında daha fazla kemer sıkma tedbirleri getirdi. Yunan halkı bu kemer sıkma politikasını onaylamadı. Çünkü bu

politika ile işsizlik 2008'de %7'den 2013'te %27.6'ya yükseldi, genç nüfus işsizliği %50'ye ulaştı.

İkinci sebep, Yunanistan borç krizi sadece sorumsuz ekonomi yönetiminden değil fakat aynı zamanda popülizm ve kayırmacılığa dayalı Yunan siyasi kültürü içinde, ülkenin siyasi sisteminin fonksiyon görmemesinden kaynaklanmaktadır. Yunan siyasiler, 1980'li yıllardan itibaren, sokaktaki adama daha iyi bir hayat sözü vermek, kamu sektöründeki istihdamı arttırmak ve aşırı ücret yoluyla mali disiplini bozmak suretiyle, ülkeyi sorumsuz bir popülizme bulaştırdı. Söz konusu popülizm bağlamında reel ücret artışlarına; sağlık ve emeklilik haklarında iyileştirmeler, sosyal güvenlik yarımlarında artışlar, işçi sendikalarının güçlendirilmesi ve daha bir dizi kamu harcaması arttırıcı iyileştirmeler eşlik etti. Buna karşılık popülizm yoluyla artan maliyetleri karşılamak üzere, reel ekonomide girişimciliği teşvik eden, üretken yatırımları arttıran ve teknolojiyi geliştiren herhangi bir gelişme olmadı. Seçime giren hükümetler, seçim yenilgisi endişesi ile mali disiplin arasında ikilemde kaldıklarında seçim başarısını önceledi ve mali disiplini terk etti.

Krizin Yunanistan Endüstri İlişkileri Sistemine Etkileri

Krizden Önce Yunanistan Endüstri İlişkileri Sistemi (1830-2009)

Yunan endüstri ilişkileri sistemi, ağırlıklı olarak Yunan iktisadi ve siyasi sisteminin evrimi ile yakından ilişkilidir. Yunanistan, 1830-1890 döneminde tarım sektörünün hâkim olduğu pre-kapitalist bir ülke iken, 1890-1922 döneminde, Yunanistan'a dönen göçmenlerin önderlik ettiği altyapı projeleri ve yatırımları ile önemli ölçüde sanayileşmiştir. Hızlı sanayileşmedeki en önemli faktör Küçük Asya'dan (Türkiye'nin Ege Bölgesinden) ülkeye göç eden 1 milyon nitelikli sanayi işgücüdür. 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde Yunan ekonomisinin gelişmesi, Truman Doktrini ve Marshall Planına dayanan doğrudan yabancı sermaye yatırımları aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu yatırımlar 1960'tan sonra artan ve askeri idarenin sendikaları ve muhalif partileri baskı altına aldığı 1967 yılından sonra da ciddi olarak genişleyen bir eğilime girmiştir. Askeri idarenin 1974 yılında düşmesi; küresel petrol krizi ve sendikalardaki değişmeye denk gelen iktisadi bir durgunluğa eşlik etti. 1981 yılında iktidara gelen sosyalist iktidar, endüstri ilişkileri sistemini modernize ederek, işçilerin hayat standardını yükseltmeye ve bir refah devleti geliştirmeye teşebbüs etti. Endüstri ilişkileri sistemini modernize eden yasa, endüstri ilişkileri sisteminde yeni kurumların oluşmasına ışık yaktı, yeni sendikalar kuruldu. Endüstri ilişkileri sisteminin modernizasyonu, 1264/1982 ve 1876/1990 sayılı yasaların yürürlüğe konmasıyla ILO standartlarına dayanarak oluşturuldu ve kurumları, sendikaları ve toplu pazarlık süreçlerini kurumsallaştırdı. Yasalar işçi sendikalarına ilave güç kattı, işçilerin sendikal haklarını güçlendiren karmaşık bir sistem ile üyelerini koruma altına aldı.

Ancak süregiden iktisadi kriz, sosyalist iktidarı düşürdü. 1990'da yeni muhafazakâr hükümet tarafından getirilen serbest pazarlık sistemi ile endüstri ilişkilerindeki modernizasyon devam etti. Bununla birlikte, muhafazakâr hükümetin özelleştirme ile birlikte izlediği neo-liberal politikalar; iktisadi istikrarsızlık, artan işsizlik ve düşen ücretlerle sonuçlandı. Bütün bu gelişmeler kaçınılmaz olarak endüstri ilişkileri sisteminin evrimini ve işçi sendikacılığını olumsuz olarak etkiledi.

Yunanistan'daki 2009 öncesi endüstri ilişkileri sistemi, kriz başladığında, insan onurunu öne alan ve işçilerin minimum düzeyde korumasını sağlayan bir istihdam mevzuatına dayanıyordu. Söz konusu mevzuat ILO tarafından konulan ilkeler çerçevesinde geliştirilmişti. Bu ilkeler, ilgili ülkeler tarafından onansın veya onanmasın, uluslararası emek standartları olarak kabul edilen ILO konvansiyonlarına dayanıyordu. Açıktır ki bir konvansiyon uygulamaya konulunca, onaylayan ülkeler bakımından bunları uygulamak zorunluluk haline gelmekte, konvansiyonlar istihdam ilişkilerini, sözleşmeleri, ücretleri, iş güvenliği ve sağlık gibi hakları koruma amacı gütmektedir.

1980 ve 1990'ların başında konan endüstri ilişkileri standartları, işçi ile işveren arasında sosyal diyaloga dayalı, serbest ve gönüllü toplu pazarlık sistemi ve sisteme yasal yollardan müdahale eden devlet yoluyla kurumsallaştırıldı. Toplu pazarlık görüşmelerinde hem işçi hem de işveren tarafı kendi sendikaları yoluyla temsil ediliyordu. İşveren örgütleri, Yunan Endüstrileri Federasyonu 1917'de, Yunan Esnaf ve Sanatkârlar Genel Konfederasyonu 1919'da ve Yunan Ticari Birlikler Federasyonu 1987'de kuruldu. 1955 mevzuatı, ulusal toplu pazarlık sürecinde, yukarıda zikredilen ve daha alt kademede bulunan işveren örgütlerini işveren temsilcisi olarak belirledi. Söz konusu işveren örgütlerinin yönetim organları, rakip siyasi partilerin görüşü alınarak belirlenmektedir.

Sendikacılık ile siyasetin iç içe olduğu bir iktisadi çerçevede, işçi sendikaları, devletin koordinatör olarak merkezi rolü altında şekillendi. Sendikaların kuruluşu için belirlenen yasal çerçeve içinde, ilk olarak 1880 yılında mesleki ve endüstriyel işçi sendikaları ortaya çıktı, 1900 yılında çok başlı mahalli federasyonlar, 1918 yılında da Yunan Genel İşçi Sendikaları Konfederasyonu (YGİK) kuruldu. Tıpkı işveren örgütlerinde/sendikalarında olduğu gibi, işçi sendikalarının yönetim organları da rakip partiler tarafından etkilendi, statüleri sürekli kamu düzenlemeleri ile baskı altında tutuldu. 1974 yılına kadar, bağımsız işçi sendikacılığının önderleri ve destekçileri polis gözetimi, tutuklama, hapis ve bazen de cinayetlerle yüz yüze geldi. Bununla birlikte, işçi sendikası liderleri hükümetle iyi ilişkiler geliştirdiler, sendikalar işçiler tarafından değil devlet tarafından finanse edildiği için, devletin bir tür patronajı altına girdiler. Devlet işçi temsilcilerine daima mesafeli durdu ve 1990 yılında YGİK hükümet politikalarına karşı çıktığı için işçi sendikalarına sağlanan desteği kesti. İşçi sendikaları finansal bakımdan çaresiz bir konuma düşürüldü. Bununla birlikte sistem kısa sürede devlet destekli işçi sendikacılığı konumuna geri döndü ise de, YGİK liderliği içindeki siyasi eğilimler sendikaları

mini siyasi partiler haline dönüştürdü. Sendikaların önde gelen üyelerine, sendikadaki görevlerini yerine getirmek için belirli imtiyazlar sağlandı ve liderlikleri sürdürdükçe endüstri ilişkileri sisteminde istihdamları garanti altına alındı. Aşırı siyasallaşan ve devletçe aşırı korunan sendikacılık, işçi sendikacılığı kurumunun misyonunu bulandırdı, işçi sendikalarının işçinin haklarını savunan örgütler olduğu imajı ortadan kalktı. İşçi sendikaları toplum tarafından hükümetten aldığı emri yerine getiren kurumlar olarak algılandılar.

Krizden Sonra Yunanistan Endüstri İlişkileri Sistemi (2009'dan Sonra)

Yunanistan 2008 Küresel Finansal Krizinin etkisine girmeden önce, inşaat sektöründe patlak veren bir mini krizle karşılaştı. 2004 Atina Olimpiyat oyunlarından sonra, elde yeterli inşaat projesi olmaması nedeniyle, Yunan inşaat sektöründe bir mini kriz ortaya çıktı. Mini krizin etkileri ortadan kalkmadan 2008 Küresel Finansal Krizinin Avro alanına yayılması ve bilhassa Yunanistan'da borç krizine dönüşmesi, Yunan ekonomisini durgunluğa itti. Durgunluğu engellemek, üretim ve istihdamı arttırmak için, işçi sendikalarına aşırı güç veren ve Yunanistan'ın rekabet gücünü düşüren endüstri ilişkileri sisteminin reforma tabi tutularak esnetilmesi gündeme geldi. Endüstri ilişkileri sisteminde esneklik, kısmi zamanlı çalışma, sabit süreli çalışma ve çalışma süresinde esneklik anlamına geliyordu. Endüstri ilişkileri sistemindeki bu esnetme, paydaşlar tarafından farklı şekilde algılandı. Ancak bu endüstri ilişkileri reformu paydaşların görüşlerinin alınması, tartışılması ve ikna edilmesi çerçevesinde yürütülmedi. Bu durumda paydaşlar reform sürecinde uzlaşmadığı takdirde süreci ret edecekleri hususunda anlaşılabilir ise de fazla direnemediler. Reform süreci işçi sendikalarının kaybetmesi ile sonuçlandı.

Küresel kriz, Yunanistan'ı Troykanın yönettiği kredi mekanizmasına başvurmaya zorladı. Yunan Hükümeti ile Troyka arasında yapılan görüşmeler sonucunda, Troyka kredi karşılığında endüstri ilişkileri sisteminin değiştirilmesini talep etti. Görüşmede Troykanın görüşlerine tamamen karşı olan işçi sendikaları temsil imkânı bulamadılar. Troyka tarafından talep edilen endüstri ilişkileri sistemindeki değişim üç memorandum ile gerçekleştirildi.

Memorandum I, 3845/2010 sayılı yasadır. Yasa, özel sektörün ücret tespitinde devlet müdahalesini güçlendirdi. Bu durum ücretlerin, işçi ve işveren taraflarının serbest toplu görüşmeleri yoluyla değil, bireysel sözleşme ile belirlenmesine odaklı olup, içerik, kapsam ve güç unsurlarında değişikliğe giderek istihdam koşullarını ve emek piyasasının geniş anlamda fonksiyon görmesini zayıflatan bir girişimdir. Sonuç olarak bu reform, emek maliyetini düşürerek daha rekabetçi bir Yunan ekonomisi kurmak amacıyla, liberal ve esnek bir endüstri ilişkileri sistemi tesis etti.

Memorandum II kısaca 4046/14.02.2012 sayılı yasa olup çok sayıda yapısal tedbir içermektedir. Bu yeni mevzuat ile özel sektörde ortak anlaşma ve tahkim süreçleri benimsendi. Asgari ücret ve ek ödemelerde üç temel değişiklik yapıldı:

1. Mevcut ücret ve ek ödemeler %22 oranında düşürüldü. Bu düşüş 25 yaş altı çalışanlar için mesleği ve sektörü ne olursa olsun %32'dir. Bu kesintileri tek taraflı uygulamak, yeni işe başlayanlar için, işverenin tasarrufuna bırakıldı.
2. Kolektif istihdam anlaşması ve tahkim kararları için, süresiz kolektif istihdam anlaşmalarının yapılması yasaklandı, bunun yerine 2 ila 3 yıllık sabit dönemler tespit edildi.
3. Tahkim mevzuatı gözden geçirildi, işçi ile işverenin anlaşması durumunda tahkim sürecinin başlayacağı ve tahkimin çıplak ücret üzerinden yapılacağı ve diğer ödemeleri kapsamayacağı kuralı kondu.

Memorandum III, 4093/12.11.2012 sayılı yasa olup, 2013-2016 dönemi için geçici finansal stratejinin düzenlenmesinde, şu değişiklikleri esas aldı:

1. Asgari ücret tekrar gözden geçirildi, düşürüldü ve finansal ayarlama programının sonuna kadar minimum ücreti belirleme yetkisi bakanlar kuruluna verildi.
2. Gelecekteki ulusal ve genel kolektif istihdam sözleşmeleri, sadece minimum istihdam sürelerini belirleyecek ancak ücret ve ek ödemeleri belirlemeyecektir. İstihdam süreleri sadece işçi ve işveren birliklerinin üyeleri için geçerlidir. İşverenler, işveren birliklerine olan üyeliklerini sonlandırabilir.
3. Ulusal ve genel kolektif iş akdine dayanan ve çıplak ücretin %10'una karşılık gelen evlilik ödeneği uygulaması kaldırılmıştır.
4. Kıdem tazminatı uygulaması değiştirilmiştir.

Troyka tarafından yapılan bu düzenlemeler Yunanistan'dan örgütsüz ve esnek bir endüstri ilişkileri sistemi talep etmektedir. Hâlbuki Troykanın bu talepleri, AB'nin halen yürürlükte olan istihdam ve endüstri ilişkileri yasaları ile çelişmektedir. Memorandumlar aracılığıyla Yunanistan'a dayatılan yeni mevzuat, hayat ve çalışma şartlarını kötüleştirerek, iktisaden zayıf sosyal gurupların itibar kaybetmesine yol açtı. Bakanlar kurulu, 2012-2016 döneminde, endüstri ilişkileri sisteminin temel paydaşlarının asgari ücret sınırını belirleme hakkını ortadan kaldırdı. Asgari ücret %22 oranında düşürüldü ve asgari ücretin sınırının belirlenmesi 2017 yılından itibaren tek taraflı olarak hükümete verildi. Hükümetin asgari ücreti; Yunanistan'ın genel ekonomik durumu, verimlilik, fiyat ve rekabetçilik bakımından gelişme perspektifi, istihdam, işsizlik ve gelir ücret seviyelerine göre belirlenmesi kararlaştırıldı. Ulusal ve genel kolektif istihdam anlaşmalarının asgari ücreti belirleme yetkisi ortadan kaldırıldı ve yetkisi sadece ücret dışı istihdam şartlarını belirlemeyle sınırlandırıldı. Bu durum ulusal ve kolektif istihdam anlaşması kurumunu çökertti. Devlet ve Troykanın yeni mevzuat getirme-

deki amacı, ekonominin rekabet gücü kazanmasını sağlamak ve üretim maliyetlerini düşürerek işsizlikle mücadele etmektir. Yeni mevzuat, işçi sendikalarının gücünü kırarak ve çalışan bireyi endüstri ilişkileri sisteminde dikkate almayarak, amacına ulaştı.

Özetlemek gerekirse, Yunanistan'da Troykanın kurduğu yeni endüstri ilişkileri sistemi; çatışma kontrol mekanizmaları bulunmayan parçalanmış ve kurumsallıktan uzaklaştırılmış, işverenin rolünün arttırıldığı ve işçinin rolünün azaltıldığı bir endüstri ilişkileri sistemidir. Sistem, son derece zayıf ve etkisiz işçi sendikacılığı, ulusal ve genel kolektif istihdam anlaşmaları sisteminin devre dışında tutulduğu bir toplu pazarlık sistemi, devlet tarafından sıkıca denetlenen ve kısıtlan asgari ücret ve ek ödemeler ile sonuçlanmıştır.

Sonuç

2007 yılında ABD'de ortaya çıkan finansal kriz, kısa sürede 2008 Küresel Finansal Krizi haline dönüştü. Avro bölgesine ulaşan kriz, ekonomik durgunluğa ve borç krizine yol açtı. Avrupa ülkeleri krizden farklı şekillerde etkilendiler. Krizden minimum derecede etkilenen Almanya'nın yanında krizden ağır şekilde etkilenen Yunanistan da yer almaktaydı. Yunanistan, borç krizinin üstesinden gelmek üzere Avrupa Komisyonu (EC), Avrupa Merkez Bankası (AMB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'den oluşan Troyka ile anlaştı ve Troykanın dayattığı kemer sıkma politikasını uyguladı. Bu politika, Yunan endüstri ilişkileri sisteminde emsali görülmemiş değişikliklere yol açtı ve işçi temsilcilerinin endüstri ilişkileri sisteminin karar mekanizmasından tamamen tasfiyesi ile sonuçlandı. Yunan politikacıların krize karşı vaktinde tedbirler almamaları, borç krizinin doğurduğu yükün büyük kısmının Yunan işçi sınıfı üzerinde kalmasına yol açtı.

Yüksek hukuk standartları ile nitelenen AB'nin, Yunanistan borç krizi sürecindeki tutumu son derece ilginçtir. Bir kere Yunanistan'ın, AB tarafından geliştirilen kamu borcunun GSYİH'ya oranının %3'ü aşmaması kuralını sürekli olarak ihlal etmiş olması ve bu oranın %146'ya ulaşmasına rağmen, AB otoritelerinin bu durumu görmezden gelmeleri dikkat çekicidir. Benzer şekilde Yunanistan, Eurostat'a gönderdiği resmi istatistiklerde sürekli olarak oynamalarda bulunmuştur. Durumu yakinen takip eden AB otoritelerinin bu duruma sesiz kalması son derece düşündürücüdür.

Yunanistan'ın içinde bulunduğu borç krizinden kurtulması için, Troykanın kesenin ağzını sonuna kadar açması, arka arkaya kurtarma destekleri vermesi ve Yunan bonolarını elinde bulunduran yatırımcıların, alacaklarının bir kısmından feragat etmeleri; söz konusu uluslararası kurumların başka ülkelere göstermeyeceği bir sempatiyi temsil etmektedir.

Troykanın bütün bu destekler karşılığında Yunanistan'ın, içinde işçi temsilcilerinin yer almadığı bir endüstri ilişkileri sistemini kabul etmesi, ekonominin rekabet gücünün sadece işçilerin sistemden dışlanması yoluyla sağlanması göstermektedir ki bütün iktisadi krizlerin çözümünün, günün sonunda, işçinin omuzunda kalması bir evrensel liberal iktisat yasası haline gelmiştir. Bu nedenle işçi,

işveren ve devlet temsilcilerinin, kriz ortamında da, sürdürülebilir bir endüstri ilişkileri sistemi üzerinde çalışmaları, bir entelektüel egzersiz değil, hayati bir mecburiyet haline gelmiştir.

Kaynakça

- Bocutoğlu, E. (2014). Ana akım konjonktür teorileri ve 2007 küresel finansal krizi. *International Review of Economics and Management*, 2(2), 1-39.
- Chen, J. (2019). What is sovereign debt?, *Investopedia*, 10.09.2019 tarihinde <https://www.investopedia.com/terms/s/sovereign-debt.asp> adresinden adresinden erişilmiştir.
- Etmektzoglou, A. (2013). *The impact of financial crisis on industrial relations in Greek industry*,.PhD Thesis, Nottingham Trent University. 02.09.2019 tarihinde <https://core.ac.uk/download/pdf/42393082.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Kenny, T. (2019). What is the European debt crisis?, *The Balance*, 11.09.2019 tarihinde <https://www.thebalance.com/what-is-the-european-debt-crisis-416918>, adresinden erişilmiştir.
- Kuttner, R. (2013). Seven deadly sins of deregulation and three necessary reforms. 10.09.2019 tarihinde *The American Prospect*, prospect.org/article/seven-deadly-sins-deregulation-and-three-necessary-reforms adresinden erişilmiştir.
- The National Commission. (2011). *The financial crisis inquiry report*, Official Government Edition, FCIC Website.
- Roubini, N. ve Mihm, S. (2012). *Kriz ekonomisi, dünya ekonomisinin çöküşü ve geleceği*, (Çeviren: Işıl Tezcan), İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Soros, G. (2014). *Anatomy of a crisis*. 16.09.2019 tarihinde www.george-soros.com/interview adresinden erişilmiştir.

TÜRKİYE’DE ŞARTLI NAKİT TRANSFER UYGULAMALARINDA BÖLGESEL FARKLILIKLARIN ARKA PLANI

Halim Baş¹

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4109-1696

Öz

Günümüzde yoksullukla mücadele politikaları, bireylerin ve toplumların özellikle eğitim ve sağlık gibi temel alanlardaki ihtiyacına odaklanarak, ekonomik ve sosyal açıdan dezavantajlı gruplara yapılan yardımlar ile beşerî sermayeye yatırım yapılması ve gelirin herkese eşit şekilde dağıtılmasını hedeflemektedir. Bu yolla sosyal refahın sağlanacağına dair görüşlerin yaygın olduğu görülmektedir. Bu amaçla Dünya’da yoksulluk olgusuyla mücadelede en çok kullanılan sosyal politika araçlarının başında Şartlı Nakit Transferi (ŞNT) gelmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de uygulamaya koyulduğundan beri ŞNT’nin bölgeler bazındaki farklılıkların arka planındaki gerekçeler analiz edilmeye çalışılmıştır. Genel anlamda, beşerî sermaye, aile içi şiddet, eğitime devam ve kadının toplumdaki konumunun güçlenmesi bakımından durumlar ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, ŞNT’nin aile içi nakit gelir desteği olarak annelere ödeme uygulamasının, kadının toplumdaki konumunu güçlendirdiği savını doğrulamaktadır. Beşerî sermayenin sacayakları olan sağlık ve eğitim yatırımlarının göstergeler bazında şartlı nakit transferlerinin etkileri özellikle okullaşma oranının Doğu Anadolu bölgesinde ortalamanın üzerinde olması sonucuyla örtüşmüştür. Bununla birlikte sosyal yardım hattına gelen sağlık ve eğitim çağrılarının çoğunluğunun Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinden gelmesi bölgesel farklılıklarla ilgili boyutları ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Şartlı Nakit Transferi, Bölgesel Farklılıklar

Atf için:

Baş, H. (2019). Türkiye’de şartlı nakit transfer uygulamalarında bölgesel farklılıkların arka planı. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8, (22), 309-329.

---

¹ Öğr. Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi, Sosyal Güvenlik, İstanbul/Türkiye
E-posta: hbas@medipol.edu.tr

BACKGROUND OF REGIONAL DIFFERENCES IN CONDITIONAL CASH TRANSFERS APPLICATIONS IN TURKEY

ABSTRACT

Today, anti-poverty policies focus on the needs of individuals and societies, in particular in the fields of education and health, with the help of economic and socially disadvantaged groups, investing in human capital and distributing income equally to all. In this way, it is seen that there are widespread opinions about social welfare. For this purpose, Conditional Cash Transfer (CCT) is one of the most used social policy tools in the fight against poverty in the world. In this study of CCT's since put into practice in Turkey it has tried to analyze some of the reasons for the differences in background. In general terms, human capital, domestic violence, continuing education and strengthening the position of women in society were tried to be addressed. According to the findings obtained in the study, it was concluded that the payment of the CCT to mothers as a support for domestic cash income will strengthen the position of women in the society. The effects of conditional cash transfers on the basis of indicators of health and education investments, which are the pillars of human capital, coincided with the fact that the rate of enrollment is above the average in Eastern Anatolia. On the other hand, the majority of the health and education calls coming to the social assistance line came from Eastern Anatolia and Southeastern Anatolia Region and revealed the dimensions of regional differences.

Keywords: *Poverty, Conditional Cash Transfer, Regional Differences*

Giriş

Yoksulluk genel kabul görmüş bir tanıma sahip olmamakla beraber genel ifadeyle asgari yaşam standardının gerektirdiği temel ihtiyaçların karşılanamaması olarak ifade edilmektedir (AÇSHB, 2013, s.15). Asgari yaşam standardının gerektirdiklerine ulaşamama toplumun bütününe veya belli bir kesimini yoksullukla karşı karşıya getirmektedir (Yıldırım, Doğan ve Topcuoğlu, 2011, s.2). Bu çerçevede, yoksulluğu azaltıcı, hafifletici ya da tamamen ortadan kaldırmaya dönük politikalar var olmaktadır (Taşçı, 2009, s. 482). 1980’den sonra uygulamaya konulan neo-liberal politikalar gelir dağılımı adaletsizliklerini arttırmanın yanında küresel ekonomik krizler neticesinde yoksulluğun derinden hissedilmesine sebebiyet vermiştir. Yoksullukla mücadele için izlenen makro-ekonomik istikrarı sağlayıcı ekonomik kalkınma ile yoksul yanlısı kamusal içerikli harcamalar yoluyla sosyal birikimlerini güçlendirme, sosyal etkinlik stratejilerinin önem kazanması ise 1990’lı yılları bulmuştur (Kaya, 2008, s.1); (Günaydın ve Yıldız, 2015, s.83).

Yoksulluğun ve eşitsizliğin ele alınmasında anahtar bir yaklaşım olan sosyal koruma bu alanlardaki mücadelenin temsilidir. Bununla birlikte modern sosyal koruma sistemlerinin içerisinde eğitim ve sağlık yatırımları kronik yoksulluğu azaltmada önemli bir kamu eylem planını kapsamaktadır (Taaffe vd., 2016, s.601). Yoksulluğun azaltılması ile sosyal entegrasyonun sağlanmasına dönük çabalar devam etmektedir. 2001 yılında Türkiye’de büyük bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Krizin etkilerini azaltmaya yönelik olarak, 2001 yılında Dünya Bankası fon destekli Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) başlatılmıştır. SRAP 2001 krizinin yoksul hane halkları üzerindeki etkisini azaltmak, mevcut sosyal güvenlik ağıının boşluklarını doldurmak ve bireyleri güçlendirmek amacıyla tasarlanmıştır. Bu hedeflere ulaşmak için bir yol SRAP çerçevesinde Şartlı Nakit Transferi’dir (ŞNT) (AÇSHB, 2012, s.5). Esasen ŞNT programları anlık çözümler ve tedbirler getiren “pasif” politikalarından ziyade kalıcı çözümlere yönelik olan “aktif” politikaların bir çıktısı olarak kabul görmektedir (Sarıipek, 2017, s.104).

Bu amaçla yoksulluk riskiyle mücadelede yaygın kullanılan sosyal politika araçlarının bir tanesi de finansallaşmış neoliberalizmin önemli bir özelliğini temsil eden ŞNT gelmektedir ve yoksullukla mücadelede, özellikle eğitim ve sağlık gibi temel alanlarda sosyal sermayesi zayıf dezavantajlı gruplara yapılan yardımlar ile beşerî sermayeye yatırım yapılması ve gelirin herkese eşit şekilde dağıtılması hedeflenmektedir. Bu yolla sosyal refahın sağlanacağına dair görüşlerin yaygın olduğu görülmektedir (Lavinias, 2018, s.505). Türkiye’de uygulanmakta olan ŞNT’nin mahiyeti; maddi yetersizlikler içinde bulunan ailelerin nakit transferleri yoluyla eğitim çağında bulunan çocuklarının eğitime devamlarının sağlanmasını, sağlık hizmetlerine erişimlerini artırarak çocuklarının eğitim ve sağlık durumlarının düzeltilmesini hedefleyen nakdi bir sosyal yardım programıdır. Nihayetinde ŞNT’nin amacı; çocukların eğitim ve sağlık

yatırımlarına dönük koşullu bir nakit destek programı ile yoksulluğun kuşaklararası aktarımını engellemektir (AÇSHB, 2012, s.7) Bu çalışmada Türkiye’de uygulamaya koyulduğundan beri ŞNT’nin bölgeler bazında farklı dönem verileri ile saha raporlarının nitel analiz bulgularına bağlı olarak verilmiş olup genel anlamda görüşlerden oluşan beşerî sermaye, aile içi şiddet, eğitime devam ve kadının toplumdaki konumunun güçlenmesi bakımından durumlar içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Böylece ŞNT’nin bölgeler arası farklılıklarının arka planında neler olduğu sorusunun cevabına ulaşılmak istenmiştir.

Türkiye’de Yoksullukla Mücadelenin Boyutları

1970’li yıllarda dünyada meydana gelen köklü yapısal değişikliklerden nasibini alan Türkiye ekonomisi, 1980 sonrasında farklı bir çehre kazanmıştır. Bu dönemde Türkiye, uygulanan yapısal değişim politikalarının neticesinde kriz dönemleriyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. 1980 öncesi dönemde kalkınma planlarında yer almayan yoksulluk kavramı, 1980 sonrası makroekonomik bağlamda hükümetin kalkınma programlarında yer edinmiştir. Söz konusu döneme kadar Türkiye’de yerleşik sosyal yardım anlayışı, yoksulluğun farklı bir boyut kazanımının önüne set çekmiştir. Gelir dağılımındaki adaletsizlik ve uzun dönemli işsizlik, 1980’li yıllardan itibaren yoksulluğun giderek derinleşmesinde etkin rol oynamıştır. Bu faktörleri ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli politikalar üretilmiştir (Yıldırım, Doğan ve Topcuoğlu, 2011, s.11). Ancak Türkiye’de süregelen kayıt dışı, enformel ve güvencesiz istihdam şekilleri, formel işgücü piyasasına katılmadaki zorluklar, artan işsizlik, işgücü piyasasında cinsiyet faktörü, yaş, nitelik ve göçmenlik hâli sosyal güvenlik noktasında boşluklar bırakmış ve sürdürülebilirliği etkilemiştir. Böylelikle sosyal yardım bağımlısı geniş bir kitlenin varlığı meşru zemin kazanmıştır (Gökbayrak, 2017, s.84).

Gelinen sürecin yasal zeminine bakıldığında, Türkiye’de Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF), 29 Mayıs 1986’da kabul edilerek kurulmuştur. Fonun amacı, herhangi bir sosyal güvenlik ağıyla bir bağı olmayan yoksul ve muhtaç kimselere yardım sağlayarak, sosyal adaleti perçinleştirici önlemler almak ve gelir dağılımının iyileşmesine katkıda bulunmak olarak belirlenmiştir (Yıldırım, Doğan ve Topcuoğlu, 2011, s.12). 2011 yılında, 633 sayılı Kanun Hükümünde Kararname ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kuruluşundan sonra Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu Sosyal Yardım Müdürlüğüne dönüştürülmüş ve bu tarihten itibaren bakanlığın alt birimi olarak yardımlara devam etmektedir. Bu son dönüşümle, yardıma ihtiyacı olan insanların istihdam edilmeleri ve onların sosyal yaşamda aktif bir şekilde yer almaları ve katma değer oluşurmaları amaçlanmıştır (Gençler ve Yıldırım, 2015, s.658).

SYDTF, ekonomik krizlerin yoksul aileler üzerindeki etkilerini minimize etme amacı güden gelecekte karşılaşılabilecek benzer durumlara karşı müca-

dele boyutunu üst seviyelere çekmeyi hedefleyen Sosyal Riski Azaltma Projesi’nin uygulayıcı kuruluşudur (Altay, 2005, s.173). Sosyal Riski Azaltma Projesi’nin amacı, Türkiye’de kısa ve orta vadede yoksulluğun azaltılması olarak ifade edilmiştir (World Bank, 2001, s. 5). Bu amaçlar ise şu şekildedir:

- “Krizden etkilenen yoksullara doğrudan acil gelir desteği sağlamak (sosyal riski hafifletme).
- Yoksullara hizmet sağlayan devlet kurumlarının sosyal kapasitesini artırma (sosyal risk yönetimi).
- Temel sağlık ve eğitim hizmetleri esas alınmak kaydıyla, nüfusun en yoksul yüzde 8’ini hedefleyen temel bir sosyal yardım sistemini uygulama (sosyal riski hafifletme ve engelleme).
- Yoksullara dönük gelir ve istihdam oluşturma fırsatlarını artırma (sosyal riski azaltma)”

Sosyal Riski Azaltma Projesi’nin kapsamı “hızlı yardım, kurumsal geliştirme, yerel girişimler ve Şartlı Nakit Transferleri”dir (Zabcı, 2003, s. 233).

Yoksullukla Mücadelede Sosyal Politika Aracı Olarak Şartlı Nakit Transferi Şartlı Nakit Transfer Programının Mahiyeti

Küreselleşme sürecinde ülkelerin liberal ekonomi yaklaşımlarını benimsemeleriyle emek ve sermaye uluslararası bir boyut kazanmıştır. Dünya genelinde yaşanan bu bütünleşme sürecinin etkileri, herhangi bir ülkede çıkan krizin diğerlerini etkilemesi ile sonuçlanmıştır. Bu bağlamda bazı ülkelerin refah seviyelerinde bir artış gözlenirken bazılarının da ise yoksulluğun ve gelir dağılımındaki adaletsizliklerin katlandığı olumsuz sonuçlarla karşı karşıya kalınmıştır. Tüm dünyada kendisini derinden hissettiren ekonomik zorluklar, nüfus artışı ve işsizlik gibi temel birtakım problemler yüksek seviyelere ulaşmıştır. Toplumlardaki hassas dengelerin bozulmasını müteakip ülkelerin çözüm arayışına girmesi, bunun yanında uluslararası kuruluşlar, başta Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu olmak üzere yoksulluğu bertaraf etmeye yönelik ciddi atılımlar gerçekleştirmişlerdir (Uzun, 2011, s.16).

Dünya Bankası, geliştirdiği politikalar ile birlikte bilhassa son 20 yıldır uluslararası arenada etkin rol oynamaktadır. Ne var ki, sosyal gelişim raporlarında gelirin eşit dağılımı konusunda takınılan tavır ile yoksulluğu yok etmek gibi radikal bir duruş sergilemediği de ayrıca tartışılmaktadır. Bir bakıma uygulamada, zengin ile yoksul gruplar arasında ekonomi ve politikanın devletinin sürekliliğini sağlayacak bir düzende sınırlandırıldığı vurgusu yapılmaktadır (Şenkal, 2018, s.166). Bununla birlikte Dünya Bankası’nın ürettiği politikalar, kurumsal yapılar ve uygulamalar arasında son yıllarda ŞNT ön planda olmaktadır. Yoksulluğu en aza indirmek amacıyla birçok ülkede kullanılan ŞNT, yoksulluğu veya dezavantajlı konumu dolayısıyla eğitim ve sağlık gibi temel

hizmetlerden mahrum kalan kişilerin belli şartları yerine getirmek koşuluyla hanedeki anne adına yatırılan nakdi bir sosyal yardım programıdır (Uzun, 2011, s.16)

Genel anlamda sosyal güvenlik ağının bir parçası olan şNT, UNICEF'in sosyal koruma stratejisi kapsamındaki tanımıyla "bazı davranışlarda değişikliklere gitmek kaydıyla yoksul hane halklarına yapılan dzenli gelir yardımlarıdır" şeklinde dir (UNICEF, 2014, s.7).

şNT programları, bir lkenin sosyal güvenlik ağının bir bileşenidir. Sosyal güvenlik ağları, yoksulluğu hafifletmek ekonomik ve sosyal sermayeye katkıda bulunma anlamında kilit rol oynarlar. Geleneksel olarak sosyal yardım programları; geliri, ihtiya ca olanlara yeniden dağıtmak bu kişilerin kısa vadeli yoksulluğun lstesinden gelmelerini sağlamak ve beşerl sermayeyi artırmak gibi amaçlar guden hedefleme mekanizmalarıdır. şNT programları, genellikle çocukların eğitimi ve sağlığına dair bazı koşulları yerine getirmelerine karşılık, nakdi odeme yapılmasını oğgdrur. Nakit transferleri, faydalanıcıya parayı harcama hususunda bir çerçeve sunmadığı iwin aynı yardımdan bu noktada ayrılır. şNT doğrudan hane halkı gelirini artıran ve zaruri sağlık hizmetlerinin fiyatını dluşuren bir etkiye sahiptir. Faaliyete ilişkin koşullu odemeler, hane halkının kız çocuklarını daha az beşerl sermaye yatırıma sevk eden sosyal normları ortadan kaldıracaktır ya da etkisini azaltabilir. Sağlık hizmetleri verenlerin, hane halkının ihtiya c ve isteklerini oncelileyerek kaynakların etkin kullanımına neden olabilir (AÇSHB, 2012,7).

şNT maddi sıkıntılar iwinde bulunan ailelere nakdi yardım vasıtasıyla eğitim çağındaki çocuklarının eğitimlerini sldrdirmede, aynı zamanda dzenli sağlık kontrolleri ile 0-6 yaş aralığındaki çocuk olum oranlarını azaltmada ve de anne adaylarının sağlık kontrollerini dzenli yaptırarak doğumlarını hastanede yaptırmada etkin bir rol biwilen nakdi sosyal yardım programıdır. Sdz konusu programın hedefi, ozellikle nufusun en yoksul kesiminde yer alan kadınlar ve çocuklara temel gereksinimleri olan eğitim, sağlık ve gıda gibi beşerl sermayeye yonelik yatırımlarla destek sağlamak, bu sayede yoksulluğun kuşaklar arası aktarımının onune gewerek sosyal iwermeyi teşvik etmektir (Ortakaya, 2009, s.11).

Bu bağlamda şNT, geleneksel sosyal yardım programlarının gewici kriz donemlerinde kısa vadeli olarak hedefledikleri yardımlardan bu noktada ayrılır. şNT programları kısa vadeli yardımları, geleneksel sosyal yardım programlarının aksine, uzun donemde çocukların geleceğine etki eden beşerl sermaye yatırıma olarak değerlendirir (UNICEF, 2014, s.7).

Dlnyada şartlı Nakit Transfer Uygulamaları

1980'li yılların ilk yarısında şili'de başlayan şNT'nin ilgi gormeye başlaması 2000'li yıllara denk gelmektedir. Farklı goruşler olmakla birlikte; ucuz, yonetime nin kolay ve politik bir odullendirme biwimi olması ilgi gormesinin onde

gelen bazı gerekçelerindedir. Bu çerçevede kalıcı haklardan dışlanan yoksun gruplara yönelim sosyal politikayı yeniden şekillendirmekte ve yeniden tanımlamaktadır (Lavinias, 2018, s.506). Bir anlamda ŞNT finansal katılım şekli olarak piyasa başarısızlıklarını çözmede büyük bir koz olarak görülmektedir.

Özellikle tarihsel açıdan bakıldığı zaman 1997 yılında yalnızca Brezilya, Meksika ve Bangladeş ŞNT programlarını benimseyen ve uygulayan ülkeler olarak göze çarparken, 2007 yılına gelindiğinde Latin Amerika, Afrika ve Asya ülkelerinden 17 ülkenin daha bu programları aktif bir şekilde uygulamaya koydukları ve günümüzde bu sayının artarak devam ettiği görülmektedir (Perez-Munoz, 2017, s.440).

Çocuk yoksulluğuna çözüm bulmak amacıyla ile dünyanın birçok ülkesinde uygulanan ŞNT programları için farklı adlandırmalar söz konusudur. Bu duruma istinaden Güney Afrika’da çocuk destek yardımı (child support), piyasa ekonomilerine geçiş sürecinde olan ülkelerde ailelere verilen parasal destekler (family allowances), Latin Amerika ve Karayipler’de ŞNT (conditional cash transfer- CCT) adları altında uygulanmaktadır. Uygulamadaki farklılıklara rağmen programların çocuk yoksulluğunu azaltmada etkin rol oynadığı görülmektedir (Bülez ve Yüksel, 2017, s.14). Bu ülkelerin içinde Güney Afrika, 1994 yılından sonra kapsamlı bir sosyal koruma sistemi geliştirme hususunda önemli bir seviyeye gelmiştir. Komşularına kıyasla daha gelişmiş bir ekonomi ve sosyal altyapıya sahip olan Güney Afrika’yı bir yandan da yaygın yoksulluk, yüksek işsizlik ve geniş ölçüde işgücü göçü etkilemiştir. Yedi yaş altı çocukları korumak için 1998’de başlatılan çocuk destek yardımının (child support) amacı yoksulluk içerisinde yaşayan çocukları nakit transferiyle desteklemektir. Başlangıçta 7 yaş altı olarak planlanan çocuk destek yardımları 2002’de 14 yaş aralığına kadar yükseltilmiştir. 2003 yılının şubat ayına geldiğinde yararlanıcılar 2,5 milyon kişiye ulaşmış ve 2005 yılı sonunda bu sayının 3,6 milyon olması tahmin edilmiştir. Bu da yararlanıcı yaş grubundaki çocukların yarısına karşılık gelmektedir (Barrientos ve Dejong, 2006, s.544).

Piyasa ekonomisine geçişten önce sosyalist ülkelerde, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde aile ve çocuk destekleri sosyal yardımların önemli bir parçası konumundaydı. Bu geçiş süreci özellikle aile ve çocuk destekleri olmak üzere sosyal yardımlarda bir reforma yol açtı. Geçişten önce bu yardımların temel amacı büyüyen hane halkı arasında yaşam standardını korumak, kadının işgücüne katılımını kolaylaştırmaktı. Ne var ki geçiş sürecinde mali baskılar artan yoksullukla birleşince aile ve çocuk destekleri, yoksulluğu azaltmada ve iyileştirmede önemli bir araç oldular. Yapılan çalışmalarda varılan sonuç Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya’da nakit transferlerinin olmaması halinde yoksulluğun bu ülkelerde daha yüksek seviyelere ulaşacağı yönündedir (Barrientos ve Dejong, 2006, s.545-546).

1990’lı yılların başında Latin Amerika’da özellikle yoksul ailelerin çocuklarını hedef alan yeni bir nakit transfer programı yürürlüğe konulmuştur.

Faydalanıcıların bu programdan yararlanmaları bazı koşullara bağlandığı için (örneğin çocukların okul kaydı ve devamlılığı, anne ve bebeklerin temel sağlık bakımlarını yaptırmaları gibi) program şNT olarak adlandırılmaktadır. Bu programın temel amacı beşerı sermaye yatırımını arttırmaktır. Çocuk işçiliğinin önüne geçmek amacı güden Eradication of Child Labour ise (PETI) 1996 yılında Brezilya'da uygulanmaya başlamıştır. Program başlangıçta dar bir bölgede başlasa da sonrasında tüm bölgelere yayılmıştır. 7-14 yaş aralığındaki çocukları hedef alan program 2001 yılında 749,353 kişiye ulaşmıştır (Barrientos and Dejong, 2006, s.546).

Brezilya'daki diğer bir nakit transfer programı ise okul çantası (bolsa escola)dır. Okula kayıt olma ve en az %85 devamlılık kaydıyla 6-15 yaş aralığındaki çocuklara kişi başına ayda 5 ile 15 dolar verilen bir programdır. 2003 yılında program 8,2 milyon kişi ve 5 milyon aileye ulaşmıştır. Bunun üzerine hükümet 2004 yılında, var olan nakit transferlerini Bolsa Familia olarak tek bir çatı altında toplamaya karar vermiştir (Barrientos ve Dejong, 2006, s.547).

Bolsa Familia programının nihai amacı, şNT programlarının verimliliğini ve tutarlılığını etkinleştirmek, sağlık ve eğitime dair koşullar getirerek bu alanlardaki temel sosyal hakların hayata geçirilmesi ve yoksul ailelere asgari gelir sağlayarak yoksulluğun azaltılmasıdır. 2013 yılında programdan yararlan aile sayısı 13,7 milyondur ve bu rakam tüm Brezilya nüfusunun 1/4'üne karşılık gelmektedir (AÇSHB, 2014, s. 8). şu anda Bolsa Familia dünyanın en büyük şNT programlarından birine sahip olmakla birlikte Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'nın %0,4'üne yakın bir maliyet söz konusudur. Programın kentsel ortamlardaki sosyal geri dönüşüne dair sorular olsa da okula kayıt oranları, yoksulluk ve eşişsizliğin giderilmesi noktasında ve suçun azalma eğilimi noktasında önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Chioda vd., 2016, s.307).

şNT programları bugün dünya üzerinde 30'dan fazla ülkede uygulanmaktadır. Programın uygulandığı ülkelerden bazıları Brezilya, Meksika, şili, Nikaragua, Endonezya, Filipinler, Bangladeş ve Türkiye'dir. Başlangıçtaki uygulama amacı yoksulluğu azaltmak olan şNT programlarının kapsamı, birçok ülkede değişikliklerle beraber genişlemiştir. Örneğin Brezilya ve Meksika'da ilkin uygulama alanı kırsal kesim olarak belirlenmişken, sonrasında kentsel bölgeleri de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Meksika'da uygulanan programa zaman içerisinde, ortaöğretim biriminin bitirilmesinin teşviki de dahil edilmiştir. Brezilya'da uygulanan programın amaçları arasına mikro-krediler ve konut edinirme desteği gibi faaliyetler de eklenmiştir. Buna ek olarak, şili olağan hizmetlerine psiko-sosyal desteği de eklemiştir (UNICEF, 2014, s.7).

Türkiye'de şartlı Nakit Transferi Uygulamaları

IMF ve Dünya Bankası'nın 21 şubat'taki ekonomik krizle beraber farklı bir hâl alan işsizlik ve yoksulluğun etkilerini azaltmak amacıyla birtakım önlemlerin sonucunda Türkiye'de şNT programının uygulanmasına karar verilmiştir. Bu çerçevede alınan önlemlerden ilki, 2002 bütçesinde sağlık ve eğitim

gibi sosyal harcamalara fazla kaynak aktarımıdır. Diğeri ise, Dünya Bankası’nın desteklediği ve banka tarafından 11 Eylül 2001 tarihinde onaylanarak hayata geçirilen “Sosyal Riski Azaltma Projesi”dir. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu’nun (SYDTF) uygulayıcı olarak yer aldığı proje için, Dünya Bankası’ndan 5 yıl ödemesiz 15 yılda ödeme koşuluna bağlı 500 milyon dolar tutarında bir kredi sağlanmıştır. Dünya Bankası’nın Türkiye temsilcisi Ajay Chibber, söz konusu projeyi 21 Şubat ekonomik krizi ile bağdaştırmıştır. Chibber’a göre, proje, 2001 krizinin yoksul aileler üzerindeki etkilerini azaltmak amacındadır (Zabacı, 2003, s.217).

Dünya Bankası ile 2001 yılında imzalanan ikraz çerçevesinde temin edilen kredi ile beraber program hayata geçirilmiştir. 2003 yılı başında 6 SYD Vakfında (Ankara-Keçiören, Çankırı-Merkez, Kahramanmaraş-Göksun, Zonguldak-Ereğli, Gaziantep-Yavuzeli ve Sinop-Durağan) pilot bölgeler olarak saptanmış 2004 yılı ortalarına gelindiğinde ise tüm Türkiye’de yaygınlaşmıştır. Türkiye’deki ŞNT’nin esas gayesi nüfusun en yoksul %6’lık dilimine mensup kişilere kısa vadede maddi destek sağlayarak gelirlerini arttırmak, uzun vadede ise temel eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırarak ekonomik krizlere karşı koyma kapasitesinin iyileştirilmesine yardımcı olmaktadır (Esenyel, 2009, s.47).

Uzun vadeli beşerî sermaye yatırımının geliştirilmesinin yanında Türkiye’de uygulanan ŞNT programının amaçları şu şekildedir:

- “Okul masrafları, aileleri çocuklarını okula gönderme konusunda isteksiz olmaya sevk ettiği için okul masraflarını karşılamaya destek olarak yoksul ve yoksulluk riski altındaki ailelerde yaşayan çocukların okullaşma oranı ve eğitime devam sürelerini arttırmak
- Yoksul ailelerdeki çocukların temel sağlık hizmetlerinden yararlanmasını sağlamak;
- Hamilelikte karşılaşılan sorunlara müdahale etme, hastanede güvenli doğum yapılmasını sağlama, lohusa döneminde annelerin sağlık kontrollerini yapmalarını teşvik etme ve yeni doğan bebeklerin tüm aşılarını eksiksiz ve zamanında yapılmasını sağlamak (UNICEF, 2014, s.13).”

Programın genel amaçlarının yanında özel amaçları; kız çocuklarına yardım miktarları bakımından öncelik verilmesi, ailelerin kız çocuklarını okula göndermeye teşvik edilmesi ve böylelikle eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesidir (Kaya, 2008, s.128).

Türkiye-UNICEF ülke eylem planı programı (2006-2010) kapsamındaki kız çocuklarının eğitimlerine yönelik yapılan çalışmalardan bir tanesi "*Haydi Kızlar Okula*" eğitim destek kampanyasıdır. Program kapsamında, bilhassa okullaşma oranının düşük olduğu illerde ilköğretim çağındaki kız çocuklarına mali destek sağlamak amaçlanmıştır. Bu kampanya için ayrılan 100.000 ABD Doları karşılığı Türk Lirası hibenin, kız çocuklarına yapılacak ŞNT aktarımlarında kullanımının sağlanması, bir nevi programın farklı mekanizmalarla güçlendirilmeye çalışıldığı bir göstergesidir (Kaya, 2008, s.129).

Programın amaçlarına ulaşma doğrultusunda Türkiye'de ŞNT programı üç ana bileşenden oluşmaktadır: eğitim, sağlık ve gebelik yardımı. Şartlı Nakit Yardımları okula devam etme kaydıyla hedef grubundaki ilköğretim çocuklarının annelerine verilmektedir. Bir kez programdan yararlanma hakkı elde edenler, yardımı almaya devam edebilmek için en az %80 okula devam şartına tabi tutulmaktadır. Kız çocuklarının okullaşma oranını arttırmak amacı ile kız çocuklarına sağlanan yardım miktarı daha fazladır. 2016 rakamlarına göre bir ilköğretim (1-8'incisınıflar arası) öğrencisi kız çocuğu ayda 40 TL; buna karşın erkek çocuğu ayda 35 TL almaktadır. Bu rakamlar ortaöğretim (8-12'inci sınıflar arası) kız öğrencisi için 60 TL erkek çocuklar için ise ayda 50 TL'dir. Sağlık desteği, 0-6 yaş arası çocuklar için, aşıların tamamlanması ve sağlık merkezine düzenli ziyaretler şartıyla ödenen miktar ayda takribi 30 TL aylıklardır. Buna ek olarak, Ocak 2005'ten itibaren kadınların sağlık merkezlerini düzenli ziyaret şartının yanında hamile kadınlar için de sağlık desteği sağlanmaktadır. Bu destekler hamileliğin ikinci ayından lohusalığın ikinci ayına kadar olan süreyi kapsar ve miktarı 35 TL'dir. Ayrıca doğumun bir sağlık kuruluşunda gerçekleştirilmesine bağlı olarak bir defaya mahsus 75 TL yardım yapılmaktadır (AÇSHB, 2016, s.54-56).

2007 yılında Sosyal Riski Azaltma Projesi'nin sona ermesinden sonra Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu kaynaklarıyla ŞNT programı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü tarafından uygulanmaya devam etmiştir. Ardından 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulmasından sonra Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü bu bakanlığa bağlı olarak faaliyetlerine Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü adı altında devam etmektedir (UNICEF, 2014, s.13). ŞNT faydalanıcı sayısı ve 2011 yılında SYGM tarafından yapılan toplam sosyal yardım harcamalarının üçte birine tekabül eden program fon açısından Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün bu anlamda en büyük programıdır (UNICEF, 2013, s.85). Tablo 1'de 2011 yılının Şartlı Nakit Transferinin kapsamı yer almaktadır.

Tablo 1. Şartlı Nakit Transfer Programı 2011-2018

	2011		2018	
	Faydalanıcı Sayısı	Ödenen Miktar (Milyon TL)	Faydalanıcı Sayısı	Ödenen Miktar (Milyon TL)
Şartlı Nakit Transferi-Eğitim	1.863.099	397.486.970	2.517.680	643.10
Şartlı Nakit Transferi-Sağlık**	757.757	143.303.400	1.325.972	398.46
Şartlı Nakit Transferi Toplam		540.790.370		1,041.56

Kaynak: UNICEF, 2013, s. 86; AÇSHB, 2019, s. 144-146

Şartlı Eğitim Yardımı kapsamında dönem bazlı göstergeler ise şu şekildedir: 2003-2011 döneminde aktarılan kaynak 2.013,48 milyon TL, 2011 yılında

397,48 milyon TL, 2012 de 501.49 ve 2013 Ekim-Eylül dönemi itibariyle 463.43 milyon TL şeklindedir (UNICEF, 2014, s.14-15). 2015 yılında bu tutar 664,13 milyon TL, 2016 yılında 605,77 milyon TL ve 2018 yılında 643,10 milyon TL olarak gerçekleşmiştir (AÇSHB, 2016, s. 54; AÇSHB, 2019, s. 144-146). Faydalanıcı açısından bakıldığında 2016 yılında bu sayı, 2011 yılına nazaran yaklaşık iki yüz elli bin kişi artarak 2.132.741 sayısına ulaşmıştır. Şartlı Sağlık yardımlarında ise ciddi bir artış gözlenmiş 2015 yılında tutar 363,08 milyon TL’ye 2016 yılında ise 422 milyon TL’ye ulaşmıştır. Öte yandan Türkiye’de bulunan yaklaşık 3 milyon Suriyeli mültecinin 1.3 milyonunu çocuklar oluşturmakta halihazırda ancak yarısı kayıtlı olarak okula gidebilmektedir. Bu kapsamda göçle gelen sığınmacı çocukların okula gidebilmesinin önün bazı engeller olduğu dillendirilmiş ve Avrupa Komisyonu tarafından 2016 yılının Eylül ayında başlatılan Acil Sosyal Güvenlik Ağı (Kızılay Kart Projesi) temel alınarak Eğitim için Şartlı Nakit Transfer Projesi geliştirildi. 31 Mayıs 2017 tarihi itibariyle 56 bin 332 mülteci çocuğa 33 bin kart üzerinden 3 milyon 800 bin lira nakdi yardım ulaştırıldı ve 2017 yılı sonu itibariyle 230 bin çocuğa ulaşılması hedeflendi (UNICEF, 2018; AÇSHB, 2018).

Bölgesel Farklılıkların Arka Planı

ŞNT'nin toplumda sosyal dışlanma riski ile karşılaşanları yeniden kazanma, gelecek umudu çocuklara yapılacak beşeri sermaye yatırımları, sağlıklı nesillerin yetişmesi, hane halkı gelirini iyileştirme, koşul ilkeleriyle faydalanıcı hanelerde olumlu davranışlara yol açma, yoksulluk dolayısıyla eğitim imkanlarından uzak kalan kız çocuklarının okuyabilmesi, ölüm oranlarının düşürülmesi, kız çocuklarının okullaşma oranlarının arttırılması, gebe kadınların düzenli sağlık kontrollerini yaptırabilmesi, yoksulluğun kuşaklar arası aktarımının önüne geçilmesi ve annelerin hane içerisindeki konumunu güçlendirilmesi gibi geniş bir yelpazede amaçları söz konusudur (Uzun, 2011, s.77). Bu çalışmada ise beşerî sermaye, aile içi şiddet, eğitime devam ve kadının toplumdaki konumunun güçlenmesi bakımından durumlar ele alınmaya çalışılmıştır.

Tablo 2’de ülkenin doğu ve batı bölgeleri arasındaki hane halklarının karşılaştığı yoksulluk risk bağlamında bölgesel eşitsizlikler kapsamlı bir şekilde görülmektedir.

ŞNT'nin etkisini ölçmek adına 2011 yılında 12 ilde yapılan bir saha araştırmasında kadınlar, aldıkları yardımı çocuklarının eğitim ve gıda ihtiyaçları için harcadıklarını belirtmişlerdir. Görüşülen kişiler transferlerin babalardan ziyade annelere verilmesini olumlu bulduklarını ifade etmenin yanında aile içerisindeki karar alma sürecinde önemli bir konuma geldiklerini, bu durumun kendilerini güçlü hissetmelerine yol açtığını söylemişlerdir (Öcal, 2012, s.38).

Tablo 2. Şartlı Nakit Transfer Ödemelerinin Bölgesel Ayrımı 2011

	Şartlı Nakit Transferi -Eğitim		Şartlı Nakit Transferi -Sağlık		Şartlı Nakit Transferi -Toplam	
	Miktar(TL)	Pay (%)	Miktar (TL)	Pay (%)	Miktar (TL)	Pay (%)
Marmara	22.640.020	5,69	4.262530	2,97	28.886550	4,97
Ege	15.991.575	4,02	3.257.870	2,27	19.249.445	3,56
Akdeniz	44.400.835	11,17	13.608.200	9,5	58.009.035	10,73
İç Anadolu	27.479.670	6,91	6.076.900	4,24	33.556.570	6,21
Karadeniz	25.825.330	6,5	5.306.020	3,7	31.131.350	5,76
Doğu Anadolu	110.611.345	27,83	46.619.340	32,53	157.230.685	29,07
Güneydoğu	150.554.195	37,88	64.172.540	44,78	214.726.735	39,71
Toplam	397.486.970	100	143.303.400	100	540.790.370	100

Kaynak: UNICEF, 2013, s. 86

Ancak bunun karşın programın sağladığı faydalardan ve fırsatlardan yararlanamayan çeşitli bölgeler ve illerin olduğu, bu durumun gerekçesi ise para yönetiminin erkek sorumluluğundan kaynaklı kabullerin varlığına dayandırılmaktadır (Küçükçavuş, 2012, s.59). Ayrıca bu 12 il arasında ŞNT uygulamasının en yaygın olduğu Doğu illeri yer almamakla birlikte elde edilen sonuçların Doğu ve Güney Doğu illeri için örtüşüp örtüşmeyeceği muğlaktır (Emir vd., 2013, s.124).

Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarında yine benzer bulgulara rastlanılmaktadır. Genel olarak yardımların annelere verilmesinin doğru bulunduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında katılımcılar yardımlar sayesinde aile içerisinde eskiye nispeten sözlerinin daha etkili olduğunu beyan etmişlerdir (AÇSHB, 2012, s.27). Yine ŞNT'nin yararlanıcılar üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla 2010-2012 yılları arasında kamu- üniversite ortaklığında yürütülen çalışmada ŞNT programının, kadınların güçlendirilmesi, sosyal hayata katılımları, ekonomik özgürlükleri ve aile içinde karar alma süreçlerine katılımları noktasında olumlu etkilerinin olduğu saptanmıştır (UNICEF, 2014, s.19). Bir başka faktör olan aile içi şiddet yine aynı çalışmada (Öcal, 2012, s.38) sorgulanmıştır. Buna göre katılımcılar ev anlaşmazlığının çoğunlukla yoksulluktan kaynaklı olduğunu öne sürmüşler, ŞNT yardımları ile şiddet eğiliminde bir azalma olduğunu bildirmişlerdir. Bu yönde görüş bildirenlerin oranı %71 civarındadır. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB) tarafından yayımlanan raporda da yine kavga ve şiddetin azaldığına yönelik görüşler alınmıştır (AÇSHB, 2012, s.29). Araştırmanın nitel bulguları ŞNT ödemelerinin evdeki ekonomik stresten kaynaklı gelişen eşler arası gerilimi azalttığı yönündedir. Şiddetin azalmasının sebebi olarak ise kadının güçlenmesinden ziyade şiddet faktörlerinin azalması görülmektedir (Emir vd., 2013, s.124).

Beşerî sermaye, üretim sürecine dahil olan işgücünün sahip olduğu ve diğer üretim faktörlerinin verimli bir şekilde kullanımını mümkün kılan bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi özelliklerin tamamıdır. En geniş anlamda, kişinin üretkenlik özelliklerinin tümünü kapsamaktadır. Bu nitelikler, yeni

teknolojilerin bulunması ve etkin kullanılması için iyi bir araç, ekonomik açıdan büyüme ve ülke ekonomisinin daha hızlı kalkınması için dolaylı bir amaçtır (Eser, Gökmen, 2009, s.42). Beşerî sermaye birikimine etki eden faktörler eğitim, sağlık ve nüfus yapısı olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır (Karataş, Çankaya, 2010, s.41). Bu anlamda beşerî sermaye nitelendirilirken eğitime oldukça önem atfedilmektedir. Beşerî sermaye birikimini ilk, orta, yükseköğretim eğitimlerinin yanı sıra işbaşında eğitim ile geliştirmek mümkündür. İşbaşında eğitim gibi informal olanlar çeşitli kuruluşlarda istihdam yoluyla, yetişkin eğitim programlarıyla ve çeşitli amaçlarla kurulan gruplara üyelik yoluyla elde edilir. Bir diğer yol ise kişinin daha çok bilgi, beceri ve hüner kazanabilmek için çaba sarf ederek kendisini geliştirmesidir (Yaylalı ve Lebe, 201, s. 26). Eğitim düzeyi ise eğitim kayıtları, mali ve fiziki göstergeler ile okuryazarlık kriterlerince saptanır (Eser ve Gökmen, 2009, s.45).

Bu doğrultuda Türkiye’de okuma yazma bilmeyenlerin oranında son yıllarda bir azalma eğilimi söz konusudur. Bilhassa bu oran kadınlarda, Güneydoğu ve Doğu’da yüksektir. Eğitim kademeleri itibariyle cinsiyet uçurumu devam etmekle beraber bölgeler arasında okullaşma oranı farklılık göstermektedir (BGUS, 2014, s.51).

Tablo 3. İlkokul, Ortaokul ve Ortaöğretim Düzeyinde Cinsiyete Göre Okullaşma Oranı (Yüzde, 2012-2019)

Yıl	İlkokul		Ortaokul		Ortaöğretim	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
2012-2013	98,92	98,81	92,98	93,19	69,31	70,77
2013-2014	99,61	99,53	94,47	94,57	76,05	77,22
2014-2015	96,57	96,04	94,30	94,39	79,26	79,46
2015-2016	95,22	94,54	94,43	94,36	80,24	79,36
2016-2017	91,24	91,08	95,76	95,60	82,38	82,69
2017-2018	91,68	91,42	94,69	94,26	83,39	83,77
2018-2019	92,08	91,78	93,64	92,94	83,88	84,51

Kaynak: MEB, 2019, s. 1

2011-2012 Millî Eğitim Bakanlığı İstatistiklerine göre son yıllarda gerçekleştirilen çeşitli kampanyalar neticesinde ilköğretimde okullaşma oranı kızlarda %98,56 erkeklerde ise %98,77 olarak gerçekleşmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s.13). 2012-2013 verilerine göre ise ilköğretimde net okullaşma oranı %98,80, erkek ve kız çocukları için sırasıyla %98,92 ve %98,81 olarak gerçekleşmiştir. Ortaöğretimde ise net okullaşma oranı %70,06 erkek ve kız çocukları için sırasıyla %70,77 ve %69,31 olarak gerçekleşmiştir. Genel olarak ülkenin doğu ve güneydoğusunda net okullaşma oranı ülke ortalamasının gerisinde kalmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s.51-52). Diğer yandan 2016 verilerinde ilkokulda net okullaşma oranı %94,87 iken 2017 yılında %91,16’ya gerilemiş ancak ortaöğretimde net okullaşma oranı 2016 yılında %79,79 iken 2017 yılında %82,54’e yükselmiştir (MEB, 2018, s.21). Yıllar içerisinde bu alanda kaydedilen girişimlere rağmen eğitime erişimde bir-

çok ilde rastlanılan toplumsal cinsiyet eşitsizliği düşük gelir düzeyi, anne babaların eğitimsizliği, yetersiz kentleşme ve yerel gelenekler gibi etkenlerden kaynaklı olabilir. Bu eğitsizlik iç ve doğu bölgelerde daha belirgindir (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s.13).

Beşerî sermayenin diğer bir bileşeni sağlık olarak kabul edilmektedir (Eser, Gökmen, 2009, s.46). Sağlık için temel alınan göstergeler ise bütçeden sağlık harcamalarına ayrılan kaynak, kişi başına düşen sağlık harcamaları, hastane yatak sayısı, yatak başına nüfus, hekim başına nüfus, sağlık ocağı sayısı gibi unsurlardır. Sağlık göstergelerindeki “pozitif etki bilgili, tecrübeli ve yetenekli bireyler ancak sağlıklı oldukları sürece fayda sağlayabilirler” tezini doğrulamaktadır (Karataş, Çankaya, 2010, s.41). Beşerî sermaye yatırımına yönelik olarak Şartlı Sağlık Yardımlarına aktarılan kaynak 2003-2011 yılları arasında 750,10 milyon TL, 2012 yılında 188.13 ve 2013 yılında 210,16 milyon TL yararlanıcı sayısı yine 2013 yılında 811,725 olarak 2016 yılında ise yararlanıcı sayısı 1 milyon 418 bin 486 kişi ve 440,38 milyon TL kaynak aktarımı şeklinde gerçeleşmiştir (UNICEF, 2014, s. 14-15; AÇSHB, 2016, s.56). Bölgeler bazında ise 2011 verilerine göre bu yardımların %77,31'i Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerine aktarılmıştır. Şartlı Gebelik Yardımı programı 2005 yılında hayata geçirildiği için göstergeler şu şekildedir: 2005-2011 yılları arasında 4,98 milyon TL, 2011 yılında 1,01 milyon TL, 2012 yılında 2.7 ve 2013 yılında ulaştığı 50,365 faydalanıcı sayısı ile 7,96 milyon TL olarak gerçeleşmiştir (UNICEF, 2013, s.87). Şartlı Gebelik yararlanıcı sayısı 2016 yılında ise 119.303 ve aktarılan kaynak 21,62 milyon TL (Lohusalık ve Doğum dâhil) olarak gerçeleşmiştir (AÇSHB, 2016, s.56). ŞNT'nin yararlanıcılar üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla 2010-2012 yılları arasında kamu-üniversite ortaklığında yürütölen çalışmanın sağlık bileşenine dair kısmında çocuklarını düzenli sağlık kontrolüne götüren annelerin oranı yardım almaya başlamadan önce %63,25 iken yardımdan sonra bu oran %74,13 olarak gerçeleşmiştir (UNICEF, 2014, s.17).

Nüfus yanında göç beşerî sermayenin miktarını belirleyen faktörlerdir. Bu bakımdan beşerî sermaye miktarının anlaşılması nüfus artış hızına, kadın-erkek nüfus oranlarına kırsal ve kentsel nüfus ayrımlarına bağlıdır. Türkiye gibi özellikte gelişmekte olan ölkelerde bağımlı nüfusun aktif nüfusa oranının yüksek olması fiziki sermaye birikimine etki eden önemli bir değişkendir. Böylelikle kendi nüfusunu istihdam edemeyen ölkeler beşerî sermaye ihracatçısı, istihdam arzı fazla olan ölkeler ise beşerî sermaye ithalatçısı konumunda olurlar (Karataş ve Çankaya, 2010, s.42). Aktif nüfus içerisinde gençler, bilhassa çocuklar beşerî sermaye yatırımını için ŞNT'nin çocuk yoksulluğu ile mücadelesinde önemli bir yer edinmektedir. Bu bakımdan çocuk işgücüne dair istatistiklere bakıldığında TÜİK 2012 Çocuk İşgücü Araştırması sonuçlarına göre; kurumsal olmayan nüfusun %20,6'sını 6-17 grubu çocuklar oluşturmaktadır. Bu yaş grubundaki çocukların %66,5'i kentsel, %33,5'i kırsal yerlerdedir. Çocukların %91,5'i bir okula devam ederken,

%8,5’i okula devam etmemektedir (ÖİK, 2014, s.14). Bu bağlamda erkek çocuklarda işgücüne katılma oranı 2015 yılında %28,6 iken 2016 yılında %27,8’e düşmüş, buna karşın kız çocuklarında bu oran 2015 yılında %13 iken 2016 yılında %13,4 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2017). Nihai olarak çocuk yoksulluğuyla mücadelede oranlardaki artış veya azalışlar önemli bir gösterge olabilmektedir.

ŞNT eğitim yardımı, Şartlı Eğitim Yardımı (ŞEY) kapsamında nüfusun en yoksul %6’lık diliminde yer alan ailelerin eğitim çağındaki çocuklarını okula kaydettirmeleri, eğitimine devam eden ilk ve ortaöğretim (1-12.sınıflar) çağındaki çocukların en az %80 okula devamlılık sağlama şartıyla düzenli olarak sağlanan nakdi yardımlardır (AÇSHB, 2012, s.13). ŞNT’nin etkisini ölçmek adına 2011 yılında 12 ilde yapılan bir saha araştırmasındaki diğer bir faktör bulguları çocukların yaklaşık %18’inin okul sonrası zamanlarda çalışma imkânı bulunca çalıştığını göstermiştir. Katılımcılara yöneltilen çocukları için ŞNT’den daha yüksek ücretli bir iş söz konusu olduğunda çocuklarının eğitimlerinden vazgeçmeye hazır olup olmadıkları üzerine, katılımcıların yaklaşık %50’si ŞNT için hak sahibi olmamaları halinde maddi zorluk çekseleler dahi çocuklarının eğitime devam etme konusunda kararlı olduklarını beyan etmişlerdir (Öcal, 2012, s.39). Dolayısıyla ödemelerin miktarı ve sürekliliği çocuk yoksulluğuyla mücadele yararlanıcılar açısından motivasyon kaynağı, uygulayıcı açısından etkin bir mücadele ve sürdürülebilirlik için önemli bir strateji olarak görülmektedir.

ŞNT’nin yararlanıcılar üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla 2010-2012 yılları arasında kamu-üniversite ortaklığında yürütülen çalışmanın eğitim bileşenine dair sonuçlar şu şekildedir: (UNICEF, 2014, s.17; Esenyel ve Torun, 2015, s.100).

- “Okula devamsızlık oranı %50 azalmıştır bu olumlu etki kırsal bölgelerde daha yüksektir.
- Sosyal hayata katılım, finansal özgürlük ve hane düzeyinde karar verme sürecinde etkililik artmıştır.
- Kız çocuklarının devamsızlık oranındaki düşüş erkek çocuklarına nispeten iki kat daha fazladır.
- 2009-2010 eğitim-öğretim yılında faydalancı erkek çocuklarının ortaöğretime devam oranı %79,4 iken kız çocuklarının ortaöğretime devam oranı yüzde %79,36 olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanında, yardım almayan kız ve erkek çocuklarının ortaöğretime devam oranı erkeklerde %57,19 iken kızlarda bu oran %50,08’dir. İstanbul’da ve Batı Anadolu illerinde ortaöğretime devam oranı %70 civarında seyrederken Karadeniz Bölgesinde bu oran %90 seviyelerindedir.

- şNT programı kentsel bölgeler arasında en çok Doğu Anadolu Bölgesi'nde, kırsal alanlar arasında Batı Anadolu'nun kırsal bölgelerinde etkili olmuştur (Ulutaş, 2017, s.44)."

şNT programının kaynak aktarımındaki farklılıklar bölgeler üzerinden analiz edilecek olunursa bölgelerin farklı üretim yapıları ve dışsallıklar ile ülke genelinde büyüme sağlamaya yönelik belirlenen hedefler bölgesel farklılıkların ve gelir farklarının açılmasına yol açabileceğine işaret eder. Bu anlamda bölgeler arası entegrasyonun önündeki engeller beşerî sermayenin dağılımındaki farklılık, uygulanan yanlış kalkınma modelleri ve altyapı kapasitesinin eksikliği gibi etkenlerdir. Farklılıkları gidermeye dönük olarak; "Beş Yıllık Kalkınma Planları, Entegre Bölgesel Kalkınma Planları, Kırsal Kalkınma Projeleri, Yatırım Teşvikleri, Kalkınmada Öncelikli Yörelere, Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Siteleri" proje ve uygulamaları var ola gelmektedir (Gökbunar ve Duramaz, 2015, s.295-296). Ancak ulusal büyüme hedefinden ziyade sosyal hayatın birçok boyutu dikkate alınacak olursa sosyal dışlanmaya yönelik politikaların, sosyal harcamalar yoluyla etkinleştirilmesinin yararlı olacağı görüşü önemli bir görüş olmaktadır. (Filiztekin, 2009, s.16). Bu bağlamda (Adato vd., 2010, s.1925) Latin Amerika ve Türkiye mukayeseli çalışmalarında etnisite, dil ve cehalet gibi yoksullukla iç içe geçmiş nedenlerden ötürü şNT programının büyük ölçüde yüksek yoksulluk oranlarına sahip Kürt bölgelerinde yoğun bir yatırıma karşılık geldiğini, bununla birlikte bazılarının hükümet için siyasi desteği artırmak kanaatinde olduklarını ileri sürmektedir. Diğer yandan bölgeler veya iller arası farklılıkları ekonometrik analizlerle ortaya koyan çalışmalar makro açıdan farklılıkların arka planına ışık tutması açısından önemli veri kaynağı olarak görülebilir.

Türkiye'de gelişmişlik düzeyinin farklılıklarını analiz eden SEGE (Sosyal-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi) 2011 araştırmasının çıktıklarına göre; özellikle Doğu Anadolu, Karadeniz'in dağlık bölgeleri ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı yöreleri gelir, istihdam ve genel refah düzeyi açısından Türkiye ortalamasının altında kalmakta ve bu bölgelerden diğer diğer bölgelere yoğun bir göç yaşanmaktadır (Özaslan, 2015, s.191). Burada göç ve şNT arasında bir etki unsuru olup olmadığına vurgu yapmakta yarar vardır. Belirtmek gerekir ki ister koşullu ister koşulsuz hibe yoluyla mali yardım sağlayan yoksullukla mücadele programlarının etkisi göç konusunda muğlaklık göstermektedir. Nitekim koşullu transferlerin gelecekteki göç üzerine etkisi; hanehalkı yoksulluk düzeyi, potansiyel göçmen sayısı gibi bileşenlerin etkisiyle yerel göçlerden ziyade uluslararası göç üzerinde etkili olabilir görüşü mevcuttur (Angelucci, 2012, s.133). Çetin ve Sevüktekin'in (2016, s.50) söz konusu SEGE araştırmasının temel verilerine dayanarak yaptıkları araştırma sonuçlarına göre; yaşam endeksinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından önemli bir gösterge olduğu ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu (Iğdır, Ağrı, Van, Bitlis, Siirt, şırnak, Hakkâri, Batman, Mardin, Diyarbakır, Bingöl ve şanlıurfa) illerinin endeks oran değerleri bakımından Türkiye ortalamasının altında olan

iller olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Yine aynı çalışmada şartlı sağlık yardımlarından yararlanma sayısı ile ilişkilendirilebilecek doğurganlık oranı (yüksek olan iller; Kars, Iğdır, Ağrı, Van, Şırnak, Hakkâri, Siirt, Batman, Bitlis, Muş, Diyarbakır, Adıyaman, Şanlıurfa ve Mardin) ve bebek ölüm hızı (yüksek olan iller; Ağrı, Muş, Bitlis, Van, Siirt, Şırnak, Hakkâri, Mardin) bu bölgelere aktarılan fazla fon kaynağının temel gerekçeleri arasında değerlendirilebilir. Keza şartlı eğitim transferlerinde ilkokullar okullaşma oranı açısından Doğu Anadolu’nun ortalamasının üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte Kayam (2014, s.14-16) çalışmasında 1.056.963 Şartlı Eğitim Yardımı yararlanıcısını rastgele örnekleme alarak yaptığı etki analizinde TRC1 bölgesinin (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) toplamın yaklaşık %20’sini TRC3 bölgesinin (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) %18; TRB2 bölgesinin (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) yaklaşık %16 ve TRC2 bölgesinin (Şanlıurfa, Diyarbakır) %14’ünü kapsadığını belirterek, bu bölgelerin Türkiye’nin kişi başına Gayri Safi Katma Değer (GSKD) itibarıyla en düşük seviyeli illeri olduğu ve nihayetinde nüfusun en yoksul %6’lık kesimine verilen yardımlardan en fazla yararlanması gereken bölgeler olduğunu doğrulamaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Sosyal politika önlemleri, sosyal refah söylemi içerisinde bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede, ortaya çıkan sosyal riskler ve yansımalarının ölçümü ve çözümü noktasında çeşitli stratejiler var olmaktadır. Bunlardan biri de Şartlı Nakit Transferleridir. ŞNT, sosyal politika önlemi olarak kronik yoksulluk zincirini kırmanın bir yolu, aynı zamanda insan sermayesi birikiminin sağlanmasını amaçlayan nakit gelir destek programıdır. Amaçları bakımından ayrıca ŞNT programı, ailede kadının konumun güçlendirilmesi amacıyla aneler üzerinden yürütülen bir program olarak, kız çocuklarına daha yüksek ödenek ayrılmasını ve pozitif ayrımcılığı hedeflemektedir.

Bu çalışmada, sosyal politika tedbiri olarak şartlı nakit transferlerinin hem amacıyla uyumu hem de coğrafi yansıması geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye’de bölgeler arası gelişmişlik düzeyi ile sosyo-ekonomik verilerin şartlı nakit transferlerinin dağılımındaki rolüne ilişkin analizler yapılmıştır. Buna göre, Türkiye’de 2001 kriziyle birlikte daha belirgin hissedilen kronik yoksulluğun azaltılmasına ilişkin yapılan sağlık ve eğitim yardımları kamu eylem planlarında önemli bir yer tutmaktadır. Dünya Bankası projesinin pilot bölge uygulamasından sonra alandan elde edilen veriler ve sunulan raporlar bir sosyal güvenlik ağı olan ŞNT’nin faydalanıcılar üzerindeki olumlu etkileri, sürdürülebilirlik noktasında önemli bir dayanak olmuştur. Daha sonra 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulmasıyla kurumsal kapasite artmış ve yardımların etkililiği ve bölgesel gelişmişlik düzeylerini azaltmaya yönelik çıktıları önemli bir argüman olmuştur. Aynı dönem içerisinde yapılan yardımların olumlu/olumsuz etkilerini

ölçmeye yönelik sayısız çalışma yapılmıştır. Genel ifadeyle, eğitim yardımlarının okula devam oranlarında özellikle daha çok kaynak aktarılan bölgelerde önemli bir motivasyon kaynağı olduğu, kadının ekonomik ve sosyal yönden güçlendirilmesi noktasında pozitif sonuçlar verdiği, sağlık yardımlarının gebelik ve doğum sonrasındaki kontrolleri etkin hale getirdiği sonuçları olumlu çıktılar arasında sayılabilir.

Diğer yandan beşerî sermayenin farklı dağılımından kaynaklı olarak, bölgeler arası entegerasyonu sağlamaya dönük, sosyal içerme ve uyum kapsamında, gerek SEGE (Sosyal-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi'nin ortaya koyduğu sonuçlar, gerekse illerin endeks değerleri ile gayrisafi katma değerlerinin görece Türkiye ortalamasının altında kalan illerin Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz olması ŞNT kaynak aktarımının bu bölgelere yoğunlaşmasıyla açıklanabilir. Nitekim sosyal yardım programları için Alo 144 Sosyal yardım hattına 2011 yılında 986.301 adet çağrı gelmiştir. Alınan başvurular en çok Erzurum, Diyarbakır ve Muş illerinden olmuştur. Bununla beraber çağrıların bölgelere göre dağılımı ise %43,7 Doğu Anadolu, %27,6 Güneydoğu Anadolu ve %12,7 ile Akdeniz Bölgesi şeklinde dağılmıştır. Aramaların %87,5'i şartlı eğitim ve sağlık yardımlarına ilişkin olarak kayıtlara geçmiştir (Büleç ve Yüksel, 2017, s. 1595). 2017'de ise gelen çağrı sayısı 4 milyon 556 bin 998 olmuştur. Buna karşılık en çok sağlık ve eğitim yardımı konusunda çağrı gelmiştir. Sağlık yardımı için 1 milyon 606 bin 691, eğitim yardımı için 1 milyon 172 bin 314 çağrı ulaşımıştır. Çağrıların illere göre dağılıma bakıldığında ise %14,43 oranı ile Diyarbakır ilk sırada yer almış bunu %10,91 oranı ile Şanlıurfa, %7,76 oranı ile Adana, %5,82 oranı ile İstanbul, %5,34 oranı ile Van takip etmiştir. Ayrıca bu çağrılarının yaklaşık %20'lik kesiminin sığınmacılar tarafından gelmesi, Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın başlatmış olduğu Şartlı Nakit Transfer Projesi ile örtüşen bir yöne sahiptir (YeniAlanya, 2018).

Genel olarak, ŞNT'nin aile içi nakit gelir desteği olarak annelere ödeme yapılmasının kadının toplumdaki konumunu güçlendirmeye yönelik savı ekseriyetle doğrulanmaktadır. Beşerî sermayenin sacayakları olan sağlık ve eğitim yatırımlarının göstergesi olarak şartlı nakit transferlerinin etkileri özellikle okullaşma oranı verileriyle, Doğu Anadolu bölgesinde ortalamasının üzerinde olması sonucuyla teyit edilebilmektedir. Sonuçta, sosyal dışlanmanın bertaraf edilebilmesi amacıyla bölgesel gelişme sorunlarının geleneksel yollarla çözümü noktasındaki eksiklik, beşerî yatırımların zaman içerisinde ekonomik ve sosyal göstergelerin iyileşmesini; başta istihdam ve gelir olmak üzere bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılabilmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2012). *Türkiye’de uygulanan şartlı nakit transferi programının fayda sahipleri üzerindeki etkisinin nitel ve nicel olarak ölçülmesi projesi final raporu*. 24 Mart 2018 tarihinde http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/data/5429198a369dc32358ee29b9/Turkiyede_Uygulanan_SNT_Programinin_Etkisinin_Olculmesi_Projesi_Final_Raporu_-_TR.pdf adresinden ulaşıldı.
- Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2013). 24 Mart 2018 tarihinde http://www.aile.gov.tr/data/53fe1465369dc3053ccd5500/aile_ve_sosyal_politikalar_bakanligi_2013_yili_idare_faaliyet_raporu.pdf adresinden ulaşıldı.
- Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2017). 26 Mart 2018 tarihinde <http://www.aile.gov.tr/haberler/sartli-egitim-yardimi-programi-kapsaminda-31-mayis-itibariyla-56-bin-332-multeci-cocuga-33-bin-kart-uzerinden-3-milyon-800-bin-lira-nakdi-yardim-ulastirdik> adresinden ulaşıldı.
- Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2017). 2016 Faaliyet Raporu. 23 Mart 2018 tarihinde <http://www.aile.gov.tr/data/58b58e4c691407119-c139239/2016%20%20Faaliyet%20Raporu.pdf> adresinden ulaşıldı.
- Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019). 2018 Yılı Faaliyet Raporu, 6 Aralık tarihinde http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/RqI2i+ACSHB_20-18_FAALİYET_RAPORU.pdf adresinden ulaşıldı.
- Adato, M., Terry R. & Elisabeth, B. (2010). Understanding use of health services in conditional cash transfer programs: Insights from qualitative research in Latin America and Turkey. *Social Science & Medicine*, 72(12),1921-1929.
- Altay, A. (2005) Yoksulluk sadece devletin sorunu mu? Kamu harcamaları açısından bir değerlendirme. *Sosyo Ekonomi*, 2, 156-177.
- Angelucci, M. (2012). Conditional cash transfer programs, credit constraints, and migration. *Labour*, 26(1), 124-136.
- Alo 144’e en çok sağlık yardımı çağrısı geldi. 24 Mart 2018 tarihinde <https://www.yenialanya.com/gundem/alo-144-e-en-cok-saglik-yardimi-cagrisi-geldi-h312017.html> adresinden ulaşıldı.
- Barrientos, A. & Dejong, J. (2006). Reducing child poverty with cash transfers : A sure thing?. *Development Policy Review*, 24(5), 537-552.
- Bgus (2014). *Bölgesel gelişim ulusal stratejileri*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı
- Büleç, A. ve Yüksel, A. (2017). Erciş’te sosyal riski azaltma projesi kapsamında şartlı nakit transferi alan kadınların mediko-sosyal durumları ve şartlı nakit transferi alma koşullarının değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 1573-1588.
- Chioda, L., Joao M. P. De Mello ve Rodrigo R. S. (2016). Spillovers from conditional cash transfer programs: *Bolsa Família* and crime in urban Brazil. *Economics of Education Review*, 54, 306-320.
- Çetin, I. ve Sevüktekin, M. (2016), Türkiye’de gelişmişlik düzeyi farklılıklarının analizi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 39-61.
- Esenyel, C. (2009). *Türkiye’de ve dünyada şartlı nakit transfer uygulamaları*, Yayınlanmamış uzmanlık tezi, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.

- Esenyel, C. ve Torun, G. (2015). Review of the role of conditional cash transfer programs on child development and child psychology. *Sosyal Politika alışmaları Dergisi*, 34, 89-107.
- Eser, K. ve Gökmen, . E. (2009). Beşerî sermayenin ekonomik gelişme üzerindeki etkileri: Dünya deneyimi ve Türkiye üzerine gözlemler. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 1(2), 41-56.
- Filiztekin, A. (2009). *Türkiye’de bölgesel farklar*. 23 Mart 2018 tarihinde http://research.sabanciuniv.edu/11643/1/BolgeselFarklar_YKY.pdf adresinden ulaşıldı.
- Emir, İ., Erbaydar, T. ve Yüksel, A. (2013). Şartlı Nakit Transferi Uygulaması Kadınların Toplumsal Konumunu Değiftiriyor mu?. *Fe Dergi*, 5(2), 120-133.
- Gençler, A. ve Yıldırım, İ. (2015). Comparison of the Public Aids Between 1986 And 2014”, *Social and Behavioral Sciences*, 195, 655-662.
- Gökbunar, A. R. ve Duramaz, S. (2015). Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının bir sosyo-ekonomik politika göstergesi olan sağlık verileri kapsamında değerdendirilmesi: TRB1 bölgesi örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 22(2), 291-309.
- Gökbayrak, Ş. (2017). Değişen refah devletleri ve sosyal yardımlar. *Sosyal Güvenlik Dergisi*. 7(1), 71-90.
- Günaydin, İ. ve Yıldız, B. (2015). Dünyada ve Türkiye’de uygulanan kamusal sosyal içerikli harcamalar ve Türkiye açısından bir değerdendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 6(13), 81-116.
- Kaya, İ. (2008). *Yoksullukla mücadelede eğitimin rolü: Şartlı nakit transfer örneği-ŞNT*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İsparta.
- Kayam, S. (2014). *Şartlı eğitim yardımlarının etkisi ve etkinliği: Bölgesel bir yaklaşım*. 24 Mart tarihinde https://www.researchgate.net/publication/269076352_Sartli_Egitim_Yardimlarinin_Etkisi_ve_Etkinligi_Bolgesel_bir_yaklasim adresinden ulaşıldı.
- Küçükçavuş, M. A. (2012). A critical assessment on the conditional cash transfer programme in the context of gendered poverty in Turkey. *Sosyal Politika alışmaları*, 7(29), 45-63.
- Lavinias, L. (2018). The collateralization of social policy under financialized capitalism. *Development and Change*, 49(2), 502-517.
- M.E.B. (2019). Milli eğitim istatistikleri örgün eğitim, 6 Aralık tarihinde https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_09/301027-30_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2018_2019.pdf adresinden ulaşıldı.
- M.E.B. (2018). Strateji geliştirme başkanlığı 2018 yılı performans programı. 26 Mart tarihinde https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_03/19144448-2018_PP_-13.02.2017_2.pdf adresinden ulaşıldı.
- Ortakaya, A. F. (2009). *ŞNT programı için yapılan başvuruların zaman serileri ile modellenmesi*. Yayınlanmamış uzmanlık tezi, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara
- Öcal, J. Y. (2012). *Türkiye’de şartlı nakit transferleri: nitel analiz*. Sosyal dönüşüm, biyotetik ve kamu politikaları konferansı. Ankara, Türkiye.

- Özaslan, M. (2015). Türkiye’de ekonomik ve sosyal boyutlarıyla bölgesel gelişmişlik farklılıkları. 23 Mart 2018 tarihinde http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/sem4_17.pdf adresinden ulaşıldı.
- Özel İhtisas Komisyonu. (2014). *Çocuk çalışma grubu raporu*, Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- Perez-M. C. (2017). What is wrong with conditional cash transfer programs? *Journal of Social Philosophy*, 48(4), 440-460.
- Sariipek, D. B (2017). Yoksullukla mücadelede şartli nakit transferleri; insan haklari açısından bir değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 94-107.
- Şenkal, Abdülkadir (2018). *Küresel sosyal politika*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Taaffe, J. E. Longosz A. F. ve Wilson D. (2016). The impact of cash transfers on livelihoods, education, health and HIV – what’s the evidence? *Development Polict Review*, 35, 601-619.
- Taşçı, F. (2009). Yoksulluğa ve yoksullara dönük ahlak yaklaşımları. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 57, 481-514.
- Tüik (2017). İstatistiklerle Çocuk. 26 Mart 2018 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24645> adresinden ulaşıldı.
- Ulutaş, Ç. Ü. (2017). Türkiye refah rejiminin dönüşüm sürecinde sosyal yardım sistemi. *Emek Araştırma Dergisi*, 8(12), 27-48.
- UNICEF (2013), Çocuk refahı belgesi. 24 Mart 2018 tarihinde <http://www.sck.gov.tr/oecd/%C3%87ocuk%20Refah%C4%B1%20Belgesi.pdf> adresinden ulaşıldı.
- UNICEF (2018). 26 Mart 2018 tarihinde <http://www.unicef.org.tr/basin-merkezi-detay.aspx?id=22752> adresinden ulaşıldı.
- UNICEF (2014). Türkiye’de şartlı nakit transfer programının iyileştirilmesine yönelik politika belgesi. 24 Mart 2018 tarihinde http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/data/5429198a369dc32358ee29b9/Turkiye_Sartli_Nakit_Transferi_Programinin_Iyilestirilmesine_Yonelik_Politika_Belgesi.pdf adresinden ulaşıldı.
- Uzun, B. C. (2011). *Türkiye’de şartlı nakit transferi yardımlarını etkileyen faktörlerin lojistik regresyon analiziyle tahmini*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi. Ankara.
- World Bank (2019). *Turkey – social risk mitigation project* (English), Washington, DC: World Bank, 6 Aralık 2019 tarihinde <http://documents.worldbank.org/curated/en/780941468761349067/Turkey-Social-Risk-Mitigation-Project> adresinden ulaşıldı.
- Yaylalı, M. ve Lebe, F. (2011). Beşerî sermaye ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin ampirik analizi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 30(1), 23-51.
- Yıldırım, A. Doğan, C. ve Topcuoğlu A. (2011). *Türkiye’de 1980-2010 yılları arasında uygulanan yoksullukla mücadele politikalarının etkinliği üzerine bir analiz*. Ekonomik Yaklaşım Kongreler Dizisi- VII’de sunulan bildiri, 22-23 Aralık, Ankara.
- Zabcı, F. Ç. (2003). Sosyal riski azaltma projesi: Yoksulluğu azaltmak mı, zengini yoksuldan korumak mı? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(1), 216-239.

6331 SAYILI İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KANUNU VE İLGİLİ YÖNETMELİKLERİ ÇERÇEVESİNDE İŞVERENİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Deniz Boz Eravcı¹

¹ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8336-5501>

Öz

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun 30.06.2012 tarih 28339 Sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmesi ile birlikte, Türk çalışma hayatında yeni bir dönem başlamış oldu. Daha evvel 4857 sayılı İş Kanunu ve Yönetmelikler ile düzenlenen iş sağlığı ve güvenliği kavramı, dağınık yapısından kurtarılarak 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile mevzuat tek çatı altında toplanmıştır. Ayrıca 6331 ile mevcut kapsam da genişletilerek dışarıda tutulan kamu personelinin de dahil edilmesi ile birlikte işyerlerinde sağlık ve güvenlikler tüm çalışanlar bakımından korunması gereken bir kavram haline gelmiştir. Kapsamın genişlemesi, önleyici yaklaşımların benimsendiği 6331 ile işveren ve işveren vekillerinin de sorumluluk alanları daha da genişletilmiştir. İşveren ve işveren vekillerinin iş sağlığı ve güvenliğindeki tüm sorumlulukları risk değerlendirmesi ve iş birliği temelinden bir yaklaşımla yeniden düzenlenmiştir. Yeni yaklaşım ile işverenlerin çalışanları ile etkin koordinasyon ve iş birliğini sağlayarak, işyerinde, tazmin etmekten öte, önleme yaklaşımını benimseyen katılımlı ve bütüncül koruma sağlanması hedeflenmiştir. Çalışma kapsamında, işverenin iş sağlığı ve güvenliği mevzuatı çerçevesindeki tüm yükümlülükleri ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 6331 Sayılı Kanun, İşveren Yükümlülükleri, İş Sağlığı ve Güvenliği, Risk Değerlendirmesi, Sağlık Gözetimi

Atf için:

Boz-Eravcı, D. (2019). 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve ilgili yönetmelikleri çerçevesinde işverenin yükümlülükleri. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8, (22), 330-355.

---

¹ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim Uzmanı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi, Ankara/Türkiye
E-posta: denizbozdb@gmail.com

OBLIGATIONS OF THE EMPLOYER IN ACCORDANCE WITH THE OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY LAW NO 6331 AND RELATED REGULATIONS

Abstract

A new era has begun in Turkey working life with the enactment of Occupational Health and Safety Law No. 6331 published in Official Journal with dated 30.06.2012 and numbered 28339. The concept of occupational health and safety, which was previously regulated by the Labor Law No. 4857 and Regulations, was freed from its dispersed structure and the Occupational Health and Safety Law No. 6331 was gathered under single roof. In addition, with the inclusion of excluded public servant, the current scope has been extended to 6331 and health and safety at workplaces have become a concept that must be protected for all employees. With the 6331 adoption of preventive approaches, the widening of the scope has extended the responsibility areas of employers and employers' representatives. All responsibilities of employers and employers' representatives in occupational health and safety have been rearranged on the basis of risk assessment and cooperation. With the new approach, it is aimed at providing effective coordination and cooperation with employers' employees and to provide participatory and holistic protection that adopts prevention approach rather than indemnify to employees. Within the scope of the study, the employer obligations within the framework of occupational health and safety legislation were examined in detail.

Keywords: Law No. 6331, Employers Obligations, Occupational Health and Safety, Risk Assessment, Health Surveillance

Giriş

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 30.06.2012 tarih 28339 Sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ülkemizde daha evvel İş sağlığı ve Güvenliği kavramına ilişkin düzenlemeler 4857 Sayılı İş Kanununun 5. bölümünde 77-89. maddeler, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve 818 Sayılı Borçlar Kanunu'nun ilgili hükümleri ve bu kanunların ikincil mevzuatı çerçevesinde yürütülmekteydi (Seratlı, 2004). Kamu personelinin iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarından faydalanması hususunda ise mevzuatta herhangi bir düzenleme yer almamaktaydı. Bu nedenle iş sağlığı ve güvenliği yalnızca 4857 sayılı İş Kanunu kapsamında çalışanların iş sağlığı ve güvenliği bakımından korunduğu, diğer çalışanlar bakımından da düzenleme gereksinimi olduğu aşikardı. Bu kapsamın genişletilmesi ve çalışanlar arasındaki farklılığın ortadan kaldırılmasına yönelik olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından 89/391/EEC sayılı Çerçeve Direktifi temel alınarak 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu hazırlanmıştır (TBMM, 03.04.2012).

2012 yılında yürürlüğe giren 6331 Sayılı İş Sağlığı ve güvenliği Kanunu, bazı istisnalar dışında tüm çalışanların "sağlık ve güvenliklerinin korunması" kavramını ele alması bakımından çıkarılan ilk ve tek müstakil kanun olma özelliği taşımaktadır. Buna göre 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Md.2'de

1) *Bu kanun, kamu ve özel sektöre ait bütün işlere ve işyerlerinde, bu işyerlerinin işverenleri ile işveren vekillerine, çırak ve stajyerler de dahil olmak üzere tüm çalışanların faaliyet konularına bakılmaksızın uygulanır."*

Aynı maddenin 2. fıkrasında kanun kapsam dışında bıraktığı faaliyetler de belirtilmiştir, Buna göre;

- 2) *Ancak aşağıda belirtilen faaliyetler ve kişiler hakkında bu Kanun hükümleri uygulanmaz:*
- Fabrika, bakım merkezi, dikimevi ve benzeri işyerlerindeki diğer hariç Türk Silahlı Kuvvetleri, genel kolluk kuvvetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığının faaliyetleri.*
  - Afet ve acil durum birimlerinin müdahale faaliyetleri.*
  - Ev hizmetleri.*
  - Çalışan istihdam etmeksizin kendi nam ve hesabına mal ve hizmet üretimi yapanlar.*
  - Hükümlü ve tutuklulara yönelik infaz hizmetleri sırasında, iyileştirme kapsamında yapılan işyurdu, eğitim, güvenlik ve meslek edindirme faaliyetleri*

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun yürürlüğe girmesi ile birlikte, tazmin edici (reaktif) yaklaşım terkedilerek, korunma temelli önleyici (proaktif) yaklaşım

prensip edinilmiştir. Böylelikle, önlemenin tazmin etmekten daha ucuz ve insani olduğu gerçeği ile, çalışan onuruna yakışır iş hayatının tesis edilmesini sağlamak üzere, işverenler ile çalışanlar arasında iş birliği ve etkin diyalog mekanizmalarının devreye sokulduğu daha çağdaş uygulamalar benimsenmiştir (Akın, 2012).

Bu çalışmada, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve ilgili yönetmelikler çerçevesinde işverenlerin yükümlülükleri ayrıntısı ile ele alınacaktır.

İşverenin Genel Yükümlülükleri

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununa zemin oluşturan 89/391/EEC Çerçeve Direktifi'nde çalışan ve işverenler arasında koordinasyon ve iş birliği vurgusu yapılırsa da işverenlerin yükümlülükleri daha geniş çapta ele alınmıştır. İşverenler çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunmasına yönelik eğitim, risk değerlendirmesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Profesyoneli çalıştırması, işyeri ortam gözetim ve denetimini yapması/yaptırması vb. pek çok koruyucu ve önleyici faaliyeti gerçekleştirmek ile yükümlü tutulmuştur (European Economic Council, 1989).

89/391/EEC Çerçeve Direktifte olduğu gibi, ülkemizde de çalışma hayatında sağlık ve güvenliğin korunmasında işverene geniş sorumluluklar yüklemiştir (Kılış, 2013). İşverenin işçiyi gözetme borcu kapsamında işçinin sağlık ve güvenliğinin sağlanması, maddi ve manevi kişiliğinin korunmasıyla yükümlüdür. Bu yükümlülük Anayasal bir hak olan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşam hakkının gereği olduğu gibi, ayrıca işçinin işverene sadakat borcunun bir karşılığı olarak, sözleşme ilişkisinden doğan bir borç olması hasebiyle, 6098 sayılı Borçlar Kanunu'nun 114. maddesine göre "borçlu genel olarak her türlü kusurdan sorumludur" ifadesinin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir (Baloğlu, 2014). Aşağıda Ulusal ve Uluslararası mevzuata uygun olarak yayımlanan 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun 4. maddesinde işverenin genel yükümlülüklerinden bahsedilmiştir. Buna göre işveren;

- a) *Mesleki risklerin önlenmesi, eğitim ve bilgi verilmesi dâhil her türlü tedbirin alınması, organizasyonun yapılması, gerekli araç ve gereçlerin sağlanması, sağlık ve güvenlik tedbirlerinin değişen şartlara uygun hale getirilmesi ve mevcut durumun iyileştirilmesi için çalışmalar yapar.*
- b) *İşyerinde alınan iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerine uyulup uyulmadığını izler, denetler ve uygunsuzlukların giderilmesini sağlar.*
- c) *Risk değerlendirmesi yapar veya yaptırır.*
- d) *Çalışana görev verirken, çalışanın sağlık ve güvenlik yönünden işe uygunluğunu göz önüne alır.*
- e) *Yeterli bilgi ve talimat verilenler dışındaki çalışanların hayati ve özel tehlike bulunan yerlere girmemesi için gerekli tedbirleri alır.*

İşveren tüm bu koruyucu ve önleyici faaliyetleri gerçekleştirirken, işlerin yürütümüne yönelik olarak dışarıdan hizmet satın alabilir, ancak bu durum işverenin sorumluluğunu ortadan kaldırmayacağı gibi, çalışanların iş sağlığı ve güvenliği konusundaki yükümlülüklerini yerine getirmemesi işverenin bu alandaki sorumluluğunu etkilemez. Ayrıca işverenin sunmuş olduğu İş Sağlığı ve Güvenliği hizmetleri için, çalışanlardan ücret talep edilemeyeceği konusunda açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Risk Değerlendirmesi

Ülkemize risk değerlendirmesi kavramı ilk defa 4857 sayılı İş Kanunu ve buna dayalı olarak çıkartılan yönetmelikler ile hayata geçirilmiştir. Avrupa Birliğinin İş Sağlığı ve Güvenliği alanındaki "önleyici" yaklaşımı, Türk mevzuatına aktarılmaya çalışılsa da iş sağlığı ve güvenliği alanındaki ihtiyacı karşılar nitelikte olamamıştır (Kacı ve Taçgın, 2017). 4857 Sayılı İş Kanunu'na dayanak gösterilerek çıkarılan 25311 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetmeliğinde "İşveren, işyerinde risklerden etkilenecek gruplar için risk değerlendirmesi yapmakla yükümlüdür" ifadesi yer almaktaydı. Bu yönetmelik Danıştay tarafından 2007 yılında iptal edilmiştir, ancak iş sağlığı ve güvenliği alanındaki düzenleme ihtiyacı devam ettiğinden, yeni, müstakil ve tüm çalışanları kapsayacak bir düzenlemenin hazırlanması gündeme gelmiştir (Kaya, Ölmezoglu İri ve Başkan Takaoğlu, 2018). 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanunu ve ilgili yönetmelikler 89/391/EEC Çerçeve Direktifi ve 161 No'lu ILO'nun Sağlık Hizmetlerine İlişkin sözleşme maddeleri temel alınarak getirilmiştir.

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun 3. maddesinde temel kavramlara ilişkin tanımlarda risk değerlendirmesi "*İşyerinde var olan ya da dışarıdan gelebilecek tehlikelerin belirlenmesi, bu tehlikelerin riske dönüşmesine yol açan faktörler ile tehlikelerden kaynaklanan risklerin analiz edilerek derecelendirilmesi ve kontrol tedbirlerinin kararlaştırılması amacıyla yapılması gerekli çalışmalar*" olarak tanımlanmıştır. Kanun 5. maddesinde İşverenin yükümlülüklerini yerine getirirken göz önünde bulundurulması gereken ilkelere yer verilmiştir. İşveren buna göre,

- a) Risklerden kaçınmak,
- b) Kaçınılması mümkün olmayan riskleri analiz etmek,
- c) Risklerle kaynağında mücadele etmek,
- d) İşin kişilere uygun hale getirilmesi için işyerlerinin tasarımı ile iş ekipmanı, çalışma şekli ve üretim metotlarının seçiminde özen göstermek, özellikle tekdüze çalışma ve üretim temposunun sağlık ve güvenliğe olumsuz etkilerini önlemek, önlenemiyor ise en aza indirmek,
- e) Teknik gelişmelere uyum sağlamak,
- f) Tehlikeli olanı, tehlikesiz veya daha az tehlikeli olanla değiştirmek,
- g) Teknoloji, iş organizasyonu, çalışma şartları, sosyal ilişkiler ve çalışma ortamı ile ilgili faktörlerin etkilerini kapsayan tutarlı ve genel bir önleme politikası geliştirmek,

- h) *Toplu korunma tedbirlerine, kişisel korunma tedbirlerine göre öncelik vermek,*
- i) *Çalışanlara uygun talimatlar vermek, gibi ilkelere uygun olarak koruyucu/önleyici faaliyetlerini gerçekleştirmek zorundadır.*

Risk değerlendirmesi üzerinde inşa edilmemiş bir İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun proaktif yaklaşım barındırması beklenemez. Risk değerlendirme süreçleri, işletmenin kuruluş aşamasından itibaren tehlikelerin tespiti, risklerin belirlenmesi ve önlenmesi aşamasındaki tüm faaliyetlerin yeniden gözden geçirilmesine dayalı bir feedback mekanizması kurması bakımından oldukça önemlidir (Akpınar ve Çakmakkaya, 2014; Demir ve Demir, 2016).

6331 sayılı Kanununun 10. maddesinde "*işveren, iş sağlığı ve güvenliği yönünden risk değerlendirmesi yapmak veya yaptırmakla yükümlüdür*" ifadesi yer almaktadır. İşverene doğrudan yüklenmiş olan risk değerlendirmesinin kimleri kapsayacağı ya da ne şekilde ve hangi sürelerde yapılacağı durumlarına ilişkin ayrıntılar ise 29.12.2012 tarih ve 28512 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği ile düzenlenmiştir. İlgili yönetmeliğin 5. ve 6. maddesinde işverenin risk değerlendirme yükümlülüğüne ilişkin hususlar değerlendirilmiştir. Buna göre; İşveren işyerinde çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunması ve geliştirilmesine yönelik olarak risk değerlendirmesi yapar ya da görevlendirdiği kişi ya da kişilere yaptırır. Risk değerlendirilmesini gerçekleştirmek üzere bir ekip görevlendirir. Görevlendirdiği ekibe sağlıklı bir risk değerlendirmesi ortamı sağlamak amacı ile süreç ile ilgili her türlü bilgi, belgeyi, mekân ve yeterli zamanı temin eder. İşveren, risk değerlendirme ekibinin yürüttüğü işten dolayı hak ve yetkilerini kısıtlayamayacağı gibi, ekibin değerlendirmede eksik kaldığı durumlarda işyeri dışındaki kişi ve kuruluşlardan hizmet sağlayabilir. İşverenin risk değerlendirmesi yaptırmış olması iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili sorumlulukları ortadan kaldırmaz. İşveren ayrıca Kanun'da belirtilen şartların doğması durumunda da risk değerlendirmesini yenilemek zorundadır. Bu şartlar Kanun Md. 12.'de verilmiştir;

- 1) *Yapılmış olan risk değerlendirmesi; tehlike sınıfına göre çok tehlikeli, tehlikeli ve az tehlikeli işyerlerinde sırasıyla en geç iki, dört ve altı yılda bir yenilenir.*
- 2) *Aşağıda belirtilen durumlarda ortaya çıkabilecek yeni risklerin, işyerinin tamamını veya bir bölümünü etkiliyor olması göz önünde bulundurularak risk değerlendirmesi tamamen veya kısmen yenilenir.*
  - a) *İşyerinin taşınması veya binalarda değişiklik yapılması.*
  - b) *İşyerinde uygulanan teknoloji, kullanılan madde ve ekipmanlarda değişiklikler meydana gelmesi.*
  - c) *Üretim yönteminde değişiklikler olması.*

- d) İş kazası, meslek hastalığı veya ramak kala olay meydana gelmesi.
- e) Çalışma ortamına ait sınır değerlere ilişkin bir mevzuat değişikliği olması.
- f) Çalışma ortamı ölçümü ve sağlık gözetim sonuçlarına göre gerekli görülmesi.
- g) İşyeri dışından kaynaklanan ve işyerini etkileyebilecek yeni bir tehlikenin ortaya çıkması.

Yukarıda zikredilen şartlara ilave olarak, Kanun koyucu çok tehlikeli sınıfta yer alan maden, metal ve yapı işleri ile tehlikeli kimyasallarla çalışılan işyerlerinde veya büyük endüstriyel kazaların olabileceği işyerlerinde risk değerlendirmesi yapılmamış olması durumunda işin durdurulmasını emreder (Kanun Md.25). İşyerinde ya da çalışma alanında faaliyet gösteren birden fazla işletme ve işveren sayısına göre risk değerlendirilmesi organizasyonun nasıl yapılacağına ilişkin hususlar ise İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği Md. 14'de düzenlenmiştir. Buna göre;

Aynı çalışma alanı birden fazla işveren tarafından paylaşılıyorsa, yürütülen her bir iş için işverenler ayrı ayrı risk değerlendirmesi yapar. İşverenler yürüttükleri iş için ayrı ayrı yaptıkları risk değerlendirme çalışmalarını diğer işverenler ile koordinasyon içerisinde yürütür ve olası tehlike ve riskler bakımından bilgi paylaşımında bulunur.

Birden fazla işyerinin bulunduğu iş merkezleri, iş hanları, sanayii bölge ve siteleri gibi yerlerde işyerlerinin ayrı ayrı gerçekleştirdiği risk değerlendirmelerinin koordinasyonunu yönetim tarafından yürütülür. Yönetim, işverenleri işyerleri ile ilgili risk değerlendirmesi, sağlık ve güvenlik koşulları ve olası tehlike ve risklere karşı gerekli tedbirlerin alınması noktasında uyarır, bu hususta ilgisiz ve sorumsuz davranan işverenleri Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bildirir.

Asıl işveren-alt işveren iş ilişkisinin bulunduğu işyerlerinde risk değerlendirmesine ilişkin hususlar ise İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği Md. 15'de ayrıntılı şekilde değerlendirilmiştir. Bir işyerinde bir ya da daha fazla alt işveren olması durumunda; Her alt işveren kendi yürüttüğü iş ile alakalı risk değerlendirmesini yönetmelik hükümleri çerçevesinde yapar/yaptırır. Alt işveren risk değerlendirmesini yaparken ihtiyaç duyacağı bilgi belge vb ihtiyaçları asıl işveren tarafından sağlanır. Asıl işveren ise, alt işveren tarafından yürütülen risk değerlendirme çalışmaları kontrol eder ve denetler. Alt işverenler hazırlamış oldukları risk değerlendirmesinin bir nüshasını asıl işverenle paylaşır. Asıl işveren ise, alt işverenin hazırlamış olduğu risk değerlendirmesinden elde edilen bulguları kendi risk değerlendirmesi ile birleştirerek, uygun kontrol adımlarının tüm iş sahası içerisinde uygulanabilirliğini izler, denetler, eksikliklerin giderilmesini sağlar.

Asıl işveren ve alt işveren iş ilişkisinin varlığı halinde mevzuatımıza göre iş sağlığı ve güvenliği alanında işverenin sorumluluğu sadece koordinasyon

ve denetleme olarak görülmemelidir. Bu durumda, alt işverenin işçilerine yönelik sorumluluğun asıl işveren sorumluluğuna dayanak teşkil etmeyeceği düşünülebilir. Alt işverenin asıl işverenin işini yapsa bile, ondan bağımsız birer işveren olduğu düşünüldüğünde, aslında alt işverenler işçileri aile asıl işveren arasında bir hukuki ilişki olmadığı görülebilir. Dolayısıyla alt işveren işçileri işlerinin yürütümünde kendi (alt) işverenlerin emirlerine bağlıdır. Ancak iş sağlığı ve güvenliği konusuna daha farklı bakmak gereklidir. İşyerlerindeki olası sağlık ve güvenlik tehlikeleri ve çalışanlara zarar verme potansiyelleri, asıl işveren alt işveren işçileri olmaksızın tüm çalışanları tehdit eder. Dolayısıyla, asıl işverenin alt işveren işçilerinden iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları bakımından alt işveren ile birlikte sorumluluğa sahip olduğu söylenebilir. Alt işverenin işçileri de asıl işverenin iş sağlığı ve güvenliği konusunda verdiği talimatlara uymak zorundadır (Özcan, 2014; Belverenli, 2016; Aydınlı, 2013)

İşyerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetlerinin Örgütlenmesi

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda işverene çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunmasına yönelik tüm iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin örgütlenmesi ve sunulması bakımından yükümlülük verilmiştir. Nitekim Kanunun 6. maddesinde de işverenin sağlaması gereken iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerine yer verilmiştir. Buna göre;

1) *Mesleki risklerin önlenmesi ve bu risklerden korunulmasına yönelik çalışmalarını da kapsayacak, iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin sunulması için işveren;*

a) *Çalışanları arasından iş güvenliği uzmanı, işyeri hekimi ve on ve daha fazla çalışanı olan çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde diğer sağlık personeli görevlendirir. Çalışanları arasında belirlenen niteliklere sahip personel bulunmaması hâlinde, bu hizmetin tamamını veya bir kısmını ortak sağlık ve güvenlik birimlerinden hizmet olarak yerine getirebilir. Ancak belirlenen niteliklere ve gerekli belgeye sahip olması hâlinde, tehlike sınıfı ve çalışan sayısı dikkate alınarak, bu hizmetin yerine getirilmesini kendisi üstlenebilir..."*

İş Güvenliği Uzmanı, İşyeri Hekimi ve Diğer Sağlık Personeli Çalıştırma Yükümlülüğü

Kanun Md 6.'da işverenin çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunmasına yönelik işyeri örgütlenmesinin bir parçası olarak iş sağlığı ve güvenliği profesyonellerinin çalıştırma yükümlülüğünden bahsedilmişti. İşyerinde iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin işveren tarafından sunulan hizmetin "İş Sağlığı ve Güvenliği Profesyoneli" eliyle yürütülmesi gibi bir yaklaşımla uygulanması öngörülmüştür. Bu durumda, çalıştırılacak bu profesyonellerin çalıştırılma usul ve esasları genel hatlarıyla Kanun Md.8/2'de düzenlenmiştir.

"(2) (Değişik: 4/4/2015-6645/1 md.) İşverene iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili konularda rehberlik ve danışmanlık yapmak üzere görevlendirilen işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı, görev aldığı işyerinde göreviyle ilgili mevzuat ve teknik gelişmeleri göz önünde bulundurarak iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili eksiklik ve aksaklıkları, tedbir ve tavsiyeleri belirler ve işverene yazılı olarak bildirir. Eksiklik ve aksaklıkların düzeltilmesinden, tedbir ve tavsiyelerin yerine getirilmesinden işveren sorumludur..."

Kanunda, iş güvenliği uzmanı ve işyeri hekiminin görev ve sorumlulukları yerine getirirken iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili durumları ve alınması gereken önlemleri işverene yazılı olarak bildirimde bulunmaları emredilmiştir. Yazılı bildirim yapılan hususların işveren tarafından dikkate alınmaması durumunda ise, işyeri hekimi ya da iş güvenliği uzmanının bu durumu Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bildirim zorunlu tutulmuştur. Şüphesiz ki İş Sağlığı ve Güvenliği profesyoneli bu görevi yerine getirirken, kararlarında bağımsız olabilmelidir. Bu durumda profesyonelle işverene karşı belirli güvenceler sağlanmalıdır. Bu amaçla Kanun Md. 8/1'de

"(1) İşyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanlarının hak ve yetkileri, görevlerini yerine getirmeleri nedeniyle kısıtlanamaz. Bu kişiler, görevlerini mesleğin gerektirdiği etik ilkeler ve mesleki bağımsızlık içerisinde yürütür." ifadesi ile profesyonelle mesleki bağımsızlık ve korunma sağlayacağı öngörülmüştür. Ancak bu madde, pratikte iş güvenliği uzmanı ve işyeri hekimine fesih, ayrımcılık gibi hususlarda diğer çalışanlardan farklı bir koruma sağlayamamıştır (Alpagut, 2014).

İş Güvenliği Uzmanı

Kanun Md. 8/5'de işyeri örgütlenmesi kapsamında iş güvenliği uzmanların tehlike sınıflarına göre sahip oldukları özel belgeye göre çalıştırılması hükmedilmiştir. İşyeri tehlike sınıfları da Kanun Md. 9'da;

"(1) İşyeri tehlike sınıfları; 31/5/2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun 83'üncü maddesine göre belirlenen kısa vadeli sigorta kolları prim tarifesi de dikkate alınarak, İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğünün Başkanlığında ilgili taraflarca oluşturulan komisyonun görüşleri doğrultusunda, Bakanlıkça çıkarılacak tebliğ ile tespit edilir..." şeklinde ifade edilmiştir.

İşveren tarafından iş güvenliği uzmanı olarak görevlendirilecek/istihdam edilecek personelin taşınması gereken nitelikler genel olarak Kanun Md. 8/5'de ifade edilmiştir. Buna göre;

"(5) İş güvenliği uzmanlarının görev alabilmeleri için; çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde (A) sınıfı, tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde en az (B) sınıfı, az tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde ise en az (C) sınıfı iş güvenliği uzmanlığı belgesine sahip olmaları şartı aranır. Bakanlık, iş güvenliği uzmanlarının ve işyeri hekimlerinin görevlendirilmesi konusunda sektörel alanda özel düzenleme yapabilir..." ifadeleri yer almaktadır.

Çalıştırılacak/görevlendirilecek iş güvenliği uzmanlarının sahip olması gereken nitelikler ve çalışma süreleri ile usul ve esasları 29.12.2012 tarih 28512 tarihli Resmî Gazete'de İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik ile ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. İlgili yönetmelik madde 7'ye göre işveren,

"(3) Birden fazla iş güvenliği uzmanının görevlendirilmesinin gerektiği işyerlerinde, (Değişik ibare: RG:15/2/2016-29625) tam süreli olarak görevlendirilen iş güvenliği uzmanlarından sadece birinin² işyerinin tehlike sınıfına uygun belgeye sahip olması yeterlidir.

(4) İş güvenliği uzmanlarının görevlendirilmesinde, bu Yönetmeliğe göre hesaplanan çalışma süreleri bölünerek birden fazla iş güvenliği uzmanına verilemez. Ancak vardiyalı çalışma yapılan işyerlerinde işveren tarafından vardiyalara uygun şekilde görevlendirme yapılır.

(5) (Ek: RG-30/4/2015-29342) İşveren, bu Yönetmelikte belirtilen zorunlu çalışma sürelerine bağlı kalmak şartıyla işyerinin tehlike sınıfına uygun olarak görevlendirilmesi zorunlu olan en az bir iş güvenliği uzmanının yanında, Kanunda ve Yönetmelikte belirtilen esas sorumluluklar saklı kalmak kaydıyla iş güvenliği uzmanına yardımcı olmak üzere, iş güvenliği uzmanlığı belgesine sahip ve işyerinin tam süreli sigortalı çalışanları arasından iş güvenliği uzmanı görevlendirmesi yapabilir..."

İşverenin iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri ile ilgili yükümlülükleri 29.12.2012 tarih 28512 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliği kapsamında da ele alınmıştır. İlgili yönetmelik Madde 5'de

"(1) (Değişik: RG-18/12/2014-29209) İşveren, işyerlerinde alınması gereken iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin belirlenmesi ve uygulanmasının izlenmesi, iş kazası ve meslek hastalıklarının önlenmesi, çalışanların ilk yardım ve acil tedavi ile koruyucu sağlık ve güvenlik hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla; çalışanları arasından ilgili yönetmeliklerde belirtilen nitelikleri haiz bir veya birden fazla işyeri hekimi, iş güvenliği uzmanı görevlendirir. On ve daha fazla çalışanı olan çok tehlikeli sınıfta yer alan işyeri işverenleri ayrıca diğer sağlık personeli görevlendirir. Gerekli nitelikleri haiz olması halinde tehlike sınıfı ve çalışan sayısını dikkate alarak bu hizmetin yerine getirilmesini kendisi üstlenebilir..."

İşveren, bu maddede, kendi çalışanları içerisinde, çalışan sayısına göre uygun nitelik taşıması kaydıyla iş güvenliği uzmanı istihdam edebileceği gibi

---

² Danıştay Onuncu Dairesinin 17/5/2016 tarihli ve Esas No:2016/1110 sayılı kararı ile 15/2/2016 tarih ve 29625 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmeliğin Çerçeve 1 inci maddesinin yürütülmesinin durdurulmasına karar verilmiştir. Daha sonra Danıştay Onuncu Dairesinin 28/3/2019 tarihli ve Esas No:2016/1110, Karar No:2019/2521 sayılı kararı ile 15/2/2016 tarih ve 29625 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk Ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmeliğin Çerçeve 1 inci maddesinin iptaline karar verilmiştir

gerekli niteliklere haiz olması durumunda bu görevi işverenin kendisi de yerine getirebilir. Ancak bu durumda da işverenin dikkate alması gerek başka hususlar bulunmaktadır. İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik Madde 12'de iş güvenliği uzmanlarının çalıştırılma sürelerine ilişkin hususlar verilmiştir. Buna göre;

- a) Az tehlikeli sınıfta yer alanlarda, çalışan başına ayda en az 10 dakika.
  - b) Tehlikeli sınıfta yer alanlarda, çalışan başına ayda en az 20 dakika.
  - c) Çok tehlikeli sınıfta yer alanlarda, çalışan başına ayda en az 40 dakika.
- hizmet sağlanacak kadar sürelerde görevlendirmeler yapılmaktadır.

"(2) Az tehlikeli sınıfta yer alan (Değişik ibare: RG-30/4/2015-29342) 1000 ve daha fazla çalışanı olan işyerlerinde her (Değişik ibare: R G-30/4/2015-29342) 1000 çalışan için tam gün çalışacak en az bir iş güvenliği uzmanı görevlendirilir. Çalışan sayısının (Değişik ibare: RG-30/4/2015-29342) 1000 sayısının tam katlarından fazla olması durumunda geriye kalan çalışan sayısı göz önünde bulundurularak birinci fıkrada belirtilen kriterlere uygun yeteri kadar iş güvenliği uzmanı ek olarak görevlendirilir.

(3) Tehlikeli sınıfta yer alan (Değişik ibare: RG-30/4/2015-29342) 500 ve daha fazla çalışanı olan işyerlerinde her (Değişik ibare: RG-30/4/2015-29342) 500 çalışan için tam gün çalışacak en az bir iş güvenliği uzmanı görevlendirilir. Çalışan sayısının (Değişik ibare: RG-30/4/2015-29342) 500 sayısının tam katlarından fazla olması durumunda geriye kalan çalışan sayısı göz önünde bulundurularak birinci fıkrada belirtilen kriterlere uygun yeteri kadar iş güvenliği uzmanı ek olarak görevlendirilir.

(4) Çok tehlikeli sınıfta yer alan (Değişik ibare: RG-30/4/2015-29342) 250 ve daha fazla çalışanı olan işyerlerinde her (Değişik ibare: RG-30/4/2015-29342) 250 çalışan için tam gün çalışacak en az bir iş güvenliği uzmanı görevlendirilir. Çalışan sayısının (Değişik ibare: RG-30/4/2015-29342) 250 sayısının tam katlarından fazla olması durumunda geriye kalan çalışan sayısı göz önünde bulundurularak birinci fıkrada belirtilen kriterlere uygun yeteri kadar iş güvenliği uzmanı ek olarak görevlendirilir..."

Burada önemli olan husus, iş güvenliği uzmanlarının belirtilen sürelerle göre görevlendirmelerinde 4857 sayılı İş Kanunu'na göre belirlenen haftalık çalışma süreleri dikkate alınır, burada belirlenen hükümlere muhalif görevlendirme yapılamaz (Korkmaz ve Avsallı, 2012).

Kamu işyerlerinde görevlendirilecek iş güvenliği uzmanları için durum biraz farklılık göstermektedir. 2012 yılında 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte, 50'den fazla çalışanı olan işyerleri için 01.01.2013 tarihi, 50'den az çalışanı olan tehlikeli ve çok tehlikeli işyerleri için 01.01.2014 tarihi, kamu kurumları ile 50'den az çalışanı olan az tehlikeli işyerleri için ilk etapta 01.07.2014 tarihi itibarıyla, kanunun 6. ve 7. maddesi ile iş yerlerinde İSG uzmanı ve işyeri hekimi çalıştırma zorunluluğu getirilmiş, daha sonra yürürlük tarihlerinde kamu kurumlarında uygulamada yaşanan sorunların giderilmesinin zaman alması gerekçe gösterilerek

2 defa ertelenme söz konusu olmuş, profesyonel çalıştırma ve görevlendirmeler nihai olarak, 1 Temmuz 2020 yılına ertelenmiştir (Demir, 2017) .

İşverenin iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerine ilişkin yükümlülüklerinin düzenlendiği İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri yönetmeliği Md 5/2'de;

"İşveren, işyerinde gerekli niteliklere sahip personel bulunmaması halinde birinci fıkrada sayılan yükümlülüklerinin tamamını veya bir kısmını, OSGB'lerden hizmet alarak yerine getirebilir..." ifadesine yer verilmiştir. Burada işverenin beşeri kapasitesinin bu hizmetleri sağlamasına olanak sunmadığı durumlarda dışarıdan alınmasına imkân vermektedir. Aynı yönetmelik Md 5/5'de ve Madde 5/6'da işveren iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerini yürütmesi için görevlendirdiği kişilere ya da OSGB'lere uygun çalışma ortamı ve süreyi tanımak ve gerekli her türlü işbirliği ve kolaylaştırıcı bilgi ve belgeyi sağlamakla da yükümlü tutulmuştur. Ayrıca hizmetlerin sunumu noktasında işveren yetkilerini OSGB'ye devredebilir, ancak bu hizmetlerin doğru sağlanması noktasındaki yükümlülüklerini devrettiği anlamına gelmez. İşverenin ilgili husustaki sorumluluğunun devam ettiği ilgili yönetmelik maddelerinde ifade edilmiştir (Orhan, Özkan, ve Uysal, 2017).

İşyeri Hekimi ve Diğer Sağlık Personeli

İşverenin iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri ile ilgili yükümlülükleri arasında iş güvenliği uzmanı çalıştırmanın yanı sıra, işyeri hekimi ve diğer sağlık personeli çalıştırmasına ilişkin yükümlülüğü de bulunmaktadır. İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliği Md 5'de

"(1) İşveren, işyerlerinde alınması gereken iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin belirlenmesi ve uygulanmasının izlenmesi, iş kazası ve meslek hastalıklarının önlenmesi, çalışanların ilk yardım ve acil tedavi ile koruyucu sağlık ve güvenlik hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla; çalışanları arasından ilgili yönetmeliklerde belirtilen nitelikleri haiz bir veya birden fazla işyeri hekimi, iş güvenliği uzmanı görevlendirir. On ve daha fazla çalışanı olan çok tehlikeli sınıfta yer alan işyeri işverenleri ayrıca diğer sağlık personeli görevlendirir. Gerekli nitelikleri haiz olması halinde tehlike sınıfı ve çalışan sayısını dikkate alarak bu hizmetin yerine getirilmesini kendisi üstlenebilir.

(2) İşveren, işyerinde gerekli niteliklere sahip personel bulunmaması halinde birinci fıkrada sayılan yükümlülüklerinin tamamını veya bir kısmını, OSGB'lerden hizmet alarak yerine getirebilir.

(3) İşveren, işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanının tam süreli görevlendirilmesi gereken durumlarda İSGB kurar. Tam süreli işyeri hekimi görevlendirilen işyerlerinde, diğer sağlık personeli görevlendirilmesi zorunlu değildir..." ifade edilmiştir.

İşveren, işyerinde çalışanlarına sağlamak zorunda olduğu sağlık ve güvenlik uygulamalarını işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı eliyle yürütmektedir. Bu nedenle, profesyonelin görev ve sorumlulukları işveren tarafından

neticeleri açısından da sorumluluk doğurucudur (Akı, 2014). Buna göre işveren işyeri hekimliği yapabilecek nitelikteki hekimlerin işyeri hekimi tarafından görevlendirilmesi ya da uygun nitelikteki personelin çalışanları arasında bulunmadığı durumlarda dışarıdan hizmet almak sureti ile bu hizmeti sağlama zorunluluğu bulunmaktadır. İşveren ayrıca bu hizmeti tehlike sınıfı ve çalışan sayısına göre değişen sürelerde sağlamak zorundadır. 20.07.2013 tarih 28713 sayılı Resmî Gazete'de yayımlananan İşyeri Hekimi ve Diğer Sağlık Personelinin Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hk. Yönetmelikte işyeri hekimi ve diğer sağlık personelinin çalışma sürelerine ilişkin düzenlemeler Md. 12 ve Md. 19'de yer almaktadır. İlgili yönetmelik Md. 12'ye göre;

"(1) (Değişik: RG-18/12/2014-29209) İşyeri hekimleri, bu Yönetmelikte belirtilen görevlerini yerine getirmek için aşağıda belirtilen sürelerde görev yaparlar:

- a) Az tehlikeli sınıfta yer alanlarda, çalışan başına ayda en az 5 dakika.
- b) Tehlikeli sınıfta yer alanlarda, çalışan başına ayda en az 10 dakika.
- c) Çok tehlikeli sınıfta yer alanlarda, çalışan başına ayda en az 15 dakika.

(2) Az tehlikeli sınıfta yer alan 2000 ve daha fazla çalışanı olan işyerlerinde her 2000 çalışan için tam gün çalışacak en az bir işyeri hekimi görevlendirilir. Çalışan sayısının 2000 sayısının tam katlarından fazla olması durumunda geriye kalan çalışan sayısı göz önünde bulundurularak birinci fıkrada belirtilen kriterlere uygun yeteri kadar işyeri hekimi ek olarak görevlendirilir.

(3) Tehlikeli sınıfta yer alan (Değişik ibare: RG-18/12/2014-29209) 1000 ve daha fazla çalışanı olan işyerlerinde her (Değişik ibare: RG-18/12/2014-29209) 1000 çalışan için tam gün çalışacak en az bir işyeri hekimi görevlendirilir. Çalışan sayısının (Değişik ibare: RG-18/12/2014-29209) 1000 sayısının tam katlarından fazla olması durumunda geriye kalan çalışan sayısı göz önünde bulundurularak birinci fıkrada belirtilen kriterlere uygun yeteri kadar işyeri hekimi ek olarak görevlendirilir.

(4) Çok tehlikeli sınıfta yer alan (Değişik ibare: RG-18/12/2014-29209) 750 ve daha fazla çalışanı olan işyerlerinde her (Değişik ibare: RG-18/12/2014-29209) 750 çalışan için tam gün çalışacak en az bir işyeri hekimi görevlendirilir. Çalışan sayısının (Değişik ibare: RG-18/12/2014-29209) 750 sayısının tam katlarından fazla olması durumunda geriye kalan çalışan sayısı göz önünde bulundurularak birinci fıkrada belirtilen kriterlere uygun yeteri kadar işyeri hekimi ek olarak görevlendirilir.

(5) İşyeri hekiminin görevlendirilmesinde sözleşmede belirtilen süre kadar işyerinde hizmet sunulur.

(6) (Ek: RG-18/12/2014-29209) Kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan ve yöneticilik görevi bulunmayan tabipler ile aile hekimleri hariç diğer işyerlerinde çalışan işyeri hekimleri tam gün çalıştığı işyeri dışında fazla çalışma yapamaz."

İşveren, yukarıda zikredilen kriterler doğrultusunda işyeri hekiminin görevlendirmesini gerçekleştirir. Diğer sağlık personeli de tıpkı iş güvenliği uzmanı ve işyeri hekimi gibi, işyerindeki iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin

önemli bir unsurunu oluşturur. İşverenin diğer sağlık personelinin çalıştırma koşulları ve süreleri de ilgili yönetmelik Md. 14'de düzenlenmiştir. Buna göre, işverence görevlendirilecek diğer sağlık personelinin en başta "diğer sağlık personeli belgesine" sahip olması gerekir. İşveren, uygun belgeye sahip diğer sağlık personelinin, vardiyalara, haftalık çalışma sürelerine göre görevlendirme yükümlülüğü bulunmaktadır. İlgili yönetmelik Md. 19'da diğer sağlık personelinin çalışma sürelerine yer verilmiştir. Buna göre;

"(1) Diğer sağlık personeli, bu Yönetmelikte belirtilen görevlerini yerine getirmek için aşağıda belirtilen sürelerde görev yaparlar:

a) (Değişik: RG-18/12/2014-29209) Çok tehlikeli sınıfta yer alan 10 ila 49 çalışmanı olan işyerlerinde çalışan başına ayda en az 10 dakika.

b) (Değişik: RG-18/12/2014-29209) Çok tehlikeli sınıfta yer alan 50 ila 249 çalışmanı olan işyerlerinde çalışan başına ayda en az 15 dakika.

c) (Ek: RG-18/12/2014-29209) Çok tehlikeli sınıfta yer alan 250 ve üzeri çalışmanı olan işyerlerinde çalışan başına ayda en az 20 dakika..." olacak şekilde görevlendirme yapılabilir. Tam süreli olarak işyeri hekimi istihdam edilen bir işyerinde diğer sağlık personeli bulundurulma zorunluluğu yoktur. Ancak işyeri hekimi, iş sağlığı ve güvenliği organizasyonunun daha sağlıklı yürütmesi için diğer sağlık personelinin görevlendirmesini isteyebilir, işverenin kabul etmesi durumunda diğer sağlık personeli görevlendirilebilir.

İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu Kurma Yükümlülüğü

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Md. 22. uyarınca, 50 ve daha fazla çalışanın bulunduğu ve 6 aydan fazla süren sürekli işlerin yapıldığı işyerlerinde, işveren iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili çalışmalarını yürütmek amacıyla kurul oluşturmak ve kurulda alınan kararları da iş sağlığı ve güvenliği mevzuatı çerçevesinde uygulamak ile yükümlü tutulmuştur.

Asıl işveren ve alt işverenlik durumunun söz konusu olduğu hallerde, kurulların işleyişleri de mevzuatta düzenlenmiştir. Kanun Md. 22'de;

(2) Altı aydan fazla süren asıl işveren-alt işveren ilişkisinin bulunduğu hallerde;

a) Asıl işveren ve alt işveren tarafından ayrı ayrı kurul oluşturulmuş ise, faaliyetlerin yürütülmesi ve kararların uygulanması konusunda iş birliği ve koordinasyon asıl işverence sağlanır.

b) Asıl işveren tarafından kurul oluşturulmuş ise, kurul oluşturması gerekmeyen alt işveren, koordinasyonu sağlamak üzere vekâleten yetkili bir temsilci atar.

c) İşyerinde kurul oluşturması gerekmeyen asıl işveren, alt işverenin oluşturduğu kurula iş birliği ve koordinasyonu sağlamak üzere vekâleten yetkili bir temsilci atar. ç) Kurul oluşturması gerekmeyen asıl işveren ve alt işverenin toplam çalışan sayısı elliden fazla ise, koordinasyonu asıl işverence yapılmak kaydıyla, asıl işveren ve alt işveren tarafından birlikte bir kurul oluşturulur.."

Kanunda zikredilen hükümler, 18 Ocak 2013 tarih 28532 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Hakkında Yönetmelik ile de ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca Yönetmelik Md.4/3'de asıl işveren ve alt işveren ilişkisinin bulunmadığı, aynı çalışma alanında birden fazla işverenin bulunması ve bu işverenlerce birden fazla kurulun oluşturulması halinde işverenler, birbirlerinin çalışmalarını etkileyebilecek kurul kararları hakkında birbirlerini bilgilendirirler hükmü yer almaktadır.

Yönetmelikte işverene bağlı birden çok işyerinin bulunduğu hallerde de kurul çalışmalarına yönelik düzenlemeler yer almaktadır. Buna göre, işveren, kendisine bağlı olan tüm işyerleri için ayrı ayrı 50 ve daha fazla çalışanın olduğu her bir işyerinde ayrı ayrı kurul oluşturmakla yükümlüdür. Bu kurulların düzenli ve etkin çalışması ve birbirleriyle koordinasyonu işveren tarafından sağlanır. İşveren, kurulların çalışma usullerinin düzenlenmesi, iş birliğinin sağlanması amacı ile iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili raporların en az üç ayda bir ilgili teknik eleman ya da uzmanlar tarafından incelenmesini sağlamak ve önerilen tedbirlerin uygulanmasını sağlamak ile yükümlüdür. İşveren tarafından, kurul işlerinin düzgün ilerleyebilmesi için kurul üyelerine ve yedeklerine Yönetmelik Md. 7'de belirtilen konularda eğitim verilmesi sağlanır. İşveren veya işveren vekilinin kurula ilişkin genel yükümlülükleri de Yönetmelik Md. 10'da düzenlenmiştir. Buna göre işveren ya da işveren vekili kurulun işleyişi için gerekli olan her türlü araç, gereç ve fiziki ortamı sağlamakla ve kurulda hazırlanan toplantı tutanakları, raporlar, denetim sonuçları vb her türlü belgenin gerektiğinde iş müfettişleri tarafından incelenmesini sağlamak amacı işe işyerinde bulundurmakla yükümlüdür.

Çalışan Temsilcisi Atama

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda işverenin işyeri örgütlenmesi kapsamındaki sorumlulukları arasında çalışan temsilci atama yükümlülüğü yer almaktadır. Kanun Md. 20'de düzenlenen bu yükümlülükte işverenin atayacağı çalışan temsilcisi sayısı, işyerindeki çalışan sayısına göre değişiklik göstermektedir. Buna göre;

(1) İşveren; işyerinin değişik bölümlerindeki riskler ve çalışan sayılarını göz önünde bulundurarak dengeli dağılıma özen göstermek kaydıyla, çalışanlar arasında yapılacak seçim veya seçimle belirlenemediği durumda atama yoluyla, aşağıda belirtilen sayılarda çalışan temsilcisini görevlendirir:

- a) İki ile elli arasında çalışanı bulunan işyerlerinde bir.*
- b) Ellibir ile yüz arasında çalışanı bulunan işyerlerinde iki.*
- c) Yüzbir ile beşyüz arasında çalışanı bulunan işyerlerinde üç.*
- ç) Beşyüzbir ile bin arasında çalışanı bulunan işyerlerinde dört.*
- d) Binbir ile ikibin arasında çalışanı bulunan işyerlerinde beş.*
- e) İkibinbir ve üzeri çalışanı bulunan işyerlerinde altı.*

Çalışan temsilcileri, işyerinde risk değerlendirmesi de dâhil olmak üzere birçok iş sağlığı ve güvenliği hizmetinin içinde yer almaktadır. İşverenin ça-

İşveren temsilcisi atama hususundaki yükümlülüğü 29.08.2013 tarih 28750 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan İş Sağlığı ve Güvenliği ile İlgili Çalışan Temsilcisinin Nitelikleri ve Seçilme Usul ve Esaslarına İlişkin Tebliğ'de düzenlenmiştir. Tebliğ Md.4'de İşveren, çalışan temsilcisinin veya temsilcilerinin görevlerini yerine getirebilmeleri için gerekli imkânları sağlamak, işyerinde yetkili sendika veya sendikalar bulunması halinde işyeri sendika temsilcisini çalışan temsilcisi olarak görevlendirmek ve çalışan temsilcisinin seçimi ve atanması ile ilgili gereken tüm iş ve işlemlerin yürütülmesi ve görevlendirilen çalışan temsilcilerinin ilan edilmesi ile yükümlü tutulmuştur.

Sağlık Gözetimi

İşveren, çalışanlarının işyerinde maruz kalabilecekleri sağlık ve güvenlik risklerini dikkate alarak, sağlık gözetimi hizmeti sağlamakla yükümlü tutulmuştur. Maruz kalılabilecek sağlık ve güvenlik risklerinin çeşitliliği, kişilerin özel sağlık durumları vb pek çok sebep, çalışanların sağlık ve güvenliklerinin etkili şekilde izlenmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu sebeple 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Md. 15'de;

(1) İşveren;

"..b) Aşağıdaki hallerde çalışanların sağlık muayenelerinin yapılmasını sağlamak zorundadır:

1) İşe girişlerinde.

2) İş değişikliğinde.

3) İş kazası, meslek hastalığı veya sağlık nedeniyle tekrarlanan işten uzaklaşmalarından sonra işe dönüşlerinde talep etmeleri hâlinde.

4) İşin devamı süresince, çalışanın ve işin niteliği ile işyerinin tehlike sınıfına göre Bakanlıkça belirlenen düzenli aralıklarla.

İşin devamlılığı, çalışanın maruz kaldığı tehlikelerin çeşitliliği gibi durumlar sağlık gözetimindeki süreleri etkilese de genel anlamda tehlike sınıflarına göre işverenin çalışanlarına sağlamak zorunda olduğu sağlık gözetimi hizmeti 20.07.2013 tarih 28713 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan İşyeri Hekimi ve Diğer Sağlık Personelinin Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hk. Yönetmelik Md. 9'da Buna göre;

c) Sağlık gözetimi;

".. 3) (Değişik:RG-18/12/2014-29209) Çalışanın kişisel özellikleri, işyerinin tehlike sınıfı ve işin niteliği öncelikli olarak göz önünde bulundurularak uluslararası standartlar ile işyerinde yapılan risk değerlendirmesi sonuçları doğrultusunda; az tehlikeli sınıftaki işlerde en geç beş yılda bir, tehlikeli sınıftaki işlerde en geç üç yılda bir, çok tehlikeli sınıftaki işlerde en geç yılda bir, özel politika gerektiren grupta yer alanlardan çocuk, genç ve gebe çalışanlar için en geç altı ayda bir defa olmak üzere periyodik muayene tekrarlanır. Ancak işyeri hekiminin gerek görmesi halinde bu süreler kısaltılır." ifadelerine yer verilmiştir.

Kanun Md. 15/2'de işveren, tehlikeli ve çok tehlikeli sınıfta yer alan işlerde çalışacakları, yapacakları işe uygun olup olmadıklarının tespit edilmesi için "işe uygun" olduklarını gösterir raporu ibraz etmeden istihdam edemez ifadesi yer almaktadır. Kanunda işyeri hekimi eliyle yürütülen sağlık gözetimi hizmetinden doğan her türlü maliyetin işveren tarafından karşılanacağı ve çalışana yansıtılmayacağı ayrıca sağlık gözetimi neticesinde elde edilen kişisel mahremiyet gerektiren bilgi ve belgelerin gizli tutulacağı kabul edilmiştir.

İşveren, iş sağlığı ve güvenliği profesyoneli eliyle yürütmüş olduğu hizmetlere ilişkin rapor ve belgeleri mevzuatta belirtilen usule uygun şekilde saklamak zorundadır. İşverenin sağlık ve güvenlik kayıtları ve onaylı deftere ilişkin yükümlülükleri 29.12.2012 tarih 28512 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliğinde Md. 7'de düzenlenmiştir. Buna göre; "İşveren ilgili mevzuatta belirlenen süreler saklı kalmak kaydıyla; İşyerinde yürütülen iş sağlığı ve güvenliği faaliyetlerine ilişkin her türlü kaydı, İşten ayrılma tarihinden itibaren en az 15 yıl süreyle çalışanların kişisel sağlık dosyalarını saklar. Ayrıca çalışanın işyerinden ayrılarak başka bir işyerinde çalışmaya başlaması halinde, yeni işveren çalışanın kişisel sağlık dosyasını yazılı olarak talep eder, önceki işveren dosyanın bir örneğini onaylayarak bir ay içerisinde gönderir..."

Aynı zamanda işveren, "...(4) Onaylı defter yapılan tespitlere göre iş güvenliği uzmanı, işyeri hekimi ile işveren tarafından birlikte veya ayrı ayrı imzalanır. Onaylı deftere yazılan tespit ve öneriler işverene tebliğ edilmiş sayılır. (5) Onaylı defterin asıl sureti işveren, diğer suretleri ise iş güvenliği uzmanı ve işyeri hekimi tarafından saklanır. Defterin imzalanması ve düzenli tutulmasından işveren sorumludur. İşveren, Teftişe yetkili iş müfettişlerinin her istediğinde onaylı defteri göstermek zorundadır."

Çalışanların Bilgilendirilmesi ve Eğitimi

Çalışanların aktif bir şekilde iş sağlığı ve güvenliği süreçlerine dahil edildiği, proaktif yaklaşımı temel alan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda eğitim ve bilgilendirme konularına özel önem verilmiştir. Kanun Md. 16. ve 17.'de çalışanların bilgilendirilmesine ilişkin hususlar değerlendirilmiştir.

Çalışan ve Temsilcilerin Bilgilendirilmesi

Kanun Md. 16 uyarınca işveren çalışan ve temsilcilerinin işyerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve sürdürülebilmesi amacıyla, işyerinin özelliklerini de dikkate alarak, olası sağlık ve güvenlik riskleri ve koruyucu önleyici tedbirler, çalışanların yasal hak ve sorumlulukları, ilkyardım, afet acil durum, yangınla mücadele, tahliye işlerinde görevlendirilen kişiler hakkında bilgilendirmek zorundadır. Ayrıca, ciddi ve yakın tehlikeye maruz kalabilme potansiyeli olan çalışanları özel ve ilave riskler ve alınacak tedbirler hakkında da derhal bilgilendirmek zorundadır. Yine işveren, işyerinde yapılan İş Sağlığı ve Güvenliği hizmetlerinde ihtiyaç duyulan, risk değerlendirmesi, ölçüm,

teftiş raporları gibi bilgilere de sürece dahil çalışanlar, çalışan temsilcileri ve destek elemanlarına ulaşmasını sağlamak ile de yükümlü tutulmuştur.

İşverenin bilgilendirme yükümlülüğü bulunan başka bir husus da İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliği Md.6 'da ifade edilmiştir. Buna göre işveren, "işyerinden görevlendirilecek veya hizmet alınacak OSGB'de görevli işyeri hekimi, iş güvenliği uzmanı ve diğer sağlık personelinin görevlendirilmesi konusunda çalışan temsilcilerinin önceden görüşlerinin alınmasını sağlar ve görevlendirdiği veya hizmet aldığı OSGB'de görev yapan kişiler ile bunların çalışma saatleri, görev, yetki ve sorumlulukları konusunda çalışan temsilcisi ve çalışanları bilgilendirir. Çalışanların sağlık ve güvenliğini etkilediği bilinen veya etkilemesi muhtemel konular hakkında; görevlendirdiği kişi veya hizmet aldığı OSGB'yi, başka işyerlerinden çalışmak üzere kendi işyerine gelen çalışanları ve bunların işverenlerini bilgilendirir. Başka bir işyerinden kendi işyerine çalışmak üzere gelen çalışanların sağlık bilgilerine, görevlendirdiği kişi veya hizmet aldığı OSGB'lerin ulaşabilmesini sağlar..."

Eğitim İçeriği ve Süreleri

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu md. 17 uyarınca işveren çalışanlarına belli durumlarda iş sağlığı ve güvenliği eğitimi ile, mesleki eğitim vb. aldirmek ile yükümlü tutulmuştur. İş sağlığı ve güvenliği eğitimleri özellikle işe başlamadan önce, çalışma yeri ya da iş değişikliğinde, iş ekipmanının ya da teknolojisinin değişmesi durumunda verilir. Eğitimlerin süresi ve periyodu, işyerinin tehlike sınıfına göre değişir. Mevzuatta eğitimlere ilişkin azami süreler verilmiş olmakla birlikte, değişen ya da ortaya çıkan yeni risklere ilişkin olarak gerektiğinde yenilenebilir.

15.05.2013 tarih 28648 sayılı Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul ve Esasları Hk. Yönetmelik Md.5'de işverenin eğitim yükümlülüğüne ilişkin hususlara yer verilmiştir. Buna göre, "İşveren, çalışanların iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri ile ilgili; programların hazırlanması ve uygulanmasını, eğitimler için uygun yer, araç ve gereçlerin temin edilmesini, çalışanların bu programlara katılmasını ve katılımların eğitim katılım tutanağı ile kayıt altına alınmasını, program sonunda katılanlar için eğitim belgesi düzenlenmesini sağlar..."

Yönetmelik ayrıca geçici iş ilişkisi ya da asıl işveren alt işveren ilişkisinin bulunduğu durumlara ilişkin de işveren sorumluluğuna değinmiştir. Buna göre işveren "22/5/2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunu'nun 7'nci maddesinde yer alan geçici iş ilişkisinde, geçici bir süre ile çalışanları kendi işyerinde çalıştırmak üzere devralan işveren, devraldığı çalışanların iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin verilmesinden sorumludur. Ayrıca geçici bir süre ile çalışanları kendi işyerinde çalıştırmak üzere devralan işveren, devraldığı çalışanları ve işverenlerini iş sağlığı ve güvenliği risklerine ilişkin bilgilendirir. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 2. maddesinin yedinci fıkrasında belirtilen "asıl işveren-alt işveren ilişkisi kurulan işyerlerinde, her işveren kendi çalışanlarının

iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin verilmesinden sorumludur. Bu işyerlerinde alt işverenin çalışanlarının eğitimleri ile ilgili asıl işveren alt işverence bilgilenirilir. Asıl işveren, alt işverenin çalışanlarının iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerine dair belgeleri kontrol etmekle yükümlüdür. Ayrıca asıl işveren, alt işverenin çalışanlarına işe başlamadan önce işyerine özgü risklere ilişkin bilgi verir..." Yönetmelikte geçici iş ilişkisi ve asıl işveren alt işverenlik ilişkisinin bulunduğu durumlarda 6. maddenin yedinci fıkrasındaki hükümler uygulanır. Buna göre, Bir işyerinde temel eğitimini tamamladıktan sonra yaptığı iş değişmeden yeni bir işyerinde çalışmaya başlayan çalışan, temel iş sağlığı ve güvenliği eğitimi programının tamamı tekrarlanmaksızın yeni başladığı işyerine özgü riskler ile korunma tedbirlerini içeren konulara uygun olarak eğitim verilir. Çalışanın daha önceki işyerinde temel eğitimi tamamladığına dair belgelerinin kontrolünden işveren sorumludur. Bu çalışanların temel eğitimleri, çalışanın eğitimi tamamladığı tarihten itibaren yeni başladığı işyerinin tehlike sınıfına göre belirtilen düzenli aralıklar süresince geçerlidir. İşveren bu çalışanlara işe başlamadan evvel kendi görevlendirdiği tecrübeli ve bilgi sahibi personel tarafından, yapılacak işin tehlike ve risklerine karşı sağlayacak nitelikte işbaşı eğitimi aldirmekle yükümlüdür. İşe başlama eğitimleri her çalışan için en az 2 saat olacak şekilde planlanmalıdır. İşverenin aldirdığı bu işbaşı eğitimleri, çalışanların alması gereken temel iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri süresinden sayılmaz.

İşveren, tüm çalışanlara tehlike sınıflarına göre değişen periyod ve sürelerle temel iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri aldirmekle yükümlüdür. Yönetmelik 6. maddesinin dördüncü fıkrasına göre temel iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri; *"Çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde yılda en az bir defa; tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde iki yılda en az bir defa; Az tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde üç yılda en az bir defa olacak şekilde işveren tarafından tüm çalışanlara sağlanacaktır. Bu eğitimler, ihtiyaç görülmesi halinde, verilen sürelerden daha erken olarak yenilenebilir"*.

İş kazası ve meslek hastalığı geçiren ya da hastalık analık gibi durumlar ile uzun süreler işinden ayrı kalmak zorunda olan çalışanların işe dönüşlerinde hastalık sebepleri, korunma yolları ve güvenli çalışma yöntemleri hakkında ilave eğitimler aldirması işverenin yükümlülüğündedir. Mesleki rehabilitasyon olarak da tanımlanan işe dönüş sürecinde çalışanın sağlık ve güvenliğinin sürdürülebilirliğinin sağlanması, işine adaptasyon süreçleri doğrudan işyerindeki iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri kapsamına girmekle birlikte işverenin de önemli bir yükümlülüğüdür (Kayıhan & Köse, 2018). Ayrıca özel politika gerektiren ve özel görevi bulunan çalışanlara yönelik çalışanların da eğitimleri işveren yükümlülüğündedir. Bu hususta Yönetmelik Md. 7'de ayrıntılı düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre, *"işyerinde on beş yaşını bitirmiş ancak on sekiz yaşını doldurmamış genç çalışanlar, yaşlı, engelli, gebe veya emziren çalışanlar gibi özel politika gerektiren grupların özellikleri dikkate alınarak gerekli eğitimler verilir. Destek elemanlarına ve çalışan temsilci-*

lerine, görevlendirilecekleri konularla ilgili de eğitim verilir. Çırak ve stajyerlerin eğitim ve bilgilendirilmelerinden uygulamalı eğitim alınan işyerinin işvereni sorumludur. Ancak işverenin kabul etmesi halinde çırak ve stajyerlerin eğitimini devam ettirdiği eğitim ve öğretim kurumunda tamamladığı iş sağlığı ve güvenliği dersleri veya kursları temel eğitim yerine geçer."

Kanun Md. 17/5 uyarınca tehlikeli ve çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde, yapılacak işlerde karşılaşılması muhtemel sağlık ve güvenlik riskleri ile ilgili yeterli bilgi ve talimatları içeren eğitimin alındığına dair belge olmaksızın, işveren başka işyerinden gelen çalışanları işe başlatamaz. 13.07.2013 tarih 28706 sayılı Tehlikeli ve Çok Tehlikeli Sınıfta Yer Alan İşlerde Çalıştırılacakların Mesleki Eğitimlerine Dair Yönetmelik'te çalışana aldırılacak eğitimler ve hangi işlerde mesleki eğitim alınması gerektiği hususuna ilişkin ayrıntılar verilmiştir.

İş Kazası ve Meslek Hastalıklarının Kayıt ve Bildirimi

6331 Sayılı Kanun'un 14. maddesinde işveren, iş kazası ve meslek hastalıklarının kayıt altına alınması ve iş sebebi ile meydana gelen kaza ve hastalıkların önlenmesine yönelik çalışmaları gerçekleştirmekle yükümlü tutulmuştur. Buna göre işveren, bütün iş kazası ve meslek hastalıklarının kaydını tutar, gerekli incelemeleri yaparak ilgili raporları düzenler, ramak kala olayları raporlar.

İşveren işyerinde kaza ya da hastalığın vuku bulması durumunda ise aşağıda belirtilen sürelerde;

- İş kazaları **üç iş günü** içerisinde,
- Sağlık hizmeti sunucuları ya da işyeri hekimi tarafından kendisine bildirilen meslek hastalıklarını **üç iş günü içerisinde** Sosyal Güvenlik Kurumuna bildirmekle yükümlüdür. Bu düzenleme ile iş kazaları ve meslek hastalıklarının nedenlerinin araştırılması ve daha etkili koruyucu/önleyici tedbirlerin alınması bakımından önemlidir (Kılıkış, 2013).

Acil Durum Planları, Yangınla Mücadele, İlk Yardım, Tahliye

Kanun Md. 11 ve 12 uyarınca İşveren, işyerinin özelliklerini ve çevre koşullarını dikkate alarak meydana gelebilecek olası acil durumları önceden değerlendirip planlamak, çalışanları ve çalışma ortamını etkilemesi mümkün ve muhtemel olan durumları önleyecek, tümüyle önlenemez ise zararları kabul edilebilecek düzeye indirgeyebilecek tedbirleri almakla yükümlüdür. İşveren, ayrıca işyerinde acil durumlarda müdahale edebilecek uygun ilk yardım, yangınla mücadele ve tahliye ekiplerini görevlendirmek ve bu ekiplere gerekli tüm donanım, eğitim, araç, gereç vb. sağlayacaktır.

İşverenin, işyerindeki acil durumlara ilişkin yükümlülükleri 18.06.2013 tarih 28681 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik ile de ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Buna göre Yönetmelik Madde 5 uyarınca işveren; "*Çalışma ortamı, kullanılan maddeler, iş*

ekipmanı ile çevre şartlarını dikkate alarak meydana gelebilecek ve çalışan ile çalışma çevresini etkileyecek acil durumları önceden değerlendirerek muhtemel acil durumları belirlemek, acil durumların olumsuz etkilerini önleyici ve sınırlandırıcı tedbirleri almak, acil durumların olumsuz etkilerinden korunmak üzere gerekli ölçüm ve değerlendirmeleri yapmak, acil durum planlarını hazırlar ve tatbikatların yapılmasını sağlamak, acil durumlarla mücadele için işyerinin büyüklüğü ve taşıdığı özel tehlikeler, yapılan işin niteliği, çalışan sayısı ile işyerinde bulunan diğer kişileri dikkate alarak; önleme, koruma, tahliye, yangınla mücadele, ilk yardım ve benzeri konularda uygun donanıma sahip ve bu konularda eğitimli yeterli sayıda çalışana görevlendirir ve her zaman hazır bulunmalarını sağlamak, özellikle ilk yardım, acil tıbbi müdahale, kurtarma ve yangınla mücadele konularında, işyeri dışındaki kuruluşlarla irtibatı sağlayacak gerekli düzenlemeleri yapmak, acil durumlarda enerji kaynaklarının ve tehlike yaratabilecek sistemlerin olumsuz durumlar yaratmayacak ve koruyucu sistemleri etkilemeyecek şekilde devre dışı bırakılması ile ilgili gerekli düzenlemeleri yapmak ve varsa alt işveren ve geçici iş ilişkisi kurulan işverenin çalışanları ile müşteri ve ziyaretçi gibi işyerinde bulunan diğer kişileri acil durumlar konusunda bilgilendirmek" ile yükümlüdür.

Bir işyerinde bir ya da daha fazla alt işveren bulunması durumunda, acil durum planlarının hazırlanması konusunda işyerinin bütünü için sorumluluk asıl işverende, kendi çalışma alanları ile ilgili olarak ise alt işverenler sorumludur. Aynı işyerini birden fazla işverenin paylaştığı durumlarda (alışveriş merkezleri, işhanları vb), çalışma alanında yürütülen işler ve bunlardan doğacak tehlike ve riskler ayrı ayrı dikkate alınarak acil durum planları tüm işverenlerce ortak hazırlanır. Bu ortak çalışmanın koordinasyonu yönetim tarafından sağlanır.

Bir aydan daha kısa süreli geçici işlerde acil durumların nasıl planlanacağı da Yönetmelik Md. 19'da ele alınmıştır. Buna göre, işveren, bir aydan kısa süreli işlerde, işyerinin veya yapılacak işin mahiyeti itibarıyla çalışanları doğrudan etkilemesi muhtemel acil durumlar için bu Yönetmelik kapsamında yapılan özel görevlendirmeleri yapmakla ve çalışanları olası acil durumlar ile ilgili bilgilendirmekle yükümlü tutulmuştur.

Güvenlik raporu ve büyük kaza önleme politika belgesi Kanun Md. 29 uyarınca işveren, işletmeye başlamadan önce, büyük endüstriyel kaza oluşabilecek işyerleri için, işyerinin büyüklüğüne göre, kaza önleme politika belgesi veya güvenlik raporunu hazırlamakla yükümlüdür. İşveren hazırladığı bu raporun Bakanlıkça yeterli görülmesi ve onaylanması halinde işe başlayabilir. Kanunda belirtilen kaza önleme politika belgesinin veya güvenlik raporunu, işveren, acil durum planlarının hazırlanmasına ilişkin yönetmelik hükümlerine uygun şekilde hazırlayacaktır.

Ayrıca Yönetmelikte işverenin, acil durumlara ilişkin özel olarak görevlendirdiği çalışanların sorumluluklarının işverenin konuya ilişkin yükümlülüğünü ortadan kaldırmayacağı ifade edilmiştir.

İşverenin acil durumların planlanması ve sürecin yönetilmesine ilişkin belirleyeceği personelin sayısı ve niteliği de işyerlerinin tehlike sınıfları bazında belirlenmektedir. Yönetmelik Madde 11 uyarınca işveren "işyerlerinde tehlike sınıflarını tespit eden Tebliğde belirlenmiş olan çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde 30 çalışana, tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde 40 çalışana ve az tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde 50 çalışana kadar;

a) Arama, kurtarma ve tahliye,

b) Yangınla mücadele,

konularının her biri için uygun donanıma sahip ve özel eğitilmiş en az birer çalışana destek elemanı olarak görevlendirir. İşyerinde bunları aşan sayılarda çalışanın bulunması halinde, tehlike sınıfına göre her 30, 40 ve 50'ye kadar çalışan için birer destek elemanı daha görevlendirir.

(2) İşveren, ilkyardım konusunda 22/5/2002 tarihli ve 24762 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan İlkyardım Yönetmeliği esaslarına göre destek elemanı görevlendirir³.

(3) Her konu için birden fazla çalışanın görevlendirilmesi gereken işyerlerinde bu çalışanlar konularına göre ekipler halinde koordineli olarak görev yapar. Her ekipte bir ekip başı bulunur.

(4) İşveren tarafından acil durumlarda ekipler arası gerekli koordinasyonu sağlamak üzere çalışanları arasından bir sorumlu görevlendirilir.

(5) 10'dan az çalışana olan ve az tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde birinci fıkrada belirtilen yükümlülüğü yerine getirmek üzere bir kişi görevlendirilmesi yeterlidir..."

İş Sağlığı ve Güvenliği Koordinasyonu ve Çalışanların Sürece Katılımının Sağlanması

İş sağlığı ve güvenliği kapsamında yapılan tüm çalışmaların önlemek ve "tazmin etmek" gibi 2 temel amacı vardır. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu yürürlüğe girene kadar, Ülkemizde "önlemek" amacından ziyade "tazmin etmek" amacı ön plana çıktığından, çalışana korumak kavramı da hep eksik kalmıştır. Oysa iş sağlığı ve güvenliğinin esas amacı ve özelliği önlemektir (Akın, 2012).

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 89/391/EEC sayılı Direktifin mevzuatımıza kazandırılması ve iş sağlığı ve güvenliği alanında kabul ettiği- miz 155 ve 161 No'lu ILO sözleşmelerine uygun şekilde hazırlanmıştır. Uluslararası anlaşmalar ve Çerçeve Direktifi, işyerinde etkili bir iş sağlığı ve gü-

³ 29.07.2015 tarih 29429 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan İlkyardım Yönetmeliği Md 19. uyarınca

(1) İş sağlığı ve güvenliği kapsamında;

a) Az tehlikeli işyerlerinde, her 20 çalışan için 1 ilkyardımcı,

b) Tehlikeli işyerlerinde, her 15 çalışana kadar 1 ilkyardımcı,

c) Çok tehlikeli işyerlerinde, her 10 çalışana kadar 1 ilkyardımcı, bulundurması zorunludur.

venliği politikasını çalışanları işleyen sürece dahil eden bir süreçle sağlamıştır. Dolayısıyla 6331 sayılı kanun ile birlikte, iş sağlığı ve güvenliğinde yeni bir dönem başlamış, "tazmin etmek" yaklaşımından "önlemek" yaklaşımına geçilmiştir. "Önlemek" yaklaşımı, herkesin önleme fonksiyonunu anlayacak bilgi ve bilinç düzeyine geçmek ile gerçek anlamda faydasını gösterecektir. İşte bu noktada, çalışanların güvenlik kültürünün gelişmesinin en ciddi önleyici faaliyet olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır (Simard ve Marchand, 1997).

Kanunda çalışanların iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili süreçlere dahil edilmesi, görüşlerinin alınması hususuna ilişkin düzenleme yer almaktadır. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Md. 18 uyarınca "*işveren görüş alma ve katılımın sağlanması konusunda, çalışanlara veya iki ve daha fazla çalışan temsilcisinin bulunduğu işyerlerinde varsa işyeri yetkili sendika temsilcilerine yoksa çalışan temsilcilerine; İş sağlığı ve güvenliği ile ilgili konularda görüşlerinin alınması, teklif getirme hakkının tanınması ve bu konulardaki görüşmelerde yer alma ve katılımlarının sağlanması, yeni teknolojilerin uygulanması, seçilecek iş ekipmanı, çalışma ortamı ve şartlarının çalışanların sağlık ve güvenliğine etkisi konularında görüşlerinin alınması imkânı sağlamakla yükümlü tutulmuştur.*" Ayrıca çalışan temsilcileri, tehlike kaynağının yok edilmesi veya tehlikeden kaynaklanabilecek risklerin azaltılması için işveren öneride bulunma ve gerekli önleyici tedbirlerin alınmasını isteme hakkına sahiptir.

İşveren aynı zamanda destek elemanları ve çalışan temsilcilerinin bazı süreçlerde görüşlerinin alınmasını sağlar. Bunlar, "*işyerinden görevlendirilecek veya işyeri dışından hizmet alınacak işyeri hekimi, iş güvenliği uzmanı ve diğer personel ile ilk yardım, yangınla mücadele ve tahliye işleri için kişilerin görevlendirilmesi, risk değerlendirmesi yapılarak, alınması gereken koruyucu ve önleyici tedbirlerin ve kullanılması gereken koruyucu donanım ve ekipmanın belirlenmesi, sağlık ve güvenlik risklerinin önlenmesi ve koruyucu hizmetlerin yürütülmesi, çalışanların bilgilendirilmesi ve çalışanlara verilecek eğitimin planlanması*" gibi konuları içerir. Kanun 20. maddesi uyarınca hiçbir çalışan temsilcisi ve destek elemanını görevlerini yürütmeleri nedeniyle hakları kısıtlanamaz, hatta görevlerini daha etkili şekilde ifa edebilmeleri için işveren her türlü imkânı sağlamak ile yükümlüdür.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Tüm çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunması amacıyla işyerlerindeki koşulların iyileştirilmesini ve bu doğrultuda çalışanların ve işverenlerin görev, yetki, sorumluluk, hak ve yükümlülüklerini düzenleyen 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, ILO ve AB mevzuatına uygunluğu ve reaktif değil de proaktif yaklaşıma sahip bir düzenleme olması bakımından çağdaş bir düzenlemedir.

İş Sağlığı ve Güvenliği alanında koruyucu ve önleyici yaklaşımı benimseyen Kanun, risklerin kaynağında yok edilmesini amaçlamış ve işverenleri bu süreçte gereken tüm önlemleri almakla yükümlü tutmuştur. Kanun, işveren

yükümlülüklerinin tamamını risk değerlendirmesiyle önleyicilik zemininde şekillendirmiştir. Dolayısıyla, işverenin yerine getirdiği her bir yükümlülük, işyerinde yapılacak risk değerlendirmesinin bir parçasını oluşturmaktadır. İşveren Kanunda emredilen yükümlülüklerinin tamamını etkin ve eksiksiz bir şekilde yerine getirirse, o işyerinde maksimum koruyuculuk sağlanabilecektir.

İşverenin, çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunmasına yönelik olarak genel yükümlülükleri aşağıda verilen süreçleri kapsamaktadır.

- Risk Değerlendirmesi yapar/yaptırır.
- İSG Hizmetlerinin Örgütlenmesi kapsamında İSG profesyoneli çalıştırır.
- Kurul Kurma (50 ve üzeri çalışanı olan 6 aydan fazla süren sürekli işlerde),
- Çalışan Temsilcisi Atama,
- Sağlık Gözetimi,
- Çalışanların Bilgilendirilmesi ve Eğitimi,
- Kaza ve Hastalık Kayıt ve Bildirimi
- Acil Durum Planları, Yangınla Mücadele, İlk Yardım, Tahliye,
- İSG Koordinasyonu ve Çalışanların Sürece Dahil Edilmesi

Kanun, kazanımları bakımından oldukça önemlidir. İşveren ve çalışanların koordineli ve iş birliği içerisinde çalışmasına zemin oluşturması beraberce pek çok avantajı getirirse de, ülkemizdeki çalışma hayatının temel sorunları, çalışan ve işverenlerin iş sağlığı ve güvenliği algı ve kültürlerinin yeterince gelişmemiş olması, kazanımlardan maksimum faydanın elde edilememesine neden olmaktadır. Kurguda işyerinde sağlık ve güvenliğin tesis edilmesi için doğru algoritmalar ele alınmış olsa bile, işverenin iş sağlığı ve güvenliği profesyoneli çalıştırmadaki uygulamalarda aksaklıklar çıkmaktadır. Bunun en temel nedeni, sağlık ve güvenliğin en temel uygulamalarını fiili olarak yerine getirecek personelin (İSG profesyoneli) iş görme edimi bakımından işverene bağlı olmasıdır. Kanunda, iş güvenliği uzmanı ve işyeri hekiminin görev ve sorumluluklarını yerine getirirken iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili durumları ve alınması gereken önlemleri işverene yazılı olarak bildirimde bulunmaları emredilmiştir. Yazılı bildirim yapılan hususların işveren tarafından dikkate alınmaması durumunda ise, işyeri hekimi ya da iş güvenliği uzmanının bu durumu Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bildirim zorunlu tutulmuştur. Şüphesiz ki İş Sağlığı ve Güvenliği profesyoneli bu görevi yerine getirirken, kararlarında bağımsız olabilmelidir.

İSG profesyonelleri aslında işverenin işçisi konumundadır, dolayısıyla iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerine ve uygulamalara katılmayan çalışanlardan so-

rumlu tutulamaz (Süzek, 2014, s. 172). 6331 sayılı Kanun ve ilgili yönetmeliklerde, İSG profesyonelinin görevini yerine getirmesinden dolayı işveren tarafından herhangi bir müeyyideye tabii tutulamayacağını, İSG profesyonelinin bu gibi durumları yazılı belge sunmak suretiyle Bakanlığa bildirilmesinin gerekliliğinden bahseder. Yalnızca 6331 sayılı kanunla değil, 4857 Sayılı İş Kanunu çerçevesinde de İSG profesyonelinin mevzuat hükümlerine aykırı davranışa zorlanmış olmasının İSG profesyoneli sorumluluktan kurtarmayacağına hükmedilir. İSG profesyonelinin yazılı tüm uyarılarına rağmen işverenin gerekli önlemleri almaması durumunda, profesyonel değil, işveren sorumlu tutulacaktır. İşverenin İSG profesyoneli eliyle yürüttüğü işlerde, dokümantasyonun niteliği oldukça önemlidir. Öngörülebilir tehlikelerin değerlendirmesi ve koruyucu yaklaşımlarıyla birlikte zamanında işverene bildirilmesi ve dokümanite edilmesi, İSG profesyonelinin kaza ve hastalıklar temelindeki sorumluluğunu minimize edecek ya da ortadan kaldıracaktır.

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve ilgili yönetmeliklerinde ele alınan işveren yükümlülükleri, etkin uygulanması halinde işyerinde sağlık ve güvenliğin tesis edilmesi için yeterli sayılabilecek niteliktedir. Burada temel sorun, işverenin görev ve sorumluluklarının pek çoğunu görevlendirdiği çalışanlar ya da hizmet aldığı kurum/kuruluşlar eliyle yürütülmüş olmasıdır. Dikkat edilmesi gereken en temel husus, çalışanların ve işverenin görev ve sorumlulukların kanunda emredilen şekilde eksiksiz bir şekilde yerine getirmeleridir. Bu durumda, karşılaşılması muhtemel kaza ve hastalıklar minimize edilerek çalışma refahı sağlanabilir. Dolayısıyla Kanun maddelerinden elde edilecek faydanın genişletilebilmesi için, sahadaki profesyoneller ve bilim insanları iyi uygulama örnekleri ile desteklenmelidir. İşveren tarafından sağlanan çalışan eğitimleri, işyeri bazlı uygulamalarla ve teşviklerle pekiştirilerek, davranışa etki eden korunma modelleri geliştirilmelidir.

Kaynakça

- Akı, E. (2014). 6331 Sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanunu ve çalışma yaşamına etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(Özel Sayı), 3-24.
- Akın, L. (2012). Sendikaların iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasına katkısı. *Çalışma ve Toplum*, 3, 101-124.
- Akpınar, T., ve Çakmakaya, B. Y. (2014). İş sağlığı ve güvenliği açısından işverenlerin risk değerlendirme yükümlülüğü. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(40), 273-304.
- Alpagut, G. (2014). 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanununun genel esasları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72(2), 31-45.
- Aydınlı, İ. (2013). 6331 Sayılı kanun'da düzenlenen iş sağlığı ve güvenliği yükümlülüklerinin alt işveren ilişkisinde gösterdiği özellikler ve hukuki sorumluluk. *Sicil İş Hukuku Dergisi*, 30, 37-42.

- Baloğlu, C. (2014). İşverenlerin iş kazalarından doğan hukuki sorumluluğu. *Kamu-İş*, 13(3), 107-123.
- Belverenli, D. (2016). Alt işveren ilişkisinden doğan iş sağlığı ve güvenliği yükümlülükleri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 74, 171-221.
- Demir, B. (2017, Nisan). 6331 sayılı kanunun 6. maddesi yürürlükte ertelemesinin kamuda iş sağlığı ve güvenliği uzmanı çalıştırılması açısından değerlendirilmesi. *Hastane Öncesi Dergisi*, 2(1), 23-36.
- Demir, B., ve Demir, N. (2016). Kamu sektöründe 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği yasaının uygulanması ve mevcut yükümlülükler. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 29, 167-194.
- European Economic Council. (1989, June 29). Council Directive 89/391/EEC. *Council Directive of 12 June 1987 on the information of measures to encourage improvements in the safety and health of workers.*
- Kacı, E., ve Taçgın, E. (2017). 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanunu kapsamında proaktif yaklaşım üzerine risk değerlendirme ve bazı öneriler. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 1-16.
- Kaya, E. Ç., Ölmezoğlu İri, N. İ., ve Başkan Takaoğlu, Z. (2018). Risk değerlendirmesi ne kadar önemli "İşveren Bakış Açısı". *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(7), 10-18.
- Kayıhan, H., ve Köse, B. (2018). Türkiye'de ve dünyada mesleki rehabilitasyon. *Türkiye Klinikleri*, 1(3), 30-41.
- Kılış, İ. (2013). İş sağlığı ve güvenliği'nde yeni dönem: 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanunu (İSGK). "İş, Güç" *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 15(1), 17-41.
- Korkmaz, A., ve Avsallı, H. (2012). Çalışma hayatında yeni bir dönem: 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 153-167.
- Orhan, S., Özkan, E., ve Uysal, S. (2017). Dışarıdan iş sağlığı ve güvenliği hizmeti sağlama modellerinden biri olarak Türkiye'de uygulanan ortak sağlık ve güvenlik birimi hizmetlerinin etkinliği: Örnek bir uygulama. *İşletme Bilimi Dergisi*, 3(5), 207-234.
- Özcan, Ş. (2014). İş sağlığı ve güvenliği açısından alt işverenlik. *Mühendis ve Makina*, 55(655), 37-44.
- Seratlı, G. B. (2004). 4857 sayılı iş kanununa göre iş sağlığı ve güvenliği. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53(2), 197-245.
- Simard, M., ve Marchand, A. (1997). Workgroups' propensity to comply with safety rules: The influence of micro-macro organisational factors. *Ergonomics*, 40(2), 172-188.
- Süzek, S. (2014). *İş hukuku* (Cilt 10.Baskı). İstanbul: Beta.
- TBMM. (03.04.2012). *Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyon Raporu*

HENDEK TERÖRÜ OLAYLARININ NUSAYBIN'DEKİ KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERE ETKİSİ

Adnan Küçükali¹ - Mehmet Balıkçılar²

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3908-3400

²ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9149-0145

Öz

Terör örgütleri tarafından yasa dışı mücadele stratejisi olarak kullanılan terörizm, tüm ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelerde “suç” olarak tanımlanmıştır. Politik, ideolojik, dini ve etnik nedenlerden dolayı terörist faaliyetlerde bulunmak son yıllarda daha belirgin bir şekilde uluslararası platformlarda ve devletler tarafından kınanmakta ve meşru bir faaliyet olarak kabul edilmemektedir. Türkiye’de terörle mücadele, Anayasa, Ceza Kanunu ve Terörle Mücadele Kanunu ve diğer kanunlar çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Terör suçlarının örgütlenme aşamasına yaptırım uygulayan hükümler, Ceza Kanunu’nun 314. maddesi ve Terörle Mücadele Kanunu’nun 7/1 maddesinde düzenlenmiştir. Geçmişi 1980’li yıllara dayanan Güneydoğu Anadolu’daki terör faaliyetleri 2016 yılında yoğunlaşarak Nusaybin’de büyük tahribatlara sebep olmuştur. İlçe yaklaşık dört ay kapalı kalmış ve altı mahalle tamamen yıkılmıştır. Çok miktarda insan evsiz kalmıştır. Sınır ticaretinin yoğun olarak faaliyet gösterdiği Nusaybin’de terör olaylarının artması ticari faaliyetlerde azalmaya yol açtığına dair önemli ipuçları vardır. Bu çalışmada, terörizmin Nusaybin’in ticaretini etkileyip etkilemediği ve bölgedeki küçük ve orta sınıf işletmeler üzerine etkisi analiz edilmiştir. Yapılan araştırma sonucu terörün son bulmasıyla göç ve işsizliğin azalacağı, ticaretin ise yeniden canlanacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terör, Terörün Ticarete Etkisi, Güneydoğu, Nusaybin, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler, Sosyal Politika.

Atf için:

Küçükali, A. ve Balıkçılar, M. (2019). Hendek terörü olaylarının Nusaybin’deki küçük ve orta ölçekli işletmelere etkisi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8, (22), 356-355.

¹ Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Erzurum/Türkiye
E-posta: adnankucukali@atauni.edu.tr

² Nusaybin İlçe Kaymakamı, Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum/Türkiye
E-posta: mehmet2@hotmail.com

THE EFFECT OF DITCH TERROR EVENTS ON SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN NUSAYBIN

Abstract

Terrorism which used by terrorist organizations as a strategy of illegal struggle has been defined as a "crime" in all national and international legal regulations. In recent years, terrorist activities for political, ideological, religious and ethnic reasons have been more clearly condemned on international platforms and by states and are not regarded as legitimate activities. In Turkey, fighting terrorism is conducted within the framework of the Constitution, the Criminal Act and the Counter Terrorism Act and the other laws. The provisions that put sanctions on organizing phase of terror crimes are regulated in the article 314 of Criminal Act and article 7/1 of Counter Terrorism Act. Terrorist activities in Southeastern Anatolia, which dates back to the 1980s, intensified in 2016 and caused great destruction in Nusaybin. The district was closed for about four months and the six neighborhoods were completely destroyed. A lot of people have been homeless. There are important clues that increasing terrorist incidents in Nusaybin, where border trade is intense, leads to a decrease in commercial activities. In this study, it is analyzed whether terrorism affects Nusaybin's trade and its impact on small and middle class enterprises in the region. As a result of the research, it has been concluded that with the end of terrorism, migration and unemployment will decrease and trade will revive.

Keywords: *Terror, The effect of Terrorism on Trade, Southeast, Nusaybin, Small and Medium-sized Enterprises, Social Policy.*

Giriş

Siyasal grupların toplumsal ve siyasal kaynaklı taleplerini ve sorunlarını illegal ve kurlsız bir biçimde yansımasıyla ortaya çıkan terör; günümüzde hemen her ülkenin birincil öneme haiz sorunlarından birisidir. Ortadoğu'da ve ülkemizde yarım asra yaklaşan silahlı terörün acımasızlığını, son dönemde gelişmiş ülkeler özelde ise ABD, kendi ülkesinde 3000 kişinin hayatını kaybettiği 11 Eylül 2001 saldırısıyla çarpıcı bir şekilde görmüş ve yaşamıştır.

Dünya gündemini sürekli meşgul etmekte olan terör tehdidine karşı birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke gibi Türkiye de etkin mücadelenin bir parçası olmak durumundadır. Yeni ve etkin yöntemlerin geliştirilmesi için terörle mücadeleye yönelik gerçekçi, rasyonel politika ve yöntemlerin belirlenebilmesi; terör, terör örgütü ve terörizm gibi temel kavramların tanımlanması ve açıklanması gerekmektedir.

Terörle mücadelenin, eğitim, ekonomi, sağlık, sosyal, sosyokültürel, sosyopsikolojik, iletişim, idare, diplomatik, güvenlik ve benzeri çok boyutlu bir mücadele anlayışıyla yürütülmesi gerekmektedir. Ayrıca bu alanlardaki projelerin de birbirinden bağımsız olarak değil, senkronize edilmiş, bir bütünlük içerisinde uygulanması önem taşımaktadır (Bilgiç, 2014, s.91). Bu doğrultuda terörün üstesinden gelebilmenin önemli bir bölümü de hukuki mücadele şeklindedir. Temel insan haklarının gözetildiği ve hukukun evrensel prensiplerinin göz ardı edilmediği bir anlayış terörün ulusal ve uluslararası desteklerini de dayanaksız bırakacaktır (Aral, 2012, s.66).

Tarihi çok eskilere gitmekle beraber bildiğimiz anlamda terörizm, modern dönemlerin bir ürünüdür. Bu anlamda Türkiye'nin ayrılıkçı silahlı terör örgütleriyle karşılaşması, 1978'de aktif olarak kurulan ancak 1980'li yıllardaki eylemleriyle adını duyuran PKK terör örgütü ileler. Daha ziyade Doğu ve Güneydoğudaki silahlı eylemleriyle adını duyuran ayrılıkçı terör örgütünün ülke insanına ve ekonomisine verdiği kayıplar bugün ciddi boyutlara ulaşmıştır. PKK, Avusturya merkezli Ekonomi ve Barış Enstitüsü'nün (IEP) "2018 Küresel Terörizm Endeksi" raporunda "Avrupa'nın en kanlı terör örgütü" olarak listede ilk sırada kendisine yer bulmuştur (Altun, 2011, s.249; TRT, 2018).

40 yıla yakın bir süredir devam eden PKK/KCK terörü Türkiye'ye çok ciddi maliyetler getirmiş, 40 bin ile 100 bin civarındaki insan kaybı yanında, yüz milyar dolarlarla ifade edilen ekonomik kayba neden olmuştur. Kayıp veren ailelerin yaşadıkları acılar ve daha yıllarca etkisini sürdürecektir olan travmatik etkileri de maliyet hanesine eklendiğinde terörün ne denli büyük hasarlara sebep olduğu daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır (Bilgiç, 2014, s.86)

Terör örgütlerinin yatırımlar ve dış ticaretteki etkileri, yarattığı sorunlar ayrıca araştırılması gereken önemli problemlerdendir. Zira komşuları ile dış ticareti geliştiremeyen ülkelerin genellikle ekonomik kalkınmayı sağlayamadıkları aşikârdır. Türkiye'nin Güneydoğusundaki terör; Suriye, Irak ve İran başta olmak üzere ekonomik ilişkilerin yoğunluk yaşandığı sınır ticaretini de olumsuz yönde

etkilediği gibi yerelde bölgesel kalkınmışlık ve ekonomik gelişmeye de zarar vermektedir.

Ülke insanlarının can ve mal güvenliğini tehdit eden, ekonomilerine ciddi etkileri bulunan terörizm; aynı zamanda başlıca toplumsal araştırma alanları arasında yer alır. “Terörizm” ve “terör” sorunu; siyasal, hukuksal ve kriminolojik olarak farklı yönlerden ele alınarak çözümlenmeye uygun politikalar geliştirilmeye ihtiyaç duyan bir olgudur. Farklı disiplinlere mensup araştırmacılar, akademisyenler ve uygulamacılar kendi anlayışları ve bilimsel metodolojileri içerisinde bilgi ve teori üreterek problemin çözümüne ilişkin katkıda bulunmak ve yeni öneriler getirmek durumundadırlar (Emek, 2016, s.5).

Türkiye, PKK terörünü sonlandırabilmek ve barışı sağlamak adına, 16 Temmuz 2014'te Resmî Gazetede “*Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun*” çıkararak önemli bir adım atmıştır. Ancak terör örgütleri bu süreci silah bırakmak için değil bilakis ülke içinde yeni yığınak ve silah depoları oluşturmak ve çatışmaları şehirlere taşımaktan yana kullanmışlardır (Güllüpunar ve Fidan, 2017, s.728).

Terör örgütü mensupları başta Sur, Cizre ve Nusaybin ilçe merkezleri olmak üzere çeşitli mahallerde hendekler kazarak bölgeye ulaşımın önüne geçmek için silahlı mücadele içerisine girmişlerdir. Akabinde Türk Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü'ne mensup güvenlik güçlerince bu operasyonların gerçekleştirildiği bölgelerin bazılarında sokağa çıkma yasakları uygulanmış bazılarında ise geçici süreyle askeri güvenlik bölgesi ilan etmiş ve bir dizi tedbirler almıştır. 2016 yılı içerisinde PKK mensuplarının etkisiz hale getirilerek hendeklerin kapatılması barikatların kaldırılıp güvenliğin sağlanmasıyla da sokağa çıkma yasakları kaldırılmıştır.

Gerek Hendek olaylarında gerekse de 40 yıldan bugüne silahlı terör örgütlerinin farklı strateji ve eylemlerinde hedef lokasyonlardan biri olma özelliğine sahip olan Mardin ili Nusaybin ilçesi; Kürt ve Arap etnik kökenine mensup nüfusun yoğunlukta olduğu bir ilçe merkezidir. İlçe bu hali ile yalnızca 100 bini aşkın kendi nüfusuna hizmet vermek durumunda değil, coğrafi konumu itibarıyla sınır ülkelerle de karşılıklı ticaret ilişkileri içerisinde olan bir ekonomik yapıya sahiptir.

7 Temmuz 2015-27 Mart 2016 tarihlerini kapsayan 265 gündeki çatışmalarda; tüm bölgede güvenlik gücü ve sivil halktan hayatını kaybedenlerin sayısı 700'e yaklaşmış ancak terör örgütü verdiği ağır kayıplar nedeniyle geri çekilmek ve şehir savaşlarını sonlandırmak zorunda kalmıştır. Bu durum terör örgütü mensuplarını psikolojik anlamda da yıpratarak derinden etkilemiştir.

Tüm bu olaylar yaşanırken bölgede işsizlik ve göç oranlarında artış yaşanırken ekonomik faaliyetlerde ise ciddi düşüşler baş göstermiştir. Bu çalışma Hendek olaylarının Nusaybin ilçe ekonomisi üzerindeki etkilerini ve bölgesel ticareti canlandırma adına yapılması gerekenleri belirleme amacıyla yapılmıştır.

Terörün Tanımı ve Özellikleri

Terörün Tanımı

Terör kelimesi (terror- terrorism) kelimesi Latince'den gelmektedir. Kelime anlamı 'korkudan titreme' veya 'titremeye sebep olma'dır (Örgün, 2001, s.23). Terör kelimesinin, bugünkü anlamında, ilk defa Fransa'da Fransız devriminden sonra kullanılmıştır (TDK, 2010).

Literatürde terör kelimesi bazen fiziksel şiddet (violence), siyasal şiddet (political violence), hatta anarşi (anarchy) kelimeleriyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Türkçede ise 'tedhişçilik' ve 'yıldırıcılık' aynı anlama gelmektedir. Sosyal Bilimler Ansiklopedisi'nin 'terrorism' maddesini yazan J.B.S. Hardman, terörizmi, 'önceden belirlenmiş hedefleri elde etmek için şiddet kullanan, şiddete başvuran bir grubun veya partinin kullandığı metot' şeklinde tanımlamaktadır (Yayla, 1990, s.45; Şimşek 2016, s.54).

1991 tarih ve 3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanununa göre ise terör şu şekilde tanımlanmıştır: Kanunun 1.maddesine göre "*Terör; cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasî, hukukî, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir.*" (Mevzuat,1991).

Terörizmin Ortak Özellikleri

Her ne kadar "terör" ile "terörizm" kavramları birbirlerinden türemişse de terörizm daha farklı boyutu olan bir olgudur. Terörizm terörün ortaya koyduğu korkunun, stratejik bir anlamda ideolojik ve felsefi yönü ve planlamasıdır.

Terörizmin dini, ideolojik, sosyo-ekonomik, siyasi, psikolojik, kültürel nedenlerin yanı sıra, tarihi etmenler, liderlerin baskıları ve devlet zulümleri, uluslararası hukuk ihlalleri, temel haklardan mahrumiyet gibi birçok nedenden ortaya çıkabilmekte, ülke içi veya dışı kaynaklardan beslenebilmektedir (Şimşek, 2016, s.326).

Helvacıköylü, terörün özelliklerini 12 başlık altında toplar (TASAM, 2007):

1. *Terörizm bir ideoloji, bir doktrin ya da sistematik bir fikir olmamakla beraber hedefe ulaşmak için kullanılan bir stratejidir.*
2. *Terörizm, terör eylemlerini meşrulaştırmak için zemin hazırlar.*
3. *Terörizm, yeni bir düzen ve menfaatler vaat eder.*
4. *Terörizm, uluslararası düzende dış güçlerce daima desteklenir.*
5. *Terörizm, propaganda olmadan güçlenemez hatta ayrılmaz bir bütündürler.*
6. *Terörizm, mali desteğe ihtiyaç duyar ve bunu elde etmek için de yasadışı yollara başvurur.*

7. Terörizm, devlet otoritesine alternatif olduğunu savunur.
8. Terörizm, düzen değişimi, bağımsız bir devlet kurma gibi nedenlerle ortaya çıkabilir.
9. Terör, bilinçli ve kasıtlı yapılan eylemleri içerir.
10. Terörizmin amacı şiddet uygulamaktır çünkü ancak bu şekilde hedeflerine ulaşabileceğini düşünür.
11. Terörizm, genellikle siyasi bir amaca hizmet eder.
12. Terörizm, bireysel değil örgütlü grupların gerçekleştirdiği eylemlerdir.

Belirtilen özelliklerinden yola çıkarak bir ülkede örgütlü olarak silahlı mücadele veren ve siyasal şiddet uygulayan örgüt, grup ve yapılanmaların gerçekleştirdiği eylemlere terör eylemleridir denilmektedir (Üstün, 2008, s.19).

Terörizmin Çeşitleri

Terörizm gerek kullandığı yöntemler gerekse de aldığı destekler bakımından değişiklik göstermektedir. Terörizmi yalnızca ateşli silahlar ile yapılan bir eylem olarak kabul etmek oldukça yanıltıcı olacaktır. Zira silahlı eylemlerin ötesinde medya ve internet gibi değişik enstrümanlar aracılığıyla da terörizm yapılabilir.

Ulusal Terörizm: Tek bir devlet içinde sınırlı kalan, yabancı bir unsur ya da ilişki veya katılımın söz konusu olmadığı sistematik şiddettir (Şimşek, 2016, s.54). Ulusal terörizm herhangi bir hükümet tarafından doğrudan desteklenmez (Taşdemir, 2006, s.34). Sadece belli bir ülke içinde var olan ve ülkenin ceza yasalarını ilgilendiren bir terörizm çeşidi olup, dış kaynaklı herhangi bir yere mensup değildir (Şimşek, 2016, s.54).

Devlet Destekli Terörizm: Devletlerin amaçlarına ulaşmak için, kendi içindeki veya başka devletlerdeki uluslararası grup ya da bireylere her türlü desteği vererek otoritesine karşı gelen grupları yok etme, rakip ülkeyi zayıflatma ve toplum üzerinde korku yaratma gibi eylemleri içeren bir terörizm şeklidir (Şimşek, 2016, s.54).

Uluslararası Terörizm: Bir devletin ülke hudutları dahilinde meydana gelen ve diğer devletlerin veya diğer devletlere mensup fertlerin haklarını ihlal eden, birbiriyle bağlantılı yürütülen şiddet hareketidir (Cora, 2008, s.24).

Uluslararası Terörizm: Uluslararası terörizme bakıldığı zaman, olaylar birden fazla ülkede cereyan etmekte, olayın bir ülkede başlayıp başka bir ülkede sonlanması görülmektedir (Rosendorfy ve diğerleri, 2005, s.172). Uluslararası terörizme 11 Eylül 2001 olaylarını örnek verebiliriz.

Siber Terörizm: Siber terörizm, belirli bir politik ve sosyal amaca ulaşabilmek için bilgisayar veya bilgisayar sistemlerinin bireylere ve mallara karşı, bir hükümeti veya toplumu yıldırma, baskı altında tutma amacıyla kullanılmasıdır (Yıldız, 2011, s.163).

Modern Terörizm: Modern terörizmde, iyi korunan hedeflerden ziyade istasyonlar, tesisler ve insanlar hedef alınmaktadır. Modern terörizmin başka bir özelliği de yapılan eylemlerin hazırlık aşamalarında yüksek miktarda para, silah

ve patlayıcıya gereksinim duyulmasıdır. Ayrıca modern terörizm yüksek bir örgütsel desteğe dayanmaktadır (Arı, 2004, s. 545).

Terörün Nedenleri

Terör olgusu bilim insanları tarafından yapılacak araştırmalar ve inceleme neticesinde ve üst düzeyde analiz edilmesi gereken bir kavramdır. Ayrıca terörü anlamak adına yapılamaması gereken en önemli şey derin bir perspektiften bakarak yüzeysel bir bakışla görünmeyenleri de görebilmeyi başarabilmektir (Caner, 2014). Terörizmin nedenlerinden bazılarının dünyanın bütün terör eylemlerinin ortak nedenlerini oluştururken, bazılarının ise yalnız o devlete veya devlet içerisinde faaliyet gösteren terör örgütüne ait özelliklerden kaynaklandığı, dolayısıyla, birçok nedene bağlı olarak terörizmin nedenlerini çoğaltılabileceği söylenebilir. Genel olarak terörün ortaya çıkış nedenleri şöyle sıralanabilir;

- *Milli şuur zayıflaması ve dezenformasyon*
- *Ekonomik ve siyasi nedenler*
- *Sosyal ve kültürel nedenler*
- *Eğitim eksikliği*
- *Psikolojik nedenler*
- *Uluslararası dengelerdeki değişiklikler ve gelişmeler*
- *Çıkar çatışması*
- *Güvenlik konusundaki zafiyet*
- *Yasal düzenlemelerin yetersizliği*
- *Otorite zaafiyeti (Urhal, 2007, s.365).*

Terörizmin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye

Terörizmin tarihsel süreci incelendiğinde asırlar öncesine kadar gitmek mümkün olsa da terörizmin hangi olayla ne zaman başladığı konusunda uzlaşmış bir fikir yoktur. Fakat terörist faaliyetler bağlamından dünyanın en önemli olaylarından biri XVIII. yüzyılla birlikte Fransa'da gelişmeye başlamıştır. Fransa halkının yaşadığı uyanış ve dönemin farklı dinamikleri; mutlak monarşi, soyluların bulunduğu ayrıcalıklı konum ve kiliseye duyulan güvenin azalmasıyla birleşerek, burjuvazi önderliğinde Fransız Devrimi'nin yaşanmasına neden olmuştur. Devrim sonrasında devlet düzeninin kısa sürede oluşturulamaması ise toplumda bir kaos ve kargaşa ortamının veya diğer bir ifade ile anarşinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Altun, 2011, s.61).

Bu çerçevede dünyada terörizmin tarihini, (1) İlk çağlardan Fransız devrimine kadar olan dönem, (2) Fransız devriminden II. Dünya Savaşına kadar olan dönem, (3) Soğuk savaş ve sonrasında 11 Eylül'e kadar olan dönem, (4) 11 Eylül sonrası dönem olmak üzere dörde ayırmak mümkündür (Emek, 2016, s.6; Altun, 2011, s.61).

Türkiye Cumhuriyeti; dinler, kültürler ve etnisitenin iç içe yaşadığı, büyük bir imparatorluğun mirası üzerine kurulmuş bulunan bir ülkedir (Bal, 2006, s.25). Dünya üzerinde jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir yere sahip olan Tür-

kiye'nin özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, petrol kaynaklarına yakınlığı, batı savunma sisteminin son ve en önemli halkasını oluşturması, zengin yer altı ve yerüstü kaynaklara sahip olması gibi avantajlarından dolayı tarihin her döneminde, terörün hedefi konumunda olmuştur (Koca, 2000, s.835).

1970'li yıllardan sonra yaşanmış olan terör olaylarında 1978'de belirginleşen etnik ayrılıkçı PKK terörü ilk sıradadır (Buzuoğlu, 1995, ss.92-94). 1990-2000 yılları arasında etkin olan radikal dinci (!) terör, 1984-2000 yılları arasında karşılaşılan ve günümüzde yeniden canlanan etnik bölücü terör; 2000'li yıllardan itibaren yakın tehdit oluşturan Selefi görüşe mensup örgütler ve El-Kaide kaynaklı uluslararası terörden bahsedilebilir (TBB, 2006, s. 532).

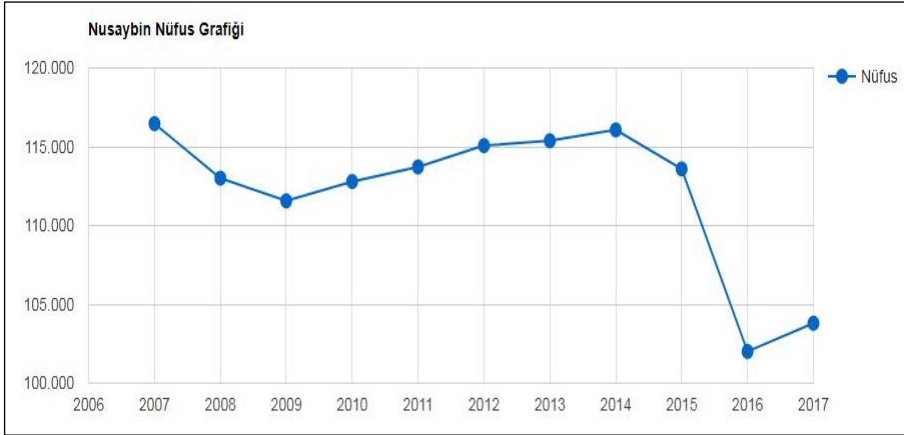
Nusaybin'de Yaşanan Hendek Terörü Üzerine Yapılan Araştırma

Araştırmanın Amacı ve Önemi

PKK terör örgütü Ağustos 2015 - Mart 2016 tarihleri arasında Güneydoğu Anadolu'da bazı şehirlerde hendekler açmak suretiyle başlamış olduğu terörist eylemlerle uzunca yıllar dağlarda yürüttüğü terörü şehir merkezlerine çekme uğraşısı içerisinde girmiştir.

Söz konusu dönemde PKK terör örgütünün saldırılarında hayatını kaybeden vatandaş sayısı 335 olmuş, 2.106 vatandaş ise yaralanmıştır. Yine bu saldırılar neticesinde 859 güvenlik görevlisi şehit olmuş, 4.711 güvenlik görevlisi ise yaralanmıştır. Operasyonlarda öldürülen PKK'lı sayısı ise 4.571'tir (İçişleri Bakanlığı, 2017; Akşam, 2018).

Şekil 1. Nusaybin'de Son 10 Yıla Ait Nüfus Grafiği

Kaynak: Nufusu.com.tr

Bölgede yaşayan insanların can güvenliğini dikkate almayan PKK örgüt mensupları hendek operasyonlarında içerisinde Nusaybin'in de bulunduğu yerleşim merkezlerindeki okul, hastane, ambulans ve baraj gibi altyapılar dâhil olmak üzere kamu binalarını ve özel ticari işletmeleri hedef seçerek 247 kamu binasına,

6 baraja, 231 özel ticari işletmeye, 19 ambulansa ve 1.643 araca saldırı düzenlemiştir (İçişleri Bakanlığı, 2017). Tüm bu olaylar bölgenin nüfusunu azalttığı gibi ekonomisini de olumsuz şekilde etkilemiştir.

Dinamik ve genç bir nüfusa sahip olan Nusaybin, 2014- 2016 yılları arasında nüfus kaybına uğramış halk bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır. Terör olaylarının bitimi ile nüfus artış hareketi yeniden devam etmiştir.

Bu çalışmanın amacı hendek terörünün Nusaybin ilçe merkezinde hizmet veren küçük ve orta boy işletmelere olan etki ve sonuçlarını ortaya koymaktır. Araştırma aynı zamanda bölgesel kalkınmışlık üzerine politika yapıcılara yol gösterici nitelikte olması açısından da oldukça önemlidir.

Araştırmanın Süreci, Yöntem ve Tekniği

Bu araştırma, Mardin ili Nusaybin ilçe merkezinde hendek terörü öncesi ve sonrasında küçük ve orta boy düzeyinde işletmesi bulunup aktif olarak ticari hayatın içerisinde yer alan işletme sahipleri ile 09.10.2018 ile 21.12.2018 tarihleri arasında 5 açık uçlu soru sorularak yarı yapılandırılmış mülakat şeklinde ve tamamı yüz yüze yapılmıştır.

Mülakata katılım sağlayan işletme sahiplerinin tamamı 18 yaş üzerinde ve cinsiyet olarak erkektir (2 kadın esnaf mülakata olumlu yanıt vermemiştir). Araştırma bulgularının verildiği bölümde işletmecilerin ifadeleri İ1, İ2, İ3..., şeklinde kodlanarak verilecektir.

Araştırma konusunun hassasiyeti ve uzun sürecek olması yerel işletmecilerin konu hakkında konuşma isteklerini olumsuz etkilemiştir ki, bunlar araştırmanın sınırlılığını oluşturmuştur. İlçe merkezinde 11 işletme sahibine farklı günlerde ziyaret şeklinde gerçekleşen mülakatlar; 5 katılımcının yetersiz veya isteksiz olması 4 katılımcının ise görüşme talebine olumsuz cevap vermesi nedeniyle toplam 6 ayrı sektördeki işletme sahibi olan işletmecilerle basit tesadüfi örneklem yöntemi (Arıkan, 2004, s.141) ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Bu teknikte (TÜSSİDE, 2018) görüşme sırasında soruların sırası ve soruluş biçiminde değişiklikler yapılabilmesi, görüşme konusu bağlamında araştırmacı tarafından soru eklenebilir ya da çıkarılabilir olması araştırmanın verimli bir şekilde gerçekleşmesinde olumlu katkılar sağlamıştır.

Araştırmanın Bulguları

Bu kısımda araştırmada elde edilen veriler sektörlerine göre ayrı birer başlık altında verilmiştir.

Sınır Ticareti Yapan İşletmeci

Tarihi İpekyolu üzerinde bulunan Nusaybin, Avrupa ve Ortadoğu arasında transit geçişin sağlandığı Türkiye sınırında bulunan bir lokasyonda bulunduğu bölgesel ticaretin önemli merkezlerindedir. 1953'ten bugüne aktif olarak kullanılan Nusaybin, Kamışlı Sınır Kapısı (ggm.gtb, 2018) özellikle küçük ve orta boy işletmecilerin ticaretlerinde ciddi oranlarda etkiye sahiptir.

Kamışlı Sınır Kapısını kullanarak gıda malları ihraç eden tüccarın (İ1) hendek olayları çerçevesinde ticaretindeki gelişmeleri ifade ettiği görüşleri şu şekildedir;

“İpek yolunu kullanarak Suriye ile ticaret yapıyorduk. Suriye'deki savaş bizim ticaretimizi zor duruma soktu. Sonrasında Nusaybin'deki hendek olayları ile iyice zor durumda kaldık. Nusaybin kapalı olduğu için geçiş sağlanamadı. Transferleri Midyat üzerinden yaptık. Bu kullanılan yol zaman kaybı yaşattı hem de yaşanan olaylar tedirginlik yarattığı için ticaretimiz azaldı. Bu olaylardan maddi manevi zarar gördük. Farklı yollar denesek de sınırda devam eden olaylar ticareti kısıtlıyor. Üzerinden iki yıldan fazla zaman geçti. Hala sınır kapısı kapalı ve biz hala ticaret yapamıyoruz. Hendek olayları halkımızı yoksullaştırdığı gibi Suriye ile ilişkimizi de bozarak ticari hayatımızı çok sınırlı ve düşük bir seviyeye getirdi.”

Hendek olayları ve Suriye'deki iç savaş öncesinde her gün yaklaşık 1.000 kişinin geçiş yaptığı Kamışlı Sınır Kapısı, Nusaybin'in ticaretinde ciddi bir yere sahiptir. Hendek olayları öncesi ve devamında Nusaybin'de meydana gelen kısa süreli (1-10 gün) yasaklar ve 134 gün boyunca süren uzun yasak bu sınır kapısı kullanılamaz hale getirdiğinden, Suriye'ye ticaret yapmak isteyen şirketler daha uzun bir yol olan Öncüpınar Sınır Kapısını (Kilis) kullanmak zorunda kaldılar. Bu durum maliyetleri artırdığından kapı önemini kaybetme noktasına gelmiştir (T.C. Nusaybin Kaymakamlığı, 2018; Avrupa Raporu, 2017).

Tablo 1. Nusaybin Sınır Kapısı ve Öncüpınar Sınır Kapısına Ait Dış Ticaret Verileri

Yıllar	Nusaybin Sınır Kapısı (Değer: Bin ABD)	Öncüpınar Sınır Kapısı (Değer: Bin ABD)
2017	242 789	1 139
2016	100 090	1 136
2015	229 355	1 792
2014	323 669	19 068
2013	413 903	41 678
2012	592 465	70 277
2011	566 357	30 140
2010	403 572	19 828
2009	417 976	18 184
2008	357 339	44 589
2007	240 989	60 827
2006	148 307	47 236
2005	35 685	240 438

Kaynak: Avrupa Raporu, 2017; T.C. Nusaybin Kaymakamlığı, 2018

T.C. Ticaret Bakanlığı, Nusaybin Karkamış Sınır Kapısında yaşanan yoğunluğu dikkate alarak kapının modernize edilip Türkiye ve Suriye tarafından ortak olarak işletilecek bir Gümrük Kapısı açma planlarını ertelemek zorunda kalmıştır. Modernize işlemine 26 Şubat 2011'de başlanan kapının açılımı 2016 yılı olarak belirlenmişti ancak hendek olayları bu durumu engellemiştir (Avrupa Raporu, 2017).

Yine bu bağlamda terör olayları yalnızca sınır ticareti yapanları değil bölgede farklı sektörlerde ticaret yapan küçük esnafları da zor durumda bırakmıştır. Zira Nusaybin’de birçok esnaf yasak süresince işyerlerini kapatarak şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Esnaflarla yapılan görüşmeler neticesinde (İ2, İ3, İ5 ve İ6) kişiler; “Yasak süresince ticaret yapamadıklarını, ailelerinin geçimlerini ve göç ettikleri şehirlerde kiraladıkları evlerin ücretlerini karşılayamadıklarını” dile getirmişlerdir. Ayrıca işyerleri için fabrika ve toptancılardan aldıkları ürünlerin borcunu ödemek zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bazı firmalar bölgedeki küçük esnafı anlayışla karşılasa da çoğu esnaf ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Ticaret yapamayıp gelir elde edemeyen esnaf, aynı zamanda borç ödemek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir.

Tekstil İşletmecisi

Ev tekstili üzerine (İ2) işletmecilik yapan bir esnaf, hendek eylemlerinin yapıldığı süreci ve yaşadığı ticari olumsuzlukları şöyle anlatmıştır;

“14 Mart 2016’daki büyük yasaktan önce kısa süreli yasaklar ticaretimizi olumsuz yönde etkilemişti. 134 günlük büyük yasakta iş yerimizi kapattık ailece köye yerleştik. İş yerimiz olayların yaşandığı mahallelerden uzak olduğu için zarar görmemişti. Fakat 4,5 ay ticaret yapamadığımız halde kira ödedik. Yasak süresince geçimimizi bankalara borçlanarak sağladık. Yasaktan sonra da döndüğümüzde hiçbir şey eskisi gibi değildi. İnsanların alım gücü kalmamış ev olmadığı için ev tekstili de ihtiyaç olmaktan çıkmıştı. Üzerinden 2 yıl geçmesine rağmen hala yasaktan önce yaptığımız ciroyu yapamıyoruz.” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.

Elektronik Eşya ve Bilgisayar İşletmecisi

Elektronik eşya ve bilgisayar satışı üzerine işletmecilik yapan mağaza sahibi, hendek olaylarının etkisini şu şekilde ifade etmiştir;

“Olacakları tahmin edip elimizdeki bütün malları kimseye söylemeden köydeki evimize taşıdık. Çünkü Cizre’de yaşanan olaylardan yasak süresince işyerlerine yağma yapıldığını duymuştuk. Kiramız yıllık 20.000 TL’ydi. Döndüğümüzde iş yerinde yalnızca patlamanın etkisi ile camlarımız kırılmıştı. Yani zararımız sadece 3.000 TL civarındaydı. Fakat bu sadece görünen tarafı. İş yapamadığımız halde kiramızı ödedik, gelen vergi borçlarımızı ödedik, geçimimizi sağlamak için kredi kartlarına borç yaptık. Olaylara rağmen iş yeri açık olduğu sürece az da olsa satış oluyordu. Herhangi bir aksilik olmazsa yaşadığımız zararı ancak bir yılda toparlayabiliriz.”

Tablo 2. Hasara Uğramış İşyerleri İçin Yapılan Hasar Tespit Çalışması

Nusaybin’deki Toplam İşyeri Sayısı	Hasar Tespiti Yapılan İşyeri Sayısı	Ödeme Yapılan/Yapılacak İşyeri Sayısı	Ödeme Yapılması Reddedilen İşyeri Sayısı	Ödenmiş/Ödenecek Toplam Tutar (TL)
4.500	1759	655	1104	5.980.092,61

Kaynak: Avrupa Raporu, 2017; T.C. Nusaybin Kaymakamlığı

Kitap-Kırtasiye Sektörü İşletmecisi

Nusaybin'de kitap-kırtasiye dükkânı işleten bir esnaf (İ4) terör eylemlerinin iş yerinde meydana getirdiği bilançoğu şu ifadelerle dile getirmiştir;

“Ocak ayında ambar ve iş yerinin kirasını peşin olarak ödedik. İş yerinde 80-100 bin TL civarında, ambar da yaklaşık 40-50 bin TL mal vardı. Hem ambar hem de iş yeri hendek olaylarının yaşandığı mahallelerde idi. Olayların büyüyeceğini fark edince mallarımızı çıkarmak istedik fakat karşı taraf buna müsaade etmedi. Zaten yasak öncesi satışlar sifira inmişti. Okulların kapanmasını da satışlarımızın durmasını etkisi büyüktü. Yasakta senet ve çekleri ödemekte zorlandık. Bir kısım borçlarımızı erteleyebildik. Erteleyemediklerimizi ödemek zorunda kaldık. Bir de yasak süresince gittiğimiz şehirdeki masraflarımız var tabii; ev kirası, çocukların okul masrafı... Bunların hepsini kredi kartına borçlanarak ödemeye çalıştık. Olaylar bittikten sonra Nusaybin açıldı. İş yerim ve ambar tamamen yıkılmıştı. Ambar da yıkıntının altında kalan bir kısım malımı çıkarmak istediğimde içeriye düzenek kurduklarını gördüm, kalan mallarım da yasak sonrasında gitti. Terör olaylarının bana toplam maliyeti 500 bin TL civarında. Her şey yolunda giderse 5 yılda ancak yasaktan önceki durumuma ulaşabilirim.”

Nusaybin esnaf ve sanatkârlar odasından alınan bilgilere göre Nusaybin'de bulunan 4.500 küçük ve orta ölçekli işletmenin 2.500 tanesi hasar görmüştür. Hendek olayları sonrası Mardin Valiliği tarafından kurulan hasar tespit komisyonu incelemelerde bulunup, oluşan zararın giderilmesi için çalışmalar başlatmıştır.

Tablo 3. Nusaybin'de Yaşanan Olayların İşyerlerine Bilançosu

	Yüzde
Olaylar Öncesi Faaliyette Olan İşyerleri	%100
Hasar Gören İşyerleri	%80
İflas Eden İşyerleri	%22
Hasar Tespiti Yapılan İşyerleri	%70
Hasar Tespit Sonrası Ödeme Yapılması Reddedilen İşyerleri	%44
Ödeme Yapılan/Yapılacak İşyerleri	%26
Sigortalı İşyerleri	%9
Sigortadan Ödeme Alan İşyerleri	%7
Yapılan Ödemeleri Yeterli Bulan İşyeri	%0

Kaynak: Avrupa Raporu, 2017

Kahve İmalatı İşletmecisi

Mardin'de olduğu gibi Nusaybin'de de kahve imalatı önemli bir yere sahiptir. Yurtiçi ve yurtdışından getirilen çekirdek kahveler bölgelerde işlenip farklı karışımlar elde edilir. Hazırlanan bu özel karışımlar tüm ülkeye ve hatta dünyaya satışa sunulmaktadır. Bu işletmelerden birinin sahibi (İ5), yasak dönemi ve sonrası ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur;

“Yasaklardan önce bir satış yerim ve bir de üretim yerim vardı. 134 günlük büyük yasak olmadan 3-4 ay önce satışlarımda %50 oranında bir azalma oldu. Bölgeye hiç satış yapamaz olduk. Bütün satışlarımız şehir dışındaydı. Yasak

olunca işyerini ve üretim yerini kapatıp Mardin'e yerleştik. Şehir dışından hala siparişler gelmeye devam etti. Bizde Mardin'de bir yer kiralayıp yeni makinelerle üretime devam ettik. Kiralar yıllık ödendiği için 4 ay kullanacağımız işyerine bir yıllık kira ödemiş olduk. Yasaktan dolayı kendi üretim yerimize giremediğimiz için de yeni makineler almak zorunda kaldık. Yasak kalktığı çarşıdaki işyerim zarar görmemiştir fakat 220 m²'lik üretim yerinin tamamen kül olduğunu gördük. İçinde 250.000 TL tutarında makine ve 650.000 TL tutarında mal vardı. Binanın yaklaşık değeri ise 100.000 TL civarında idi. Malların hepsi kayıtlı ve faturalıydı. Gelen zarar tespit komisyonu değerlendirmeye alacaklarını bildirdi. 19 ay sonra 70.000 TL ödeme yapıldı. Toplam zararım ortalama 1 milyon TL'nin üzerinde iken aldığım tutar zararımın ancak %7' siydi."

Kahve imalatı işiyle meşgul olan katılımcı (İ5), hendek terörü öncesi işletmesinin mülkiyetinde dükkân sahibi olarak şehir içi ve dışına kahve satışı yaparken; terör olayları ile birlikte şehrini terk etme ve başka bir şehirde kiracı olma durumunda kalmıştır. İş hacminde oluşan küçültmeyle de doğal olarak yaptığı zarar oranında bir artışı gerçekleştirmiştir.

Otel İşletmecisi

Turizm; döviz getirisi ile ekonomik üstünlük kazanmasında doğrudan etkili, istihdam potansiyeli ile yerel ekonomiye katkı sağlayan uluslararası rekabette büyük öneme sahiptir. Turizm doğası gereğiyle terör, ekonomik kriz ve siyasal etkilere son derece duyarlı kırılgan yapıya sahiptir. Bu gibi olumsuz durumlar, turizm sektöründe büyük etkilere sahip olmasına rağmen uzun vadede etkisi sınırlı kalmaktadır. Yerli ve yabancı turistlerin güvenlik kaygısı yaşaması, terör olaylarına maruz kalma korkusu turizm faaliyetlerinde ciddi azalmalara yol açabilmektedir (Kara, 2018, s.27; Gürbüz, 2009, s.217).

Türkiye'deki terör eylemlerinin tamamına yakını turistlere yönelik olmamasına rağmen, ülkenin terör olayları ile anılması, ülkeye gelme potansiyeli olan turistlerin kararlarının değişmesine sebep olmaktadır (Güvenek vd., 2015, s.27).

Nusaybin'de bir otel işletmecisi (İ6) olayların etkisini şu sözlerle ifade etmiştir;

"Otel açarken 5 milyon TL'lik bir yatırım yaptık. Nusaybin'de çözüm sürecinin sonlanması ile başlayan terör olayları yüzünden işletmemizin açılışını 1,5 yıl ertelemek zorunda kaldık. Bu bizim için en büyük zarardı. İkinci darbeyi uzun süreli yasakta aldık. Otelimiz 5 ay kapalıydı ve bu bize 250 bin TL'ye mal oldu. Bu süre içerisinde çalışanlarımızın tümü işsiz kaldı. Hendek olaylarının sonrası Nusaybin'e gelen az sayıda turist de uğramaz oldu. Nusaybin Sınır Kapısının kapalı olmasından dolayı sınır ticareti de durdu. Bu da otel müşterilerinin azalmasına sebep oldu. Büyük yatırımlarla kurduğumuz işletmenin borçlarını ödemekle uğraşıyorum. Yerli yabancı turistler gelmeye başlar ve sınır kapısı açılırsa 3 yılda olaylardan önceki pozisyonuma gelebileceğimi düşünüyorum."

Tablo 4, 2016 yılında bölgede yaşanan terör olayları sonucu yerli ve yabancı turist sayısındaki azalma, otel işletmecisi (İ6)'nin ifadelerini destekler niteliktedir.

Tablo 4. Mardin İlinde Son 10 Yılda Konaklayan Turist Sayısı

Yıllar	Yerli Turist Sayısı	Yabancı Turist Sayısı	Toplam Turist Sayısı
2017	22.871	338.742	361.613
2016	12.709	195.107	207.816
2015	23.892	218.929	242.821
2014	28.278	312.356	340.634
2013	24.310	246.337	270.647
2012	16.401	187.780	204.181
2011	19.752	188.500	208.252
2010	16.464	160.739	177.203
2009	9.318	102.678	111.996
2008	10.314	89.597	99.911

Kaynak: Avrupa Raporu, 2017; TÜİK, 2018

Hendek Terörünün Hayatın Diğer Alanlarına Yansımaları

Terör, hayatın birçok alanında olumsuz etkiler yaratmıştır. Terör olaylarına maruz kalan Nusaybin halkı ağır travmalar yaşamıştır. İnsani ihtiyaçların en başında gelen barınma ihtiyacının karşılanamaması halkta daimî bir endişe, umutsuzluk, kaygı ve tedirginliğe sebep olmuştur. 30.000 kişi evsiz kalmış bağımsız konut oturulamayacak duruma gelmiştir. Sokağa çıkma yasaklarının belirli saat aralığında devam etmesi, güvenlik önlemlerinin sıkı bir şekilde devam etmesi, ilçe ve köylere giriş çıkışların kontrol edilmesi, bölge halkının tedirginliklerini devam ettirmiştir (İçişleri, 2017; Avrupa Raporu, 2017).

Tarım sektörü ile geçinen yerel halk da terör olaylarından ciddi zarar görmüştür. Nusaybin'de hasat zamanı uygulanan sokağa çıkma yasağı çiftçilerin mahsullerini toplamada problem yaşamalarına neden olmuştur. Köylerden şehirlere gelemeyen çiftçiler ise ellerindeki ürünleri satamamıştır. Uluslararası ticaretin en önemli yollarından biri olan İpekyolu üzerinde bulunan ilçe, ekonomik anlamda da zor zamanlar yaşamıştır.

Yaşanan terör olaylarında yaralanan kişiler tedavi edilmek üzere hastane ve sağlık kuruluşlarına nakledilmiştir. Sağlık personeli ihtiyacı doğmuş ve personellerde endişe, kaygı ve duygu durum bozukluğu ortaya çıkmıştır. Bu süreçte güvenlik sebebi ile halkın sağlık kuruluşlarına girişleri kısıtlanmıştır. Sağlık personeli ihtiyacının doğması da yine bir olumsuzluk unsurudur (İçişleri Bakanlığı, 2017; Avrupa Raporu, 2017).

İlçede bulunan parklar ciddi zarar görmüş, ağaçlar tek tek sökülüştür. Bölgenin en çok tercih edilen piknik alanlarından olan Beyaz Su ve DSİ Piknik alanları yasak sonrası yaşanan tedirginlikten dolayı tercih edilmemiştir.

Mardin ili yukarıda belirtildiği gibi, bölge olarak terörün en çok yaşandığı illerden biridir ve yaşanan terör olayları hem turizm açısından hem de sosyal açıdan bölgenin gelişimine engel teşkil etmektedir. Nusaybin'de bulunan tarihi Girnavaz Höyüğü, Dünyanın ilk üniversitesi olma özelliğine sahip Nisibis Akademisi ve birçok kültürü bir arada bulundurduğu için kültürel çeşitliliği oldukça geniş

olan Nusaybin'deki birçok manastır ve kilise ön plana çıkamamış, turizm alanında terör olaylarının gölgesinde kalmıştır (Avrupa Raporu, 2017; T.C. Nusaybin Kaymakamlığı, 2017).

Terör Sonrası İyileştirme Çalışmaları

Nusaybin'de yaşanan terör olayları sonrasında bölgeyi yeniden yaşanılabilir kılmak için gıda, giyim ve barınma yardımları öncelikli olmak üzere ilçeye sağlık, eğitim binaları ve sosyal tesislerin yapımına hızla başlanarak 2018 yılı itibariyle birçoğu halkın kullanımına açılmıştır.

Öncelikli problemler arasında yer alan konut sorununu çözmek için hafif hasarlı evler onarılmış, ağır hasar ve yıkılmış binalar için TOKİ inşaatları başlatılmıştır. Evleri yıkılmış kişiler konut yardımında bulunulmuştur. Nusaybin Çevre ve Şehircilik Müdürlüğünden alınan bilgilere göre yasaktan sonraki son 21 ayda ev ve işyerleri için toplam 123,167,285,00 TL kira yardımı yapılmıştır.

Tablo 5. Hendek Olayları Sonrası Yıkılan ve Yapılan Konut Sayıları

Yıkılan Konut Sayısı	Yıkılan İşyeri Sayısı	Yapılan Konut Sayısı	Yapılan İşyeri Sayısı
4459	287	5051	498

Kaynak: Avrupa Raporu, 2017; Anadolu Ajansı, 2017

Yol, su ve elektrik öncelikli olmak üzere alt ve üst yapı hizmetleri ile diğer belediye hizmetleri kayyum Belediye Başkanları aracılığıyla yapılır olmuştur. Yalnızca 2017 yılı itibariyle Nusaybin'de belediye hizmetleri için hazırlanan bütçenin büyüklüğü 58 milyon TL olarak gerçekleşmiştir (Anadolu Ajansı, 2017).

Sonuç

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri uzun yıllar başta, PKK olmak üzere değişik ad ve kimlikteki birçok terör örgütünün birincil hedefi olmuştur. Bölgenin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısı, terörün de etkisi ile bölgesel kalkınmayı olumsuz etkilemiştir.

Bölge esnafıyla yapılan mülakatın bütününden hareketle halkın başlıca sorunları eğitim düzeyinin düşüklüğü, ekonomik yetersizlikler ve işsizliktir. Yine bu anlamda uzunca bir dönemden beri devam eden günümüzde ise oldukça azalmış olan ağalık-maraba sistemi, çok çocukluluk, hayvancılık ve tarımla özdeşleşen yaşam tarzı, coğrafi yapının olumsuzlukları (sınır bölgesi olma, arazinin dağlık yapısı) ve benzeri nedenler terör örgütlerince istismar edilerek örgüt stratejisi doğrultusunda kullanmıştır.

Ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri jeolojik, morfolojik, bitki örtüsü gibi coğrafi özellikleri nedeniyle terör örgütleri için insan ve ihtiyaç duydukları diğer kaynakların temini ve seviyatında (silah ve teçhizat, yiyecek, içecek ve sağlık malzemesi vb.) stratejik bir öneme sahiptir.

Yaşanılan terör olayları ülkelerin imajını zedelemenin yanı sıra bölge ve ülke ekonomileri üzerinde büyük tahribatlara yol açabilmektedir. Bu bağlamda 2015 ve 2016 yılları içerisinde Nusaybin'de yaşanan terör olaylarının, ilçedeki işletmeler üzerindeki etkileri de büyük olmuştur. Nusaybin'de uzun yıllardır yaşanan terör olayları Henek terörü ile ciddi boyutlara ulaşmıştır. İlçede can kaybının yanı sıra ev ve işyerlerinin büyük çoğunluğu kullanılamaz hale gelmiş alt ve üst yapılar ile yaşam alanları tahrip olmuştur. Bu durum nüfusun ve sermayenin göçünü de beraberinde getirmiştir.

Terörizmin toplum üzerindeki etkilerinden birisi de oluşturduğu anomi ve belirsizlik ortamıdır. Kaos, işçi ve işveren ilişkisini zedelemekte, özel teşebbüs sahibi girişimcilerin, ya devam eden yatırımlarını sonlandırmakta veya mevcut yatırımlarının daha güvenilir bölge veya ülkelere kaymasına sebebiyet verebilmektedir. Araştırmalar göstermektedir ki; belirsizlik ve kargaşa ortamı yatırımları her zaman olumsuz etkilemektedir. Son yıllarda Mardin ve çevre ilçelerinde iç ve dış turizmde yaşanan canlılık, terör olayları nedeniyle kesintiye uğramış turizm yatırımcısı işletmeler, büyük miktarlarda zararlarla karşı karşıya bırakılmıştır.

Henek olaylarıyla artan şiddet, hane halkı ve bireylerin tüketimini azaltmış, gıda ve giyime ilişkin satışların bile düşmesine neden olmuştur. Terör olaylarından dolayı bölgede finansal piyasalar olumsuz etkilenmiş ve sigorta sektörünün fiyat artışına neden olmuştur. Turizm sektörü, terörizm faaliyetlerine ve silahlı eylemlere karşı son derece duyarlı olduğundan henek olayları sürecinde ve sonrasında işletme sahipleri önemli kayıplar yaşamıştır.

Farklı sektörlerde ticaret yapan işletme sahipleri ile gerçekleştirilen mülakatta katılımcıların tamamı, halkın genelinde henek olayları ile birlikte terörden bıkkınlık ve yılgınlığın had safhaya ulaştığını ve terörün geriye dönüşü zor maddi ve manevi zararlar meydana getirdiği kanaatinin yerleştiğini gözlemlediklerini ifade etmişlerdir.

Henek terörü nedeni ile sürdürdükleri yaşam standartlarını kaybederek yaşadıkları il ve ilçeleri terk etmek zorunda kalan aileler, ev sahibiyken kiracı, esnafken işportacı veya işsiz kalan işletme sahipleri ve çalışanlar ilk kez bu kadar güçlü bir şekilde teröristlere tepki göstererek terörün yanında yer almamışlardır. Bu araştırma verilerine göre farklı sektör işletmecilerinin ortak düşüncesi; can ve mal güvenliğinin korunması ve ekonomik büyümenin sağlanması ancak terörün nihayetlenmesiyle mümkün olacağı yönündedir.

İlçede oluşturulan Zarar Tespit Komisyonunun çalışmaları sonucunda zarar gören işletmecilere ödenen tutar, işletmecilerin çoğu tarafından yeterli bulunmamıştır. Yapılan kira yardımlarının yalnızca yasaktan sonraki süreçte değil, yasa süresince de verilmesi talep edilmiş ancak talep reddedilmiştir. Yıkılan ev ve iş yerlerinin yerine yapılan ev ve işyerlerinin teslimatı hala gerçekleşmediğinden yaşayanlar zor durumda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Devlet tarafından gerekli desteğin sağlanması, göçlerin önüne geçecek, devlete olan güveni de artıracak ve bölge ticaretinin kısa sürede toparlanmasına yardımcı olacaktır.

Nusaybin'de sınır ticaretinin yeniden başlatılması, bir organize sanayi bölgesinin açılması, tren yolunun kullanılabilir hale getirilmesinin bölge ticaretine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Ulusal ve uluslararası basında Nusaybin'in tanıtımlarının yapılarak bölgenin çok kültürlülüğünün ön plana çıkarılması kiliseler, manastırlar ve medreseler aracılığıyla din ve kültür turizminin etkin hale getirilmesi için gereken tedbirlerin alınması ekonomik hayat için önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu bağlamda bir yandan ilçe sınırları içerisinde yer alan ve dünyanın en eski üniversitelerinden biri olma özelliğini barındıran Mor Yakup Manastırı'nın bahçesindeki Nisibis Akademisi diğer taraftan Zeynel Abidin Camisi ve Türbesi'nin Nusaybin'in kültür turizmine kazandırılması terör nedeniyle önemli ekonomik kayıplar yaşayan bölge esnafının kayıplarını gidermede önemli değerler olarak varlıklarını korumaktadır.

Kaynakça

- Aksın, A. (1998). *Doğu Anadolu'nun jeopolitik ve jeostratejik yapısı*, Cumhuriyetin 75. Yılında Doğu Anadolu Huzur ve Güvenlik Sempozyumu, 17-19 Aralık 1998, Sayfa: 329-334.
- Akşam. (2018). *Muhalefet, 'çukur ve barikat operasyonları'nda şehit olan 793 asker ve polisi unuttu*. 12.04.2019 tarihinde <https://www.aksam.com.tr/siyaset/muhalefet-cukur-ve-barikat-operasyonlarında-sehit-olan-793-asker-ve-polisi-unuttu/haber-742595> adresinden erişilmiştir.
- Altun, H. M. (2011). *Terör-güncel olaylara hukuki, sosyolojik ve tarihsel yaklaşım*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Anadolu Ajansı. (2017). *Nusaybin'de terörün izleri siliniyor*. 08.08.2019 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/terorsuz-sehirlerde-degisim/nusaybinde-teror-izleri-kaliteli-belediyecilik-hizmetleriyle-siliniyor/1000106> adresinden erişilmiştir.
- Aral, V. (2012). *Hukuk ve hukuk bilimi üzerine*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Arı, T. (2004). *Uluslararası ilişkiler ve dış politika*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Avrupa Raporu (2017). *Türkiye'deki PKK çatışmasını yönetmek: Nusaybin örneği*. Crisis Group No:243. 08.10.2019 tarihinde <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkey/243-managing-turkeys-pkk-conflict-case-nusaybin> adresinden erişilmiştir.
- Bilgiç, M. (2014). PKK/KCK'nın stratejisi, taktikleri ve taktik düzeyde etnik terörle mücadele. *Bilge Strateji*, 6(10), 85-114.
- Buzoğlu, M. H. (1995). *Körfez krizi ve PKK*. Ankara: Strateji Yayınları.
- Caner Y. (2014). *Türkiye'de etkin olan terör örgütleri ve terörü önlemede toplumsal destekli polis rolü: Siirt ili örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zirve Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gaziantep.
- Çora, A.N. (2008). *Uluslararası terörizm ve failleri*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

- Emek, Y. (2016). *Terörizm çerçevesinde terör örgütü kurma, yönetme ve üye olma suçu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst. İstanbul.
- GGM. (2018). *Karşı ülkedeki hudut kapısı*. 12.12.2018 tarihinde <http://ggm.gtb.gov.tr/data-/51f76dba487c8e14b4454583/Hudut%-20Kap%C4%B1lar%C4%B1-%20Demiryolu.docx> adresinden erişilmiştir.
- Güllüpinar, H. ve Fidan, Z. (2017). Türkiye'nin PKK terör örgütüne yönelik operasyonları nedeniyle geçici zorunlu göç eden vatandaşların aldığı kamu hizmetlerinin devlet itibarına etkisi: Mardin örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(50), 727-739.
- Gürbüz, A. (2002). Yerel kalkınma stratejisi içinde turizm ve Safranbolu. *Bilgi-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 29-48.
- Güvenek, B. ve Alptekin, V. (2015). Turistlere yönelik terör saldırılarının turizme etkisi: Türkiye üzerine ampirik bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 17(1), 21-38.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2017). *Uluslararası Af Örgütü'nün raporuna ilişkin basın açıklaması*. 09.11.2018 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/uluslararasi-af-orgutunun-raporuna-iliskin-basin-aciklamasi> adresinden erişilmiştir.
- İnci, B. (2019). Diyarbakır Sur-Hendek olayları, öncesi, sonrası ve sonuçları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(39), 567-608.
- Kara, G. (2018). Terörün olaylarının Safranbolu turizm faaliyetleri üzerine etkisi. *Ege Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 27-35.
- Kastanidou, E. S. (2004). Defining terrorism. *European Journal of Crime Criminal Law and Criminal Justice*, 12, 14-35.
- Kaya, İ. (2005). *Terörle mücadele ve uluslararası hukuk*. Ankara: USAK Yayınları, Sayfa: 10-11.
- Koca, H. (2000). *GAP ve Güneydoğu Anadolu'nun güvenliğini etkileyen yapısal sorunların değerlendirilmesi. I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu Huzur ve Güvenlik Sempozyumu*, 27-29 Mart 2000.
- Mevzuat, (1991). *Terörle mücadele kanunu*. 07.08.2019 tarihinde <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3713.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Nufusu.com (2018). *Nusaybin Nüfusu*. 17.11.2018 tarihinde https://www.nufusu.com/ilce/nusaybin_mardin-nufusu adresinden erişilmiştir.
- Örgün, F. (2001). *Küresel terör*. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.
- Rosendorff P. ve Sandler. T. (2005). The political economy of transnational terrorism. *Journal of Conflict Resolution*, 2, 171-182.
- Şengün, M.T ve Boyraz, Z. (2008). Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinin doğal ortam özelliklerinin terör faaliyetleri ve sınır güvenliği açısından değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20, 267-278.
- Şimşek, M. (2016). Terörizm: Kavramsal bir çalışma. *Akademik Başarı Dergisi*, 54, 319-333.
- T.C. Nusaybin Kaymakamlığı. (2017). *Nusaybin değerlendirme raporu*. Basılmamış Kaymakamlık Raporu.
- TASAM, (2007). *Terör Nedir?* 08.06.2019 tarihinde https://tasam.org/tr-TR/Icerik/515/teror_n adresinden erişilmiştir.

- Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası terörizme karşı devletlerin kuvvete başvurma yetkisi*. Ankara: USAK Yayınları.
- TBB, (2006). *Türkiye ve terörizm raporu*. 07.07.2019 tarihinde <http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/turkiye-ve-terorizm.pdf> adresinden erişilmiştir.
- TDK, (2010). "Terör", *Türk Dil Kurumu*, (Çevrimiçi) 07.06.2019 <http://tdkte-rim.gov.tr/bts/>, adresinden erişilmiştir.
- TRT Haber. (2018). *Avrupa'nın en kanlı terör örgütü: PKK*. 07. 07.2019 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/dunya/avrupanin-en-kanli-teror-orgutu-pkk-396671.html> adresinden erişilmiştir.
- TÜİK, (2018). *Mardin ili konaklayan turist sayısı*. 03.03.2019 tarihinde http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 adresinden erişilmiştir.
- TÜSSİDE, (2018). *Derinlemesine görüşme*. 03.02.2019 tarihinde http://tusside.tubitak.gov.tr/tr/ yontemle_rimiz/Derinlemesine-Gorusme, adresinden erişilmiştir.
- Urhal, Ö. ve Acar, Ü. (2007). *Devlet güvenliği istihbarat ve terörizm*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Üstün, O. (2008). Kara para aklama terörizmin finansmanı ve suç gelirleri ile mücadele AB ve Türkiye Yaklaşımı. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü KOM Daire Başkanlığı Yayınları, Sayı: 65, 19-36.
- Yayla, A. (1990). *Terörizm: Kavramsal bir çerçeve*. Ankara: Gündem Yayınları.
- Yıldız, V. (2011). Uluslararası boyutuyla terörizm ve uluslararası ceza mahkemesi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 7, 147-182.

► Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve dizgi programlarında kullanılabilir şekilde Word formatında derginin internet sitesinde bulunan **MAKALE GÖNDER** menüsü üzerinden gönderilmelidir.

Dergiye yayımlanmak üzere yollanan makaleler, “kör hakem” yöntemiyle değerlendirilmektedir. Editörler tarafından incelenen ve değerlendirilmesi uygun bulunan çalışmalar, iki ayrı hakeme gönderilmektedir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, yazardan hakem raporuna göre düzeltme istenmesine ya da yazının reddedilmesine karar verilmekte ve karar yazara iletilmektedir. Basımı uygun bulunan yazıların, yayımlanıp yayımlanmayacağına ya da derginin hangi sayısında yayımlanacağına editörler karar verir. Yazar, süreç konusunda DergiPark sistemi veya e-posta yoluyla bilgilendirilmektedir.

HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi’ne ulaşan yazılar için yanıt verme süresi otuz gündür. Bu süre içinde yanıtlanmayan yazılar ulaşmamış demektir. Yazılarla ilgili olumlu ya da olumsuz görüş yazara mutlaka bildirilir.

Dergiye gönderilen makalelerin değerlendirmeye alınması için ön değerlendirme aşamasında mutlaka aranan şekilsel şartlar aşağıda belirtilmiştir:

- 1- Makale yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır (Kelime aralıklarından atf ve kaynakça yazımına kadar bütün detaylar yazım kurallarına uygun olmalıdır).
- 2- Dergiye gönderilen çalışma **Makale Şablonuna** yüklenerek gönderilmelidir.
- 3- Makale ile birlikte **İntihal Denetim Raporu** mutlaka gönderilmelidir.
- 4- **Makale telif ve etik sözleşmesi** mutlaka doldurulmalıdır.

► Yazım Kuralları

HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi’ne gönderilen aday makaleler başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaleler APA’6.0 Publication Manual (<http://www.apa.org>) yayın biçimine uygun olarak hazırlanmalıdır.

HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi’ne gönderilen yazılar için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların 4000-7000 arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Makaleler Türkçe ya da İngilizce olarak yazılabilir. Makalenin her biri en az 150 en fazla 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce yazılmış **Öz** ve **Abstract’ı**, **MAKALE ŞABLONU’nda** aldığı biçimde verilmelidir. Yazının başlığı kısa olmalı ve 15 sözcüğü geçmemelidir. Ayrıca 3 – 5 arasında Anahtar Sözcükler ve Keywords verilmelidir.

Araştırma makalelerinde problem giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir. Deneme-derleme türü makalelerdeki bölüm başlıkları ise içeriğe uygun olarak belirlenmelidir.

Makalelerin **MAKALE ŞABLONU’na** uygun olarak hazırlanmış olması ve ilk sayfa hariç makalenin herhangi bir alanına yazar isim ve adresleri yazılmaksızın sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

Yazar(lar) tarafından dergiye ulaştırılan yazının ismi geçen tüm yazarlarca okunduğu, onaylandığı, başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu kabul edilir. Yazı yayımlandığı takdirde tüm yayın haklarının yayıncıya devredildiğini yazar(lar) kabul eder. Yayımlanan yazıların içeriğinde olabilecek çarpıtmalardan alıntıyı yapan sorumludur.

APA YAZIM KURALLARI VE KAYNAK GÖSTERME YÖNTEMİ

Metin içinde yazar veya yazarlara yapılan atf

Tek yazar:

Baysal (1982)’a göre / (Baysal, 1982, s. 26)

İki yazarlı:

Wegener ve Petty (1994)’ye göre (...) / (Wegener ve Petty, 1994, s.26)

Üç ile beş yazar arası:

İlk sefer atıf yaparken tüm yazarların adı listelenir;

(Kernis, Cornell, Sun, Berry, ve Harlow, 1993)

Sonraki atıflarda ise sadece ilk yazarın adı belirtilip “vd.” ifadesi kullanılır

(Kernis vd., 1993, s. 42)

Altı ve daha fazla yazarlı metinlerde, sadece ilk yazarın adı kullanılıp sonrasında “vd.” ifadesi kullanılır:

Harris vd. (2001) ifade ettiği üzere (...) / Harris vd. (2001)'ne göre (...) / (Harris vd., 2001, s. 112)

Yazar adının bilinmediği ya da belirtilmediği durumlarda, parantez ve tırnak içinde metindeki ilk ya da iki kelime kullanılmalıdır:

Siyasetçiler ve bürokratlar sonuçların kabul edilemez ve skandal olduğunu ifade etmişlerdir (“Die Pisa-Analyse”, 2001).

Yazar bir organizasyon veya hükümet kurumu ise, ilk atıfta olduğu gibi atıf yapılır: eğer çok bilinen bir kurum ise, sonraki kullanımlarda kısaltması tercih edilir:

Amerikan Psikoloji Derneği'ne (2000) göre.

İlk atıf: (Mothers Against Drunk Driving [MADD], 2000, s.65)

İkinci atıf: (MADD, 2000, s.65)

Aynı parantezde birden fazla esere atıfta bulunulduğunda, bunlar harf sırasına göre dizilmeli ve iki eser noktalı virgül ile ayrılmalıdır:

(Akar, H. 2010, s.65; Çalışkan, 2008, s.65; Dinçer ve Kolaşın, 2009, s.65; Engin-Demir, 2009, s.65; Tunç, 2007, s.65)

Aynı soyisme sahip yazarlarda, karışıklığı önlemek için ismin ilk harfi de kullanılır:

(E. Johnson, 2001, s.65; L. Johnson, 1998, s.65)

Aynı yazarın aynı yıl yayımlanan iki veya daha fazla eserine atıf yapılıyorsa; yıldan sonra (a, b, c) harfleri kullanılır:

Berndt (1981a)'in çalışmasına göre (...)

Kişisel iletişim vasıtasıyla ulaşılan mülakatlar, mektuplar, e-maillerde, kişisel iletişim kurulan kişinin adı ve görüşmenin tarihi belirtilmelidir. Ancak, kişisel iletişim yoluyla elde edilmiş veriler kaynakçaya eklenmemelidir:

(N. AlSayyad, kişisel iletişim, 25 Mart 2012)

N. AlSayyad küreselleşme ve neoliberalizmin (...) (Kişisel iletişim, 25 Mart 2012)

Dipnotlar ve sonnotlar

APA yazım stilinde, dipnot ve sonnot kullanımı pek tercih edilmemektedir. Bundan dolayı mümkün olduğu kadar az dipnot kullanılmalıdır. Yalnızca çok elzem bir açıklayıcı not gerektiğinde dipnot kullanılmalıdır.

Önemli not:

APA atıf ve kaynakçada “and” yerine “&” kullanılmasını önermektedir. Ancak Türkçede “&” sembolü “ve” yerine kullanılmadığından, Türkçe olarak yazılan metinlerde atıf yaparken ve kaynakça yazarken “&” sembolü kullanılmamalıdır.

Ayrıca, üç kişiden çok yazarlı metinlere atıf yaparken APA “et al.” (Kernis et al., 1993, s.65) kullanılmasını önermektedir. Ancak Türkçe’de “et al.” yerine “vd.” (Kernis vd., 1993, s.65) kullanılmalıdır.

Bununla birlikte, eğer değerlendirilmek üzere HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi'ne dergisine gönderilen çalışma İngilizce hazırlanmışsa, bu metinlerde atıf ve kaynakçada APA standartlarına uygun olarak “and” yerine “&” sembolü ve “et al.” kullanılmalıdır.

Kaynakça yazımı

Temel İlkeler:

Tek yazar:

Berndt, T. J. (2002). Friendship quality and social development. *Current Directions in Psychological Science*, 11, 7-10.

İki yazar:

Wegener, D. T. ve Petty, R. E. (1994). Mood management across affective states: The hedonic contingency hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 1034-1048.

Üç ile yedi yazar arası:

Kernis, M. H., Cornell, D. P., Sun, C. R., Berry, A., Harlow, T. ve Bach, J. S. (1993). There's more to self-esteem than whether it is high or low: The importance of stability of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1190-1204.

Yedi yazardan fazla ise; ilk altı yazarın adı listelendikten sonra üç nokta koyup son yazarın adı eklenir. Yedi isimden fazlası yer almamalıdır:

Miller, F. H., Choi, M. J., Angeli, L. L., Harland, A. A., Stamos, J. A., Thomas, S. T., . . . Rubin, L. H. (2009). Web site usability for the blind and low-vision user. *Technical Communication*, 57, 323-335.

Organizasyonun yazar olduğu durumlarda:

American Psychological Association. (2003).

Yazar bilinmiyorsa:

Merriam-Webster's collegiate dictionary (10. bs.). (1993). Springfield, MA: Merriam-Webster.

Aynı yazarın iki ve daha fazla çalışması kullanılmışsa; kaynaklar tarih sırasına göre dizilmelidir:

Berndt, T. J. (1981).

Berndt, T. J. (1999).

Eğer yazar bir çalışmada tek yazar ve başka çalışmada ortak yazar ise, önce tek yazarlı olan çalışma listelenmelidir:

Berndt, T. J. (1999). Friends' influence on students' adjustment to school. *Educational Psychologist*, 34, 15-28.

Berndt, T. J. ve Keefe, K. (1995). Friends' influence on adolescents' adjustment to school. *Child Development*, 66, 1312-1329.

Eğer bir yazarın farklı yazarla yayımladığı eserler varsa, sıralama alfabetik olarak ikinci veya sonraki isme bağlı olarak yapılır:

Wegener, D. T. Kerr, N. L., Fleming, M. A., ve Petty, R. E. (2000). Flexible corrections of juror judgments: Implications for jury instructions. *Psychology, Public Policy, and Law*, 6, 629-654.

Wegener, D. T., Petty, R. E. ve Klein, D. J. (1994). Effects of mood on high elaboration attitude change: The mediating role of likelihood judgments. *European Journal of Social Psychology*, 24, 25-43.

Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış iki veya daha fazla çalışması varsa, (a, b, c) gibi harfler kullanılır:

Berndt, T. J. (1981a). Age changes and changes over time in prosocial intentions and behavior between friends. *Developmental Psychology*, 17, 408-416.

Berndt, T. J. (1981b). Effects of friendship on prosocial intentions and behavior. *Child Development*, 52, 636-643.

Giriş, önsöz ve sonsözlere, bir kitap bölümü gibi atıf yapılır:

Kumar, R. ve Hill, D. (2009). Introduction,: Neoliberal Capitalism and Educaiton. D. Hill ve R. Kumar (Der.). *Global Neoliberalism and Education and its Consequences* içinde (ss. 1-11). New York: Routledge.

Dergi ve süreli yayınlar:

Temel Biçim:

Yazar, A. A., Yazar, B. B., ve Yazar, C. C. (Yıl). Makale adı. *Dergi adı, cilt. No* (sayı no), sayfa/lar. doi:http://dx.doi.org/xx.xxx/yyyyy

Sadece ciltin olduğu dergilerdeki makaleler:

Harlow, H. F. (1983). Fundamentals for preparing psychology journal articles. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 55, 893-896.

Sayı ve ciltin belirtildiği dergilerde:

Scruton, R. (1996). The eclipse of listening. *The New Criterion*, 15(3), 5-13.

Magazinlerdeki makaleler:

Henry, W. A. (1990, 9 Nisan). Making the grade in today's schools. *Time*, 135, 28-31.

Gazete makaleleri (basılı):

Schultz, S. (2005, 28 Aralık). Calls made to strengthen state energy policies. *The Country Today*, ss. 1A, 2A.

Editöre mektup:

Moller, G. (2002, Ağustos). Ripples versus rumbles [Editöre mektup]. *Scientific American*, 287(2), 12.

Kitap eleştirisi:

Baumeister, R. F. (1993). Exposing the self-knowledge myth [Kitap eleştirisi *The self-knower: A hero under control*, by R. A. Wicklund ve M. Eckert]. *Contemporary Psychology*, 38, 466-467.

Kitapların kaynakçada yazımı:

Temel biçim:

Yazar, A. A. (Yayın yılı). *Çalışma adı*. Yer: Yayıncı.

Cuban, L. (2001). *Oversold and underused: computers in the classrooms*. Cambridge: Harvard University Press.

Derleme kitap:

Duncan, G. J. ve Brooks-Gunn, J. (Der.). (1997). *Consequences of growing up poor*. New York, NY: Russell Sage Foundation.

Derleme kitap: yazar/yazarlar belli ise (ya da bir kişinin yazıları derlenmiş ise):

Plath, S. (2000). *The unabridged journals*. K. V. Kukil (Der.). New York, NY: Anchor.

Çeviri:

Laplace, P. S. (1951). *A philosophical essay on probabilities*. (F. W. Truscott ve F. L. Emory, Çev.). New York, NY: Dover. (Orijinal eserin yayın tarihi 1814).

Önemli not:

Metinde, yeniden yayımlanmış bir çalışmaya atıfta bulunurken, her iki tarih de verilmelidir: Laplace (1814/1951).

İlk baskıdan farklı olan diğer baskılar kullanılmış ise:

Helfer, M. E., Kempe, R. S., & Krugman, R. D. (1997). *The battered child* (5. bs.). Chicago, IL: University of Chicago Press.

Derlenmiş kitaptaki bir bölüm veya makale:

Yazar, A. A., & Yazar, B. B. (Yayın yılı). Bölüm/makale adı. A. Editör & B. Editör (Der.), *Kitap adı içinde (sayfa numaraları)*. Yer: Yayıncı.

O'Neil, J. M., & Egan, J. (1992). Men's and women's gender role journeys: A metaphor for healing, transition, and transformation. B. R. Wainrib (Der.), *Gender issues across the life cycle içinde* (ss. 107-123). New York, NY: Springer.

Çok ciltli çalışma:

Wiener, P. (Der.). (1973). *Dictionary of the history of ideas* (Cilt. 1-4). New York, NY: Scribner's.

Ansiklopedi maddesi:

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. In *The New Encyclopedia Britannica*. (Cilt. 26, ss. 501-508). Chicago, IL: Encyclopedia Britannica.

Yayımlanmış tez:

Soyisim, F. N. (Yıl). *Tez adı*. (Doktora tezi). Erişilen veri tabanı adı. (Erişim veya Sıra Numarası)

Yayımlanmamış tez:

Soyisim, F. N. (Year). *Doktora tezinin başlığı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kurum adı, Yer. Köprülü, D. (1994). Üniversite kütüphanelerinde kitap koleksiyonunun kullanımı üzerine bir araştırma. Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Hükümet belgeleri:

National Institute of Mental Health. (1990). *Clinical training in serious mental illness* (DHHS Publication No. ADM 90-1679). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

Online süreli yayınlardaki makaleler:

Yazar, A. A. ve Yazar, B. B. (yayın yılı). Makale adı. *Online Derginin Adı, cilt no* (varsa sayı) (...) tarihinde <http://www.someaddress.com/full/url/> adresinden erişildi.

Bernstein, M. (2002). 10 tips on writing the living Web. *A List Apart: For People Who Make Websites*, 149. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.alistapart.com/articles/writeliving> adresinden erişildi

Online Bilimsel süreli yayınlardaki makaleler ve DOI'lere atıf:

DOI'si tanımlanmış online dergi makaleleri:

Yazar, A. A., & Yazar, B. B. (yayın yılı). Makale adı. *Dergi Adı, cilt no, sayfa/ lar*. doi:0000000/000000000000 veya <http://dx.doi.org/10.0000/0000>

Brownlie, D. (2007). Toward effective poster presentations: An annotated bibliography. *European Journal of Marketing*, 41, 1245-1283. doi:10.1108/03090560710821161

Wooldridge, M.B., & Shapka, J. (2012). Playing with technology: Mother-toddler interaction scores lower during play with electronic toys. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 33(5), 211-218. <http://dx.doi.org/10.1016/j.appdev.2012.05.005>

DOI'si tanımlanmamış online süreli yayınlardaki makalelere atıf:

Yazar, A. A. ve Author, B. B. (yayın tarihi). Makale adı. *Dergi adı, cilt no*. <http://www.journal-homepage.com/full/url/> adresinden erişildi.

Kenneth, I. A. (2000). A Buddhist response to the nature of human rights. *Journal of Buddhist Ethics*, 8. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://www.cac.psu.edu/jbe/twocont.html> adresinden erişildi.

Online gazete makalesi:

Yazar, A. A. (Yıl, Gün Ay). Makale adı. *Gazete Adı*. <http://www.someaddress.com/full/url/> adresinden erişildi.

Parker-Pope, T. (2008, Mayıs 6). Psychiatry handbook linked to drug industry. *The New York Times*. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://well.blogs.nytimes.com> adresinden erişildi.

Elektronik kitaplar:

De Huff, E. W. (t.y.). *Taytay's tales: Traditional Pueblo Indian tales*. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://digital.library.upenn.edu/women/dehuff/taytay/taytay.html> adresinden erişildi.

Davis, J. (t.y.). *Familiar birdsongs of the Northwest*. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.powells.com/cgi-bin/biblio?inkey=1-9780931686108-0> adresinden erişildi.

Nitel veri ve online mülakat:

Eğer mülakatın sesli ya da yazılı bir formu erişilebilir değilse, sadece metin içinde atıfta bulunulur ve ay, gün, yıl bilgileri belirtilir; kaynakçaya eklenmez. Eğer online olarak sesli ya da yazılı hâli mevcutsa, parantez içinde ([Mülakat transkripsiyonu] veya [mülakat sesli dosya]) şeklinde belirtilir; kaynakçada şu şekilde yer alır:

Butler, C. (Mülakat yapan) & Stevenson, R. (Mülakat yapılan). (1999). *Oral History 2* [Mülakat transkripsiyonu]. Retrieved from Johnson Space Center Oral Histories Project Web site: 15 Ocak 2012 tarihinde http://www11.jsc.nasa.gov/history/oral_histories/oral_histories.htm adresinden erişildi.

Basılı bir yerde yayımlanmış mülakat:

Çelik, Z. (Mülakat yapan) & AlSayyad, N. (Mülakat yapılan). (2012). On neoliberalism and urban inequalities [Mülakat transkripsiyonu]. *İdealKent*. (7), 10-20.

Online ders notları ve sunu slaytları:

Hallam, A. *Duality in consumer theory* [PDF belgesi]. Lecture Notes Online Web site: 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.econ.iastate.edu/classes/econ501/Hallam/index.html> adresinden erişildi.

Roberts, K. F. (1998). *Federal regulations of chemicals in the environment* [PowerPoint slaytı]. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://siri.uvm.edu/ppt/40hrevn/index.html> adresinden erişildi.

Periyodik olmayan web belgesi, sayfası veya raporu:

Temel ilke bu tür durumlarda dosya ya da çalışma sahibinin adını bulmak ve kullanmaktır.

Yazar, A. A. (yayın tarihi). Dosya adı. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://Web address> adresinden erişildi.

Angeli, E., Wagner, J., Lawrick, E., Moore, K., Anderson, M., Soderland, L., & Brizee, A. (2010, Mayıs 5). General format. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://owl.english.purdue.edu/owl/resource/560/01/> adresinden erişildi.

HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi'nde yayımlanan makalelerin yazarlarına, yazılarının bulunduğu sayıdan iki adet verilir.

Makale çalışmalarınızı derginin internet sitesinde yer alan MAKALE GÖNDER menüsü üzerinden (<http://www.hakisemekvetoplum.org.tr/makale-gonder.html>) gönderebilirsiniz.

HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi
HAK-İŞ International Journal of Labour and Society
Tunus Caddesi No: 37 06680 Kavaklıdere /ANKARA
<http://www.hakisemekvetoplum.org.tr>
E-mail: hakisdergi@gmail.com

GELECEK SAYILAR

Çalışma hayatını temel alarak toplumsal sorunları anlama ve çözüm yollarını geliştirmek amacıyla yayın hayatına sürdüren **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi** Nisan, Ağustos, Aralık olmak üzere yılda üç sayı çıkmaktadır. Derginin her sayısında aşağıda önerilen konu başlıkları çerçevesinde gelecek bütün makaleler değerlendirmeye alınacaktır. Önerilen konu başlıkları içerisinde olmayan ancak toplumsal sorunları tartışan makalelere de yer vereceğimiz gelecek sayılarımıza katkılarınızı bekliyoruz.

ÖNERİLEN KONU BAŞLIKLARI:

- Emek Kavramı ve Toplum
- Emeğin Tarihi
- Emek Teorilerinde Yeni Yaklaşımlar
- Sendikal Mücadelenin Tarihi
- Sendikal Sorunlar ve Çözüm Yolları
- Çalışma İlişkileri ve Çalışma Ekonomisi
- Siyaset ve Çalışma Hayatı İlişkileri
- Çalışma Sosyolojisi
- Çalışma Hukuku
- İşçi ve İşveren İlişkileri
- İstihdam ve Emek Piyasası
- Gelir Dağılımı, Adalet ve Eşitlik Tartışmaları
- Siyaset ve Gelir Dağılımı İlişkisi
- Toplumsal Eşitlik ve Refah Modelleri
- Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Modelleri
- Sosyal Politika Yaklaşımları ve Tarihi
- Sosyal Yardım Politikaları
- Yoksullukla Mücadele Stratejileri
- İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği
- Sosyal Güvenlik Teorileri ve Modelleri
- Sosyal Güvenlik Hukuku
- Çalışma Hayatı, Ücret Politikaları ve Verimlilik